

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فارسی

ویژه مدارس استعداد های درخشان

پنجم دوره اول متوسطه

این کتاب، به منظور فراهم کردن مواد آموزشی تکمیلی
مورد نیاز مدارس استعدادهای درخشان، توسط
مرکز ملی پرورش استعدادهای درخشان و دانش‌پژوهان جوان
و دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری
طراحی و تألیف شده است.

شوای راهبری: محمود امانی طهرانی، محمد نستوه، کورش امیری‌نیا، سیده‌طاهره آقامیری،
رضا گلشن مهرجردی، عباسعلی مظفری و ناصر جعفری

نام کتاب: فارسی ویژه مدارس استعدادهای درخشان
پایه هشتم دوره اول متوسطه - ۱۱۵/۲

مؤلفان: علی شیوا و امیرپویان شیوا

نظارت: گروه زبان و ادب فارسی دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه نظری

ویراستار ادبی: سیداکبر میرجعفری

نظارت بر چاپ و توزیع: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

طراح گرافیک، طراح جلد و صفحه‌آرا: آزاده رستمی، حامد مشفق آرائی و عبدالرضا مرادی

ناشر: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی

تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)

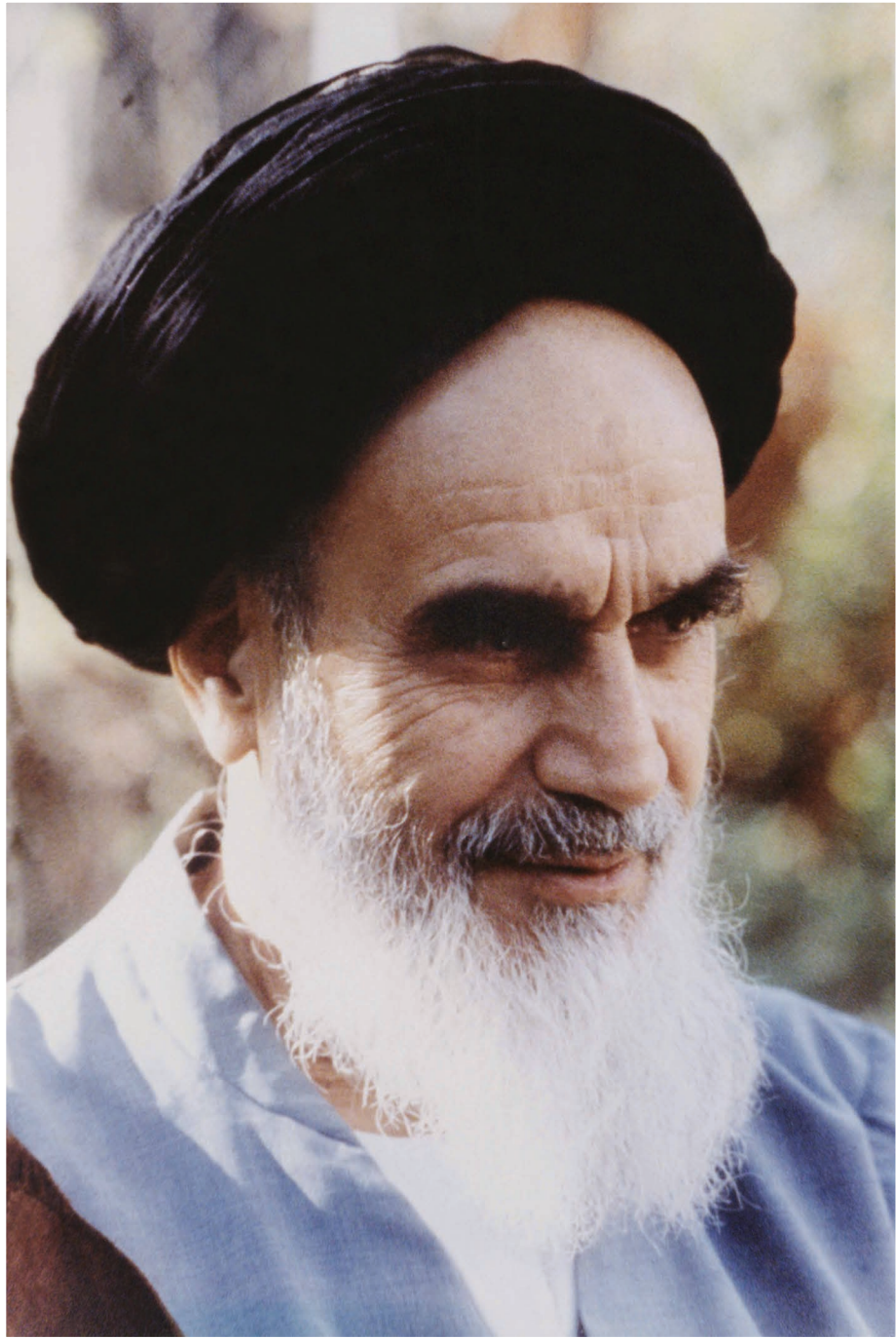
تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کدپستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹

وب‌گاه: www.chap.sch.ir

چاپخانه: شرکت افست (سهامی عام)

سال انتشار و نوبت چاپ: چاپ دوم، ۱۳۹۵

حق چاپ محفوظ است.

بنیان‌گذار کبیر جمهوری اسلامی، حضرت امام خمینی (رحمة‌الله علیه):
ما در شرایط جنگ و محاصره توانسته‌ایم آن همه هنرآفرینی و اختراعات و پیشرفت‌ها داشته باشیم.
ان‌شاءالله در شرایط بهتر، زمینه کافی برای رشد استعداد و تحقیقات را در همه امور فراهم می‌سازیم.
مبارزه علمی برای جوانان، زنده کردن روح، جست‌وجو و کشف واقعیت‌ها و حقیقت‌هاست.

پیشگفتا

خداوند ادرت و توفیق بکشی...

سخنی با دبیران دانشور

ویژگی‌های کتاب پیش‌رویتان در سنجش با فارسی هفتم (ویژه مدارس استعدادهای درخشان) بدین قرار است:

۱- این کتاب به‌مانند کتاب پایه هفتم، بر بنیاد کتاب فارسی صورت‌بندی شده و از ساختار فصل‌ها و درس‌های آن الگو گرفته است.

۲- برای همگونی بیشتر با کتاب فارسی، بخش‌بندی بنیادین سال گذشته (متون فارسی، دستور زبان فارسی، املا فارسی) را فرو گذاشته و از آرایش دیگری بهره گرفته‌ایم؛ بدین‌سان که هر درس

با **واژه‌شناسی** آغاز می‌شود و پس از آن، **دانش زبانی** یا **دانش ادبی**

جای می‌گیرد و آنگاه زیربخش‌های **نوشتار**، **نوشتار** و **نویسنده** به ترتیب در پی می‌آید.

برخی درس‌ها از پیوست‌های **خزانه** و **داستان** برخوردارند و گاه زیربخش‌های سه‌گانه یادشده، پس از این دو پیوست نیز آمده است.

۳- پیوست‌های «خواندنی» را امسال در کتاب گنجانده‌ایم تا در برخی درس‌ها مایه‌های غنی‌تر زبانی و ادبی را برای دانش‌آموزان استعدادهای درخشان فراهم آورد. در گزینش متن‌های «خواندنی»، همسویی محتوایی با درس‌های کتاب فارسی را پیش چشم داشته و از گزینش صرفاً ذوق‌ورزانه متن‌های نامرتبط پرهیز کرده‌ایم.

۴- پیوست «دانستنی» کتاب هفتم، دو موضوع «آشنایی با فرهنگستان زبان و ادب فارسی» و «فرهنگ بزرگ سخن» (هریک در دو پاره) را دربرمی‌گرفت. امسال نیز پاره‌های دیگری از دو موضوع یادشده، در قالب پیوست «دانستنی» تعبیه شده است تا آموخته‌های نخستین دانش‌آموزان را گسترش دهد و ژرفا بخشد.

۵- نیمه دوم کتاب حاضر، افزوده‌هایی است بر کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری (نگارش و انشا)» پایه هشتم.

کتاب مهارت‌ها^۱، گام‌به‌گام روش معیار نوشتن و مهارت‌های مرتبط با آن را آموزش می‌دهد تا دانش‌آموزان سرانجام بتوانند در موضوعات گوناگون، نوشته‌هایی پاکیزه، سنجیده و گویا پدید آورند.

محتوای این بخش از کتاب حاضر بر بنیاد نوعی فلسفه زبان، طراحی و تدوین شده است که رویکردی همسو اما متفاوت با رهیافت معمول در آموزش مهارت‌های نوشتاری پیش می‌گیرد. اگر در روند یاددهی مهارت‌های نوشتاری اغلب مسیر حرکت از مبدأ ذهن (فکر، موضوع) به مقصد کاغذ (نگارش) است، در این کتاب مسیر از نوشتن آغاز می‌شود و به صورت ذهنی - که پیش از نوشتن، پیش‌بینی‌پذیر نبوده است - پایان می‌پذیرد.

شیوه‌ای که در این بخش برگزیده‌ایم، در کنار آموزه‌های اصولی کتاب مهارت‌ها و با الگوبرداری از آن، می‌کوشد میدانی فراخ‌تر برای نوآوری دانش‌آموزان فراهم سازد. برای نمونه، افزون بر تشویق دانش‌آموز برای قرار گرفتن در موقعیت‌های ناآشنا که زمینه‌ساز نوآوری در نوشتن بر اساس دریافت‌های حسی است، همزمان برخی مهارت‌های مرتبط با دریافت‌های حسی را که در نگارش خلافتانه کاربرد دارد (از قبیل تعلیق، مقایسه و حسامیزی)، به او می‌آموزد تا با بهره‌یابی بیشتر از قدرت تخیل خود، متن‌هایی برخوردار از تصویرسازی‌های پیچیده‌تر پدید آورد.

برای دستیابی به آموزش بهینه در فرآیند یاددهی-یادگیری بر بنیاد کتاب حاضر، چند نکته را خاطر نشان می‌کنیم:

۱- شایسته است آموزش هر درس، در پی درس متناظر با آن از فارسی هشتم انجام پذیرد. همچنین تدریس پاره‌های هفتگانه بخش «آموزش مهارت‌های نوشتاری» پس از درس‌های همسو با هر یک برنامه‌ریزی شود.

۲- از میان بخش‌های سه‌گانه «جستنی»، «نوشتنی»، «اندیشیدنی» در این کتاب، بخش «اندیشیدنی» برجسته‌تر است. کوشیده‌ایم تا ذهن دانش‌آموزان استعداد‌های درخشان را در این بخش با پرسش‌های تأمل‌انگیز و اغلب واگرا درگیر کنیم. در این قبیل پرسش‌ها نمی‌توان پاسخ‌هایی همواره یکسان از دانش‌آموزان انتظار داشت؛ آنچه در این میان مغتنم است، کوشش ذهنی دانش‌آموز در کشاکش با پرسش است.

۱. مقصود کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری (انشا و نگارش)» پایه هشتم، دوره اول متوسطه است.

۳- یکی از ساده‌ترین شیوه‌های جذابیت‌بخشی به تاریخ ادبیات، آشنایی دانش‌آموزان با حجم کتاب‌های ادبی است. همین که دبیر کتابی را متناسب با موضوع درس با خود به کلاس درس ببرد و کتاب را میان دانش‌آموزان دست‌به‌دست بگرداند و همزمان دربارهٔ اثر و پدیدآورنده‌اش توضیح دهد، نه تنها نام‌ها ناخودآگاه در ذهن او نقش می‌بندد، بلکه پرونده‌ای از کتاب و ویژگی‌های آن در ذهن دانش‌آموز گشوده می‌شود.

۴- «وزن شعر» بی‌گمان یکی از مؤلفه‌های جذابیت‌آفرین در فرآیند آموزش درست‌خوانی متون منظوم است. شیوهٔ پیشنهادی ما برای بهره‌گیری از جادوی وجدافزای وزن - چنان‌که دانش‌آموزان در «داستان سیاوش» کتاب هفتم خواندند - جایگزینی افعالِ بغرنج عروضی با دو هجای کوتاه و بلند «ت» و «تن» است. در این شیوه، بدون نیاز به هیچ آموزشی، دبیر مصراع‌هایی را به صورت آهنگین می‌خواند و از دانش‌آموزان می‌خواهد آن مصراع‌های هم‌وزن را دسته‌جمعی تکرار کنند. پس از چند بار تکرار، سرانجام از آنان می‌خواهد به جای بازگوییِ عین مصراع، آهنگ آن را با استفاده از «ت» و «تن» بی‌درنگ بعد از آنکه دبیر اصل مصراع را خواند، یک‌صدا بگویند.

کاربرد سنجیدهٔ چنین شیوه‌ای در کلاس درس (به‌ویژه با شعرهایی که از وزن ساده‌تر و آهنگین‌تری برخوردارند؛ مثلاً ابیات بوستان) ناخودآگاه گوش دانش‌آموز را با وزن شعر آشنا می‌کند و به تدریج، ملکهٔ وزن شعر فارسی را در ذهن او پدیدار می‌سازد. پس از چیرگی نسبی دانش‌آموز بر وزن شعر و نیز آگاهی از لحن‌های همگون با هر متن، درست‌خوانی شعر - که بنیادِ درک و دریافت دقیق است - چندان دور از دسترس نمی‌نماید.

۵- سبک نگارش این کتاب همچون کتاب پایهٔ پیشین، بر گوناگونیِ واژگانی و ساختاری استوار است. به قدر وسع کوشیده‌ایم از کاربرد عبارت‌های قالبی پرهیز کنیم و به جای نثر تخت و یکنواخت، با به‌کارگیری طیف گسترده‌تری از واژگان در ساختارهای نحوی متنوع، بر گنجینهٔ واژگان ذهنی دانش‌آموزان بیفزاییم.

۶- رهنمودهای ارزندهٔ گروه زبان و ادب فارسی دفتر تألیف در کنار نقد و نظرهای باریک‌بینانهٔ دبیران گرانمایهٔ سراسر کشور - که در قالب پرسش‌نامه‌هایی به دستمان رسید - در برطرف‌سازی برخی نارسایی‌های کتاب هفتم از یکسو، و تدوین و نگارش کتاب هشتم از سوی دیگر، بسیار سودمند و راهگشا بود.

از این‌رو بار دیگر صمیمانه از همکاران دانشور درخواست می‌کنیم دیدگاه‌های نقدانهٔ خود را از طریق نشانی یادشده در واپسین برگ کتاب با نویسندگان در میان گذارند.

ما بدان مقصد عالی نتوانیم رسید
هم مگر پیش نهد لطف شما گامی چند

۱۱ ستایش: به نام خدایی که جان آفرید

۱۳ فصل اول: زیبایی آفرینش

۱۴ درس اول: پیش از این‌ها

۱۷ حکایت: به خدا چه بگویم؟

۱۸ درس دوم: خوب جهان را ببین! صورتگر ماهر

۲۱ روان‌خوانی: جوانه و سنگ

۲۳ فصل دوم: شکفتن

۲۴ درس سوم: ارمغان ایران

۳۱ حکایت: همدلی و اتحاد

۳۲ درس چهارم: سفر شکفتن

۳۴ شعرخوانی: شوق مهدی (عج)

۳۵ فصل آزاد

۳۶ درس پنجم: عقاب

۴۹ فصل سوم: سبک زندگی

۵۰ درس ششم: راه نیک‌بختی

۵۴ درس هفتم: آداب نیکان

۶۰ دانستی: آشنایی با فرهنگستان (۳)

۶۲ حکایت: خودشناسی

۶۴ درس هشتم: آزادگی

۶۸ روان‌خوانی: آقامهدی

زیبایی
آفرینش

شکفتن

فصل آزاد

سبک زندگی

- فصل چهارم: نام‌ها و یادها
- ۷۱ درس نهم: نوجوان باهوش، آشپز زاده وزیر، گریه امیر
- ۷۲ درس دهم: قلم سحرآمیز، دو نامه
- ۷۸ درس یازدهم: پرچم داران
- ۸۲ شعرخوانی: ای وطن من
- ۸۶

نام‌ها و یادها

- فصل پنجم: اسلام و انقلاب و اسلامی
- ۸۷ درس دوازدهم: شیر حق
- ۸۸ حکایت: ان شاء الله
- ۹۰ درس سیزدهم: ادبیات انقلاب
- ۹۱ درس چهاردهم: یاد حسین (علیه السلام)
- ۹۵

اسلام و انقلاب اسلامی

- فصل آزاد
- ۹۷ درس پانزدهم: حکایت
- ۹۸ دانستنی: آشنایی با فرهنگستان (۴)
- ۱۰۲ دانستنی: آشنایی با فرهنگستان (۵)
- ۱۰۴

فصل آزاد

- فصل ششم: ادبیات جهان
- ۱۰۸ درس شانزدهم: پرنده آزادی، کودکان سنگ
- ۱۰۹ درس هفدهم: راه خوشبختی
- ۱۱۲ روان‌خوانی: آن سوی پنجره
- ۱۱۷ نیایش
- ۱۱۸

ادبیات جهان

آموزش مهارت‌های نوشتاری

- ۱۲۲ آموزش مهارت‌های نوشتاری
- ۱۲۳ ۱- مرور و یادآوری: طنز و ناسازگاری
- ۱۳۱ ۲- زبان گفتار، زبان نوشتار
- ۱۳۸ ۳- دیدن
- ۱۴۲ ۴- گوش دادن، بوییدن، لمس کردن، چشیدن
- ۱۴۶ ۵- مقایسه
- ۱۶۲ ۶- جانشین‌سازی
- ۱۶۴ ۷- دگرگونه دیدن، دگرگونه نوشتن
- ۱۷۳ کتابنامه

نستایش

به نام خدایی که جان آفرید

واژه‌شناسی

✽ **پرستار:** از مصدر «پرستیدن» است و در فارسی کهن به معنای «پرستنده»، «خدمتکار»، «فرمان‌بردار و مطیع»... به کار رفته است. (در دیباجه بوستان، به معنای فرمان‌بردار است.)

✽ **بنی آدم:** انسان، انسان‌ها (واژه «آدم» در فارسی کهن تنها به معنای حضرت آدم کاربرد داشته است و به انسان، «بنی آدم» = فرزندان حضرت آدم، «آدمی» [منسوب به حضرت آدم] و «آدمی‌زاد» می‌گفته‌اند.)

دانش ادبی

وزن شعر

سال گذشته در «داستان سیاوش» خواندید که او وزن شعر خود را بر پایه «ت» و «تن» می‌ساخت. وزن‌شناسی - که «عروض» نامیده می‌شود - دانش گسترده‌ای است که وزن‌های گوناگون و متنوع شعر فارسی را بررسی می‌کند و دارای اصطلاحات پیچیده‌ای است. با وجود این، شما می‌توانید مانند سیاوش با تکرار هر مصراع از شعر و توجه به ضرباهنگ آن، وزن شعر را بر پایه «ت» و «تن» پیدا کنید و بگویید. پس از این هرگاه شعری را می‌شنوید به وزن و آهنگ آن گوش بسپارید و هنگام خواندن نیز، همواره رعایت وزن شعر را پیش چشم داشته باشید.

برای اینکه وزن شعر رعایت شود، گاهی باید در شیوه خواندن تغییراتی پدید آوریم. برای مثال، وزن همه مصراع‌های بوستان سعدی «تتن تن - تن تن - تن تن - تن» است. از این رو در بیت زیر:

گلستان کند آتشی بر خلیل گروهی بر آتش برَد ز آب نیل

«بر آتش» را به صورت «بر آتش» و «ز آب نیل» را به شکل «ز آب نیل» می‌خوانیم تا وزن شعر حفظ شود.

همچنین باید به یاد داشته باشیم که حرف «و» را در میان واژه‌های شعر باید به صورت «و» بخوانیم؛^۱ وگرنه وزن شعر دچار اختلال می‌شود:

بنی آدم و مرغ و مور و مگس ← بنی آدم مرغ مور مگس

سال پیش همچنین «لحن و آهنگ» را در جمله‌های خبری و پرسشی فراگرفتید. باید دانست که فراتر از جمله، هر متن - خواه شعر و خواه نثر - بر پایه درونمایه و محتوای آن، لحن و آهنگ ویژه‌ای می‌طلبد. لحن، شیوه خواندن متن است و از سرعت و ضرباهنگ خواندن گرفته تا تأکیدها، تکیه‌ها، درنگ‌ها، کشش‌ها و... را دربرمی‌گیرد. گاه به فراخور فراز و فرودهای متن، دو یا چند لحن با هم درمی‌آمیزد.

دیباچه بوستان سعدی را که در ستایش یزدان بی‌همتاست، باید با «لحن ستایشی» بخوانیم؛ لحنی که حس فروتنی و قدردانی خالصانه بنده را در برابر پروردگار جهانیان، نمایان سازد.

«در خواندن بیت نهم از شعر
«به نام خدایی که جان آفرید»
برای حفظ وزن، نیاز به چه
تغییری است؟»

۱. در نثر و نوشته عادی نیز خواندن حرف «و» به صورت «و» درست‌تر است. در فارسی گفتاری «و» در میان دو واژه به دو گونه تلفظ می‌شود: «و» (مثلاً در «در و دیوار») یا «و» (مثلاً در «ما و شما»). [در شعر نیز به‌ندرت «و» پس از «ا» قرار می‌گیرد که تلفظش به صورت «و» درست‌تر است.]

زیبایی آفرینش

فصل اول

پیش‌بازن که جان‌بینی

نخستین پی تا آخر ۶۰

آخوندی است آن‌بینی

هاتف اصفهانی

پیش از ایندها

درس اول

دانش ادبی

اعلام

اگر به پایان کتاب فارسی نگاهی بیندازید، پس از «واژه‌نامه» به بخش **اعلام** برمی‌خورید.

«اعلام» در عربی جمع شکسته (مکسر) «عَلَم» است و یکی از معنای عَلَم - که در فارسی نیز کاربرد دارد - «پرچم» است.^۱ عَلَم از ریشه «عِلِم» است و در اصل، معنای شناخته یا شناساننده داشته

۱. عَلَم در عربی به معنای نشان، مشخصه، نشان راه، شخصیت برجسته... هم به کار رفته است.

است. به همین دلیل پرچم را که در قدیم شناسانندهٔ سپاه بوده است، عَلم می‌نامیدند.

در اصطلاح لغت‌شناسی به اسمی که ویژهٔ یک شخصیت، مکان یا کتاب باشد، اسمِ عَلم می‌گویند.^۱ غالباً فرهنگ‌های لغت، توضیح دربارهٔ اَعلام را در بخشی جدا از واژه‌نامه می‌گنجانند.^۲

در کتاب فارسی‌ شما نیز اَعلام پس از واژه‌نامه جای گرفته و به دو بخش «اَعلام اشخاص» و «اَعلام آثار» تقسیم شده است.^۳

«فرهنگ‌نامهٔ نام‌آوران» از جمله فرهنگ‌های اَعلام اشخاص است که برای آشنایی نوجوانان با جمعی از سرشناس‌ترین چهره‌های تاریخ ایران و جهان (از شخصیت‌های تاریخ باستان گرفته تا شخصیت‌های معاصر) گردآوری و تدوین شده است.

۱. اسمِ عَلم در اصطلاح دستور زبان فارسی، «اسم خاص» نامیده می‌شود.

۲. در لغت‌نامهٔ دهخدا اَعلام با واژه‌های دیگر درآمیخته است؛ اما دکتر معین دو جلد پایانی فرهنگ فارسی خود را به اَعلام اختصاص داده و در مجموعهٔ فرهنگ سخن نیز فرهنگ جداگانه‌ای برای اَعلام در دو جلد تدوین شده است.

۳. اَعلام به‌طور کلی سه دسته‌اند: اَعلام اشخاص (= نامِ کسان)، اَعلام مکان‌ها (= نامِ جای‌ها)، اَعلام آثار (= کتاب‌ها). اَعلام مکان‌ها، نام کشورها، شهرها، بناهای تاریخی یا مهم، رودها، کوه‌ها و... است. اَعلام آثار، علاوه بر نام کتاب‌ها، آثار هنری (مانند نام نقاشی‌ها و آثار موسیقایی) را هم دربرمی‌گیرد؛ ازاین‌رو «اَعلام آثار» نامیدن آن، دقیق‌تر است.

در اینجا درآیند (مدخل) «امین پور، قیصر» را از «فرهنگ‌نامهٔ نام‌آوران» می‌آوریم:

امین پور، قیصر

(۱۳۸۶ - ۱۳۳۸ ه.ش.)

شاعر و استاد دانشگاه

«بیتِ «عادت او نیست خشم و دشمنی /

نام او نور و نشانش روشنی»

یادآور کدام آیهٔ قرآنی است؟

قیصر در گُتوند، از توابع دزفول، متولد شد. دیپلم خود را در همان‌جا گرفت و به رشته‌ی پزشکی رفت. اما آن‌را رها کرد و رشته‌ی جامعه‌شناسی را برگزید. باز هم در این رشته نماند و به ادبیات فارسی روی آورد. او این رشته را تا مرحله‌ی دکتری، با نوشتن پایان‌نامه‌ای با درجه‌ی عالی به انجام رساند. امین پور از شاعران طلیعه‌ی انقلاب اسلامی بود. اولین فعالیت‌های شعری و ادبی خود را در حوزه‌ی اندیشه و هنر اسلامی که بعدها حوزه‌ی هنری سازمان تبلیغات اسلامی نام گرفت شروع کرد و اشعارش خیلی زود مورد توجه قرار گرفت. شعری برای جنگ او یکی از بهترین اشعاری است که تاکنون درباره‌ی جنگ تحمیلی سروده شده است. امین پور هم در حوزه‌ی بزرگسالان و هم در حوزه‌ی نوجوانان آثاری پدیدآورده است: تنفس صبح، مثل چشمه مثل رود، آینه‌های ناگهان، گل‌ها همه آفتاب‌گردان‌اند و دستور زبان عشق از آثار اوست. امین پور در آبان ماه ۱۳۸۶ در پی بیماری درگذشت و در زادگاهش گُتوند به خاک سپرده شد.

- ۱- این حکمت از نهج البلاغه را با محتوای شعر «پیش از اینها» مقایسه کنید.
 «إِنَّ قَوْمًا عَبْدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَتَلَكَ عِبَادَةُ التَّجَارِ، وَإِنَّ قَوْمًا عَبْدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَتَلَكَ عِبَادَةُ الْعَبِيدِ وَإِنَّ قَوْمًا عَبْدُوا اللَّهَ شُكْرًا فَتَلَكَ عِبَادَةُ الْأَحْرَارِ» (۲۳۷)
 (مردمی خدا را به امید بخشش پرستیدند، این پرستش بازرگانان است؛
 و گروهی او را از روی ترس عبادت کردند و این عبادت بردگان است؛
 و گروهی وی را برای سپاس پرستیدند و این پرستش آزادگان است.)
- ۲- به نظر شما چرا شاعر، خانه خوب خدا را در یک «روستا» یافته است؟

حکایت

به خدا چه بگوییم؟

واژه‌شناسی

✽ **ارباب:** جمع «رَب» است و معنای «خدایان» و «دارندگان» دارد؛ اما امروزه در فارسی معنای مفرد می‌دهد. در اینجا یعنی آقا، کارفرما؛ غلام نیز معنای خدمتکار دارد.

«درون‌مایه حکایت را با آیه

«كَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا» (۳۳/۵۲)

مقایسه کنید.

درس نهم

خوب جهان را ببین

واژه‌شناسی

✱ **ناخدا:** کوتاه‌شده «ناو خدا»: ناو (کشتی) + خدا (صاحب، دارنده)، فرمانده کشتی، کشتیبان

✱ **ناب:** ترکیب‌نشده با ماده دیگر، خالص

✱ **می‌روید:** رشد می‌کند؛ از مصدر «رستن» که شکل دیگر آن، «روییدن» است. (مانند: «گشتن» و «گردیدن»، «جستن» و «جهیدن»، «رشتن» و «ریسیدن» = تبدیل کردن پنبه و پشم به نخ)

✱ **پنداری:** مثل اینکه

✱ **تند (در «سبز تند»):** دارای رنگ چشمگیر، تیره، سیر، متضاد روشن

دانش ادبی

تشبیه

تشبیه که در لغت به معنای «مانند کردن» است، بیشتر در قلمرو ادبیات کاربرد دارد. با این وصف، در کاربردهای زبانی نیز گاهی می‌توان نشانی از تشبیه یافت. برای نمونه، وقتی می‌گوییم «به خاطر گل روی شما»، چهره شنونده را به گل مانند می‌کنیم یا آنگاه که یکی از حبوبات را «لوبیای چشم‌بلبلی» می‌نامیم، در واقع آن را از نظر شکل ظاهری به چشم بلبل تشبیه می‌کنیم. همچنین نامگذاری «گل گاوزبان» با بهره‌گیری از تشبیه صورت گرفته است.

۱- در بیت‌های پایین از داستان هفت‌خان شاهنامه فردوسی (خان سوم) - که در سال ششم آن را خوانده‌اید - تشبیه‌ها را بیابید و پایه‌های (رکن‌های) تشبیه را نشان دهید.

- بزد تیغ و بنداخت از بر، سرش
- فروریخت چون رود خون از برش
- چو رستم بدیدش برانگیخت اسب
- بدو تاخت مانند آذرگشسب
- سر و گوش بگرفت و یالش دلیر
- سر از تن بکنش به کردار شیر

۲- در متن درس، واژه «آفریدن» (مصدر) آمده است. سه واژه بیابید که از همین مصدر ساخته شده باشند و بیفزایید که در ساختمان هریک چه نوع بُنی به کار رفته است.

۳- هم‌معنای واژه «نازک» را در درس «خوب جهان را ببین» (ص ۱۸) بیابید.

۴- در صفحه ۱۹ کتاب فارسی، دو واژه مترادف با واژه‌ای که زیرش خط کشیده‌ایم، پیدا کنید.
«گوی باده‌بان کشتی است که ناخدا آن را برافراشته است.»

۱- مصدر فعل‌های زیر را که از متن درس دوم آورده‌ایم، بنویسید.

می‌گشاید - برمی‌گزیند - بنگر - روییده است - افکنده [است].

۲- سال گذشته دربارهٔ واژه‌سازی با بهره‌گیری از بُن‌ها در زبان فارسی آموختیم و دریافتیم که می‌توان از هر مصدر، خوشه‌واژه‌ای پدید آورد. ارتباط واژه‌های یک خوشه‌واژه، به هم‌خانواده در واژه‌های عربی شباهت دارد. اکنون در نقطه‌چین سمت راست، مصدر را بنویسید و نقطه‌چین‌های دیگر را پر کنید.

تابان

..... با بن مضارع

«در متن درس، «تند» (در «سبز تند») به معنای تیره به کار رفته است. اکنون شما چهار جمله بسازید که «تند» در آنها به ترتیب معنای «سوزاننده و تیز»، «ناراحت‌کننده»، «متضاد کند» و «شدید و قوی» را برساند.
معنای «تند» در ترکیب‌های «پیچ تند» و «شیب تند» چیست؟

صورت‌نگر ماه‌ها

واژه‌شناسی

- ❁ **چون:** چگونه (چون را اگر به معنای چگونه باشد، هم می‌توان بر وزن «خون» خواند و هم بر وزن «بُن»؛ اما اگر به معنای «زیرا» یا «وقتی‌که» باشد، تنها بر وزن «بُن» خوانده می‌شود).
- ❁ **صورت:** نقش، تصویر (صورت در این معنی، در فارسی کهن کاربرد داشته است).
- ❁ **نژند:** (با زَبَر یا زیرِ «ن» آغازین) غمگین. در اینجا صفتِ «خاک» است و معنای «دریستی افتاده، در پایین قرار گرفته» دارد.
- ❁ **برق:** آذرخش، صاعقه (آذرخش، واژه فارسی هم‌معنای برق یا صاعقه عربی است. رعد در زبان فارسی، «تندر» نام دارد).

روان‌خوانی (جوانه و سنگ)

واژه‌شناسی

✱ **سنجاق**: سنجاق + سَک (=مانندِ سنجاق) [جزءِ «سَک» به برخی واژه‌ها معنای همانندی و شباهت می‌افزاید؛ مانند: عروسک، پشمک، لواشک]

«نهاد، مسند و فعل اسنادی را در جمله‌های پایین پیدا کنید.
تو سنگ مهربانی هستی. هوا گرم‌تر شده بود.
در اطراف سنگ همه‌چیز آرام بود. سنگ خسته بود.
پشتش از تابش نور خورشید گرم شده بود.
چشم‌های جوانه نیمه‌باز بود. این جوانه تشنه است.

«با توجه به یادداشت علامه دهخدا در معنای لغت «موشک»، بگویید در این واژه جزء «سَک» چه مفهومی را بر «موش» افزوده است.
«قسمی آتش‌بازی که در آن آلتی از کاغذ کلاهِک‌مانند و به شکل موش سازند و درون آن باروت و شوره ریزند و فتیله نهند و چوبی دُم‌آسا بر آن تعبیه کنند و آتش زنند و بر هوا پرتاب کنند.»

□ چرا «موشک» امروزی نیز با همین واژه نام‌گذاری شده است؟

روان خوانی (جوانه و سنگ)

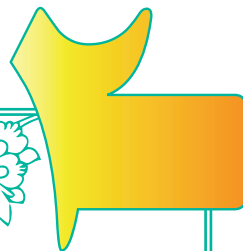
«داستان «جوانه و سنگ» را با شعر «چشمه و سنگ» ملک‌الشعرای بهار مقایسه کنید و بگویید نویسنده داستان چه تغییری در معنای نمادین «سنگ» پدید آورده است.

به ره گشت ناگه به سنگی دچار کرم کرده، راهی ده ای نیک‌بخت زدش سیلی و گفت: دور ای پسر! که ای تو که پیش تو جُنیم ز جای؟ به کندن درِ استاد^۱ و اِبرام کرد کزان سنگِ خارا^۲ رهی برگشود به هرچیز خواهی، گماهی^۳ رسید که از یأس جز مرگ ناید به بار شود سهل پیش تو دشوارها^۴	«جدا شد یکی چشمه از کوهسار به نرمی چنین گفت با سنگ سخت: گران سنگِ تیره دلِ سخت‌سر نجنیدم از سیلِ زورآزمای نشد چشمه از پاسخ سنگ، سرد بسی کند و کاوید و کوشش نمود ز کوشش به هرچیز خواهی رسید برو کارگر، باش و امیدوار گرت پایداری است در کارها^۵
---	---

♦ از دید شما آیا این تغییر، در معنای نمادین «مرداب» نیز دیده می‌شود؟

۱. کوتاه‌شده «دریاستاد»، ایستادگی کرد
۲. سنگ خارا/ خاره: نوعی سنگ آذرین که نماد نفوذناپذیری و سختی است؛ گرانبه
۳. گماهی (جمله عربی)، چنان‌که هست، به‌طور کامل
۴. کارکننده، عمل‌کننده
۵. اگر تو را در کارها پایداری است: اگر در کارها پایداری داشته باشی

شکفتن

فصلی نهم

سرحد آردم بزم برگ های پنهان را

خوشنویس: تاج محمدی ۱۳۹۶

اجتماع دوستان یکدم آید یاد

صائب تبریزی

درس سوم

ارمغانِ ایران

واژه‌شناسی

❖ **دیری:** زمانی دراز (دیر در اینجا به معنای زمان دراز و مدّت طولانی است).

❖ **نستوه:** نه + ستوه (= خسته، درمانده) ← نستوه (=خستگی ناپذیر)

❖ **لیک:** واژه «لکن» از عربی به فارسی راه یافته است، سپس مصوّت /آ/ در آن به /ای/ تبدیل شده و به صورت «لیکن» درآمده است. آنگاه لیکن کوتاه شده و واژه «لیک» پدید آمده است. همین دگرگونی را می‌توان در واژه «ولکن» عربی نیز یافت: ولکن ← ولیکن ← ولی

❖ **سپند:** واژه پهلوی به معنای مقدّس است. این واژه در فارسی نخست به‌صورت اسپند و سپس اسفند درآمده است. (زبان ایرانیان در روزگار ساسانیان، پهلوی یا فارسی میانه نام دارد. فارسی دری یا فارسی نو که امروزه به آن سخن می‌گوییم، دنبالهٔ زبان پهلوی است).

❖ **ارمغان:** سوغات (واژه ترکی)، رهاورد

❖ **کانون:** مرکز

❖ **بخرد:** به + خرد، دارای خرد، خردمند (جزء «ب» در اینجا معنای دارندگی را به واژه خرد افزوده است).

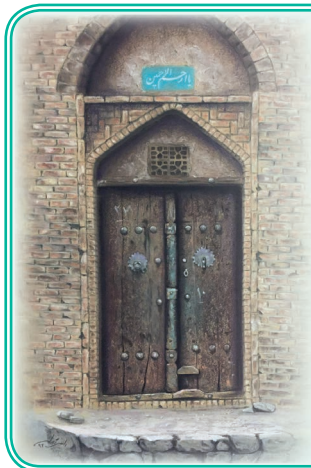
❖ **همگنان:** همگان

❖ **سَبّیر:** ضخیم

❖ **بی‌گزند:** بی + گزند (=آسیب). ساختمان گزند چنین است: گز (بن مضارع از مصدر گزیدن) + سَند

❖ **بیوی:** فعل امر از مصدر پویدن (حرکت کردن برای جست‌وجوی چیزی یا دستیابی به آن)

❖ **لختی:** لخت (تکه، قطعه) + ی، لحظه‌ای، کمی

به کوچک‌ترین صداها یا آواهای زبان «واج» می‌گوییم. برای مثال در جمله «برادر من خیلی باهوش است»، واژه «برادر» از واج‌های /ب/، /ل/، /ر/، /ا/، /د/، /ل/، /ر/ ساخته شده است. باید بدانیم که واج با «حرف» تفاوت دارد. برای نمونه واژه «برادر» با پنج «حرف» الفبا نوشته می‌شود، اما از هفت «واج» پدید آمده است. به عبارت دیگر، «حرکت»‌ها نیز از آنجاکه صداها یا آواهای زبانی هستند، واج به شمار می‌آیند.

واج‌ها صداها یا آواهای زبان هستند و حرف‌های الفبا برای نشان دادن آنها در خط به کار می‌روند. مثلاً صدای /ر/ اگر فقط آن را تلفظ کنیم، واج است و اگر به صورت «ر» بنویسیم، حرف نامیده می‌شود (به همین دلیل است که صدا یا واج /ر/ را میان دو ممیز می‌گذاریم تا از حرف «ر» جدا شود).

برخی واج‌ها در زبان فارسی با چند حرف نوشته می‌شوند؛ یعنی گاهی یک صدا را با چند حرف نشان می‌دهیم. برای نمونه واژه‌های «سایه»، «صابون»، «ثریا» - هر سه - با صدا یا واج /س/ آغاز شده‌اند، اما در خط فارسی با سه حرف «س» (سین)، «ص» (صاد) و «ث» نوشته می‌شوند. همچنین می‌توان دو واژه «هنر» و «حریم» را مثال زد که صدای آغازین آن‌دو یکسان است (یعنی هردو با واج /ه/ آغاز می‌شوند) اما همین واج با دو حرف متفاوت «ه» و «ح» نوشته می‌شود.

بر عکس نمونه‌های پیشین، برخی حرف‌ها در الفبای فارسی می‌توانند نشان‌دهنده چند واج یا صدا باشند. برای مثال حرف «ی» را در نظر بگیرید و تلفظ آن را در دو واژه «یار» و «فیل» با هم مقایسه کنید. درمی‌یابید که حرف «ی» در نخستین واژه نشان‌دهنده واج /ی/ است و در دومی واج /ای/ را نشان می‌دهد. همچنین اگر حرف «و» را در دو واژه «ورزش» و «توپ» مقایسه کنیم، می‌بینیم که در اولی به صورت واج /و/ و در دومی به صورت واج /او/ تلفظ می‌شود.

جالب اینجاست که همین حرف «و» در واژه «خواهر» یا «خواهش» ناخواناست و نمایانگر هیچ واجی نیست! حرف «ه» نیز در واژه‌هایی مانند «خانه»، «نامه»، «دوستانه»... به صورت واج «ب» خوانده می‌شود. به همین دلیل به آن «های بیان حرکت» می‌گویند.

ب - صامت و مصوّت

زبان فارسی ۲۹ واج دارد که بدین قرار است:

اِ	اَ	اِ	اِ	اِ	اِ
اَب	اِپ	اَت	اَج	اِچ	اِخ
اَد	اِر	اَز	اِز	اِس	اِش
اِف	اِق	اِک	اِگ	اِل	اِم
اِن	اِو	اِو	اِی	اِء	

هیچ‌یک از واج‌ها به‌تنهایی در زبان فارسی به کار نمی‌رود، اما از ترکیب شدن آنها با یکدیگر واژه‌های گوناگون و جمله‌های بی‌پایان زبان پدید می‌آید. به عبارت دیگر از همین ۲۹ واج یا صدای پایه است که زبان فارسی شکل گرفته است.

همه واج‌ها با هوای بازدم تولید می‌شوند. از این میان، هنگام تلفظ شش واج /ه/، /و/، /ا/، /ی/، /او/ هوای بازدم آزادانه می‌گذرد، اما در ۲۳ واج دیگر، هوای بازدم با مانع روبه‌رو می‌شود. شش واج نخست را «مَصَوّت» (واکه) و ۲۳ واج دیگر را «صامت» (همخوان) می‌نامند.^۱

پ - واج آرایہ

بر پایه آنچه دربارهٔ واج و انواع آن (صامت و مصوّت) آموختیم، می‌توانیم معنای «واج آرایی» را - که در درس سوم کتاب فارسی آمده است - بهتر دریابیم: واج آرایی، آرایه‌ای ادبی^۲ است که از تکرار یک واج در مصراع یا بیت یا عبارت پدید می‌آید.^۳

۱. مصوّت به معنای صدا دار، و صامت به معنای بی صداست. با وجود این، نباید پنداشت که صامت‌ها بی صدایند؛ بلکه چون در مقایسه با مصوّت‌ها رسایی کمتری دارند، چنین نام‌گذاری شده‌اند.

۲. آرایه در لغت یعنی ابزار آراستن و زیبا ساختن. آرایه‌های ادبی بر زیبایی و تأثیربخشی شعر و نثر می‌افزایند.

۳. البته باید دانست که این تکرار باید در فاصله‌های منظم و دقیق و بر پایه معیارهای موسیقی شعر صورت گیرد؛ و گرنه ردیف کردن تصنعی چند واج یکسان، نه تنها آرایه ادبی نیست، بلکه از روانی و رسانی نظم و اثر می‌کاهد. برای نمونه، تکرار پایایی دو واج *اک* و *او* / *آهنگ نخستین مصراع این بیت را دچار اختلال کرده است*: در این

« با معنای واژه «ستبر» در واژه‌شناسی آشنا شدید. اکنون بگویید هریک از واژه‌های فارسی زیرین، هم‌معنای چه واژه عربی‌اند؟

درازا - پهنا - ژرفا - بلندا - ستبرا

۱- بر پایه معنای واژه «بخرد» در بخش واژه‌شناسی، معنای واژه‌های «بنام» (نویسنده بنام)، «بسامان» (اوضاع بسامان)، «بشکوه» (مردی بشکوه)، «بهنجار» (رفتار بهنجار)، «بجا» (سؤال بجا) و واژه‌های عامیانه «بساز» (زن بساز)، «بجوش» (آدم بجوش) و «برو» (خودروی برو) را بنویسید.

♦ به کدام یک از این صفت‌ها جزء منفی سازِ «نا» را می‌توان افزود؟

♦ می‌بینید که با افزودن جزء «ب» به واژه، گاه حرفِ پس از آن ساکن می‌شود (مانند بخرد، بشکوه) و گاهی بدون تغییر باقی می‌ماند (مانند بسامان، بنام، بهنجار). چه قاعده‌ای می‌توانید برای ثابت ماندن یا تغییر یافتن حرفِ پس از «ب» بیابید؟

♦ کاربرد چه ویژگی‌ای در تلفظ سبب می‌شود که سه واژه پایانی (بساز، بجوش، برو) با فعل امر اشتباه گرفته نشوند؟

درگه که گه‌گه که گُه و گُه که شود ناگه/ مشو غره به امروزت که از فردا نبی آگه. در زبان فارسی عبارت‌هایی با واج‌های درهم‌فشرده و ناسازگار ساخته‌اند که اگر چند بار پشت‌سرهم گفته شود، خطا در تلفظ پیش می‌آید. چنین عبارت‌هایی را «زبان‌گیر» نامیده‌اند؛ مانند: تاجر، تو چه تجارت می‌کنی؟!

۲- میان دو بیت پایین از گلستان سعدی، با کدام بخش از درس ارتباط معنایی می‌بینید؟

گر هنری داری و هفتاد عیب دوست نبیند به‌جز آن یک هنر
چشمِ بداندیش - که برکنده باد! - عیب نماید هنرش در نظر^۱

۳- گمان می‌کنید چرا «اسفند» (که در اصل به‌صورت «سپند» بوده و معنای مقدّس داشته است) در معنای «دانه سیاه خوش‌بو که برای رفع چشم‌زخم در آتش می‌اندازند» کاربرد یافته است؟

۴- در واژه‌نامه کتاب فارسی «سُتوار» چنین معنا شده است: «مخفّفِ اُستوار، پایدار، ثابت». آنچه در پی می‌آید، صورت‌های کوتاه‌شده (مخفّف) چند واژه است:

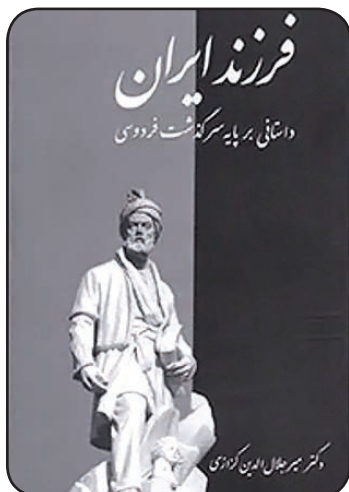
اُستوار ← سُتوار	اِسپید ← سپید	اُشتر ← شتر
اُفتادن ← فُتادن / فُتادن	اَفکندن ← فِکندن	اَفشاندن ← فِشاندن

♦ بیندیشید و بگویید که حرکتِ حرفِ نخستِ واژه کوتاه‌شده از چه قاعده‌ای پیروی می‌کند.

۵- در واژه‌شناسی، با معنای «دیر» در درس «ارمغان ایران» آشنایی یافتید. در گذشته خطاب به کسی که عطسه می‌کرد، به جای «عافیت باشد!»، می‌گفتند: «دیر زی!». معنای «دیر زی!» را بنویسید.

♦ آیا این جمله همان مفهوم «عافیت باشد!» را می‌رساند؟ چرا؟

۱. هنر در نظرش عیب نشان داده می‌شود. (جابه‌جایی ضمیر)

✱ متن درس «ارمغان ایران» برگرفته از کتاب «فرزند ایران» نوشته «دکتر میرجلال‌الدین کزازی» است. فرزند ایران، داستانی بر پایه سرگذشت فردوسی است و یکسره با بهره‌گیری از واژه‌های فارسی نگارش یافته. نشر این کتاب در اصطلاح، «فارسی سَره» نامیده می‌شود. «سَره» معنای «ناب و خالص» دارد و «فارسی سَره» گونه‌ای از فارسی به شمار می‌آید که در آن وام‌واژه‌ای^۱ از زبان‌های دیگر به کار نرفته باشد.^۲

دکتر میرجلال‌الدین کزازی - شاهنامه‌شناس و استاد دانشگاه علامه طباطبائی - نامدارترین سَره‌گرای ایران است.^۳ هر چند سَره‌نویسی با نشر معیار فارسی فاصله دارد، اما اگر کاربرد آن بجا و میانه‌روانه باشد، بر استواری و پرمایگی نوشته می‌افزاید. برای نمونه چنان‌که خواندید، نشر فارسی سَره با موضوع «ارمغان ایران» همخوانی داشت. آنچه در پی می‌آید، بخشی دیگر از کتاب «فرزند ایران» است؛ آنجا که در آدینه روزی از اردیبهشت‌ماه، فردوسی نوجوان با پدر و مادرش سخن می‌گوید:

من از این پهلوانِ تَهمِ یَل داستان‌ها شنیده‌ام، همه شگفتی در شگفتی. همه ایرانیان در گردی و مردی بدو دستان^۴ می‌زنند و او را نمونه می‌آورند. نیک^۵ ناشکیب^۶ آگاهی از سرگذشتِ اویم؛

۱. وام‌واژه یعنی واژه‌ای که یک زبان از زبان‌های دیگر وام می‌گیرد. وام‌واژه را «لغت قرضی» هم نامیده‌اند.
۲. باید دانست که فردوسی نیز شاهنامه را به فارسی سَره نسروده، اما به کاربرد گسترده واژه‌های فارسی دلبستگی داشته است. در پنجاه‌هزار بیت شاهنامه کمابیش ۷۰۰ واژه عربی به کار رفته است که برخی تنها یکبار آمده‌اند، و پاره‌ای تکرار شده‌اند. در چند بیتی از دیباجه شاهنامه که پارسال در کتاب فارسی‌تان خواندید، لغت‌های دینی «نبی» و «وصی» به عربی بودند.

۳. بیشتر ادیبان و زبان‌شناسان و نویسندگان، سَره‌نویسی تندروانه را با طبیعت زبان سازگار نمی‌دانند و بر آنند که هیچ زبان سَره‌ای در سراسر جهان یافت نمی‌شود و دادوستدِ واژگانی در همه زبان‌ها رخ داده است. البته کاربرد بیجا و بی‌حساب واژه‌های بیگانه نیز به‌هیچ‌رو پذیرفتنی نیست.

۴. مَثَل

۵. بسیار

۶. بی‌صبر

لیک نمی‌دانم که چگونه و در کجایش^۱ بجویم. آنچه دربارهٔ این گوی^۲ شیرافکن و پهلوی^۳ لشکرشکن می‌دانم، تنها گفته‌هایی است پراکنده که از این و آن شنیده‌ام و سرگذشت او را در دفتر^۴ نخوانده و ندیده‌ام. بگویدم^۵ که چه می‌بایدم کرد. داستان‌های رزمی و پهلوانی، در چشم من، از هر داستانی دیگر خوشتر است و دلکش‌تر. هر زمان یکی از آنها را می‌شنوم، دلم می‌شکوفد و درونم می‌توفد؛ به‌ویژه داستان دلاوری‌های رستم، آن تهمتن^۶ سهم‌افکن^۷ در دل دشمنان و دیوان، آن نیوی^۸ نیوان، خون در رگهایم می‌دواند و مرا از من وامی‌ستاند^۹؛ آن‌چنان دلم می‌آفساید^{۱۰} و دل می‌رباید که بیش^{۱۱} از خویش یاد نمی‌آورم؛ گویا^{۱۲} که جان آن پهلوان جهان را در تن من دردمیده‌اند. از این‌روی، در هر سوی، جویان^{۱۳} و پوی‌پوی^{۱۴}، دفتری را می‌خواهم یافت^{۱۵} که سرگذشت پهلوانان سیستان به‌ویژه رستم در آن نوشته شده باشد. اگر این دفتر یافته آید^{۱۶}، دلشادترین مردمان خواهم بود و سر بر آسمان درخواهم سود^{۱۷}.

۱. کجا او را

۲. دلیر، پهلوان

۳. پهلوان

۴. در اینجا یعنی کتاب

۵. مرا بگوید، به من بگوید

۶. ترس افکن، هراس‌انگیز (سهم واژه‌های فارسی به معنای ترس است و هنوز در واژه‌های «سهمناک» و «سهمگین» کاربرد دارد).

۷. دلیر، شجاع

۸. مرا از خود بی‌خود می‌کند.

۹. جادو و افسون می‌کند. (افسودن: افسون کردن)

۱۰. دیگر

۱۱. گویا، انگار

۱۲. جست‌وجوکنان

۱۳. در حال پویدن (بنگرید به واژه‌شناسی همین درس)

۱۴. می‌خواهم بیابم

۱۵. یافته آید (کاربرد فارسی کهن): یافته شود

۱۶. سودن صورت دیگری از ساییدن است و «سر بر آسمان سودن» یعنی بلندقامت بودن؛ اما مقصود در اینجا، «احساس سربلندی کردن» است.

واژه‌شناسی

چوبه: واحد شمارش تیر در قدیم

« درون‌مایهٔ حکایت را با این دو بیت سعدی مقایسه کنید.

پشه چو پُر شد بزند پیل را با همه تندى و صلابت که اوست
مورچگان را چو بُود اتفاق شیرِ ژيان^۱ را بدراند پوست

۱. خشمگین، درنده

واژه‌شناسی

✱ **افسوس:** شبه‌جمله‌ای که برای نشان دادن تأسف، حسرت، پشیمانی و ناخشنودی به کار می‌رود؛ دریغا، حیف

✱ **هی:** شبه‌جمله‌ای که هنگام نشان دادن گله و ناراحتی و افسوس گفته می‌شود.

✱ **مبادا:** برای برحذر داشتن (دور کردن) کسی از انجام کاری گفته می‌شود. (شبه‌جمله)

✱ **کوه‌نوردی:** «نورد» بن مضارع (اکنون) از مصدر «نوردیدن» (=پیمودن) است.

✱ **تدبیر:** چاره‌اندیشی

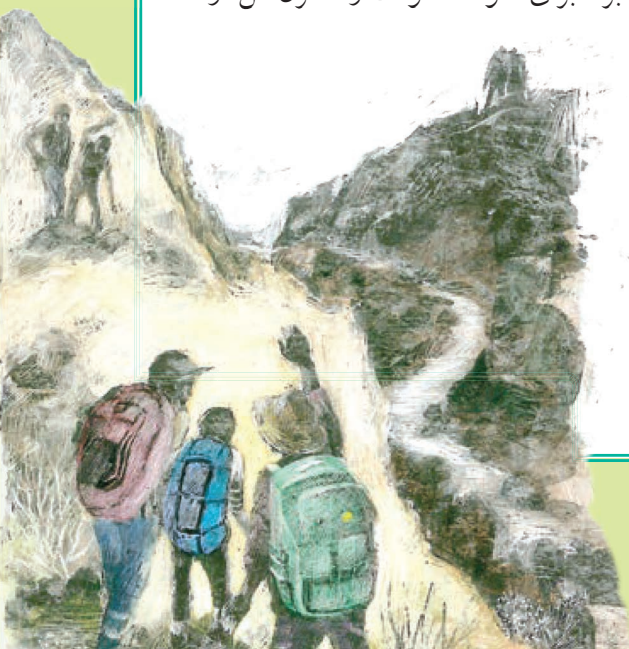
✱ **مهار:** در اختیار گرفتن (واژه‌ای درست و رسا به جای واژه بیگانه «کنترل»؛ البته «مهار» را نمی‌توان همیشه به جای کنترل به کار برد. برای نمونه، «خودت را کنترل کن» را می‌توان با «خوددار باش» جایگزین کرد.

در برابر کنترل در ترکیب‌هایی از قبیل «کنترل سرعت»، فرهنگستان «واپایش» را نهاده است. [از مصدر «پاییدن» که یکی از معنی‌های آن، «مراقبت کردن و زیر نظر داشتن» است.]

درس چهارم

سفر شکفتن

۱- «ماهی را هر وقت از آب بگیری تازه است» ضرب‌المثلی است که در متن درس آمده است. از سوی دیگر در زبان فارسی مَثَل دیگری به کار می‌رود که معنایی کمابیش مقابلِ ضرب‌المثلِ قبلی دارد: «آبِ رفته به جوی باز نمی‌گردد». به نظر شما آیا به‌راستی باید این دو ضرب‌المثل را مقابل یا متضاد^۱ هم قلمداد کرد؟ اگر چنین است، دلیل پیدایش و ماندگاریِ چنین ضرب‌المثل‌هایی در زبان چیست؟

♦ آیا مَثَل‌هایی به یاد می‌آورید که در تقابل معنایی با «مشت نمونه خروار است» و «سالی که نکوست، از بهارش پیداست» باشند؟

۲- ارتباط معنایی این بیت با گفتهٔ حکیم در آغاز درس چیست؟

تا توانستم، ندانستم چه سود؟ چون‌که دانستم، توانایی نبود

۳- حکایت زیر از گلستان سعدی را بخوانید و بگویید به نظر تان «پهلوان» این حکایت از کدام مهارت زندگی بی‌بهره است.

«یکی از صاحب‌دلان^۲ زورآزمایی^۳ را دید به‌هم‌برآمده^۴ و در خشم شده و کف بر دماغ آورده^۵. گفت: این را چه شده است؟ گفتند: فلان، دشنامش داد. گفت: این فرومایه هزار مَن سنگ برمی‌دارد و طاقتِ سخنی نمی‌آرد!»

۱. تقابل با تضاد فرق دارد؛ دو واژهٔ «وکیل» و «موکل» یا «فروشنده» و «خریدار» یا «نویسنده» و «خواننده» در تقابل با یکدیگرند، اما نمی‌توان گفت با هم تضاد دارند. اما دو واژهٔ مانند «شب» و «روز» یا «خوب» و «بد» هم مقابل یکدیگرند، هم در تضاد با یکدیگر. به عبارت دیگر، هر دو واژهٔ متضاد با هم متقابل‌اند، ولی دو واژهٔ مقابل می‌توانند متضاد نباشند. پس تضاد زیرمجموعهٔ تقابل است. در مقایسهٔ مفهوم جمله‌ها با هم، اصطلاح تقابل دقیق‌تر از تضاد است.

۲. عارفان

۳. ورزشکار و پهلوانی که نیروی بدنی خود را در معرض آزمایش می‌گذارد.

۴. ناراحت و خشمگین

۵. کنایه از بسیار خشمگین

شعر خوانی (عج) شوق مهدی

۱- چرا شاعر در این غزل، غم را خوش تر از شادمانی می داند؟

۲- در بیت چهارم، مقصود از «آتش نهانم» چیست؟

فصل آزاد

چو ایران بنامش آتش من میباد

نوشته: سید علی بن محمد

بدین اوجم و بر زنده یک آتش من میباد

فردوسی

«گویند زاغ سیصد سال بزید و گاه سالِ عمرش از این نیز درگذرد...»

عقاب را سالِ عمر، سی بیش نباشد. (خواصّ الحیوان)

چو از او دور شد ایامِ شَباب ^۲	گشت غمناک دل و جان عقاب
آفتابش به لب بام رسید ^۳	دید کش دور به انجام رسید ^۴
ره سوی کشور دیگر گیرد	باید از هستی دل برگیرد ^۵
دارویی جوید و در کار کند ^۶	خواست تا چاره ناچار کند
گشت بر بادِ سَبُکِ سیر ^۷ سوار	صبحگاهی ز پی چاره کار،
ناگه از وحشت پُرولوله ^۹ گشت	گلّه کاهنگ ^۸ چَرا داشت به دشت،

۱. افزوده‌های دو درس پنجم و پانزدهم، جایگزین درس‌های آزاد کتاب فارسی نیست؛ بلکه افزوده‌های پیشنهادی به این دو درس به شمار می‌آید.

۲. جوانی

۳. دید که دورش به انجام رسید؛ دید که دوران زندگی‌اش به پایان رسیده است.

۴. «آفتاب کسی به لب بام رسیدن» کنایه از نزدیکی زمان مرگ او است. زیرا وقتی از حیاط خانه به سقف (بام) نگاه کنیم، اگر خورشید در راستای بام خانه دیده شود، یعنی به غروب نزدیک شده است.

۵. دل برگرفتن: دل کندن، کنایه از راضی شدن به جدایی یا صرف‌نظر کردن

۶. در کار کردن: به کار بردن

۷. تندرو

۸. آهنگ: قصد

۹. ولوله یا ولّوله: همهمه، شور و غوغا

و آن شبان، بیم‌زده ^۱ ، دل‌نگران	شد پی برّه نوزاد، دوان
کبک در دامنِ خاری آویخت	مار پیچید و به سوراخ گریخت
آهو ایستاد ^۲ و نگه کرد و رمید	دشت را ^۳ خطّ غباری بکشید
لیک صیّاد سرّ دیگر داشت	صید را فارغ ^۴ و آزاد گذاشت
چاره مرگ نه کاری است حقیر	زنده را دل نشود از جان سیر
صید، هرروزه به چنگ آمد زود	مگر آن روز که صیّاد نبود

آشیان داشت در آن دامن دشت	زاغی زشت و بداندام و پلشت
سنگ‌ها از کفِ طفلان خورده	جان ز صد گونه بلا دربرده
سال‌ها زیسته افزون ز شمار	شکم آکنده ^۵ ز گند و مردار

بر سر شاخ و را ^۶ دید عقاب	ز آسمان سوی زمین شد ^۷ به‌شتاب
گفت: «کای دیده ز ما بس بیداد ^۸ ،	با تو امروز مرا کار افتاد
مشکلی دارم؛ اگر بُگشایی ^۹ ،	بکنم هر چه تو می‌فرمایی»
گفت: «ما بنده درگاه توایم	تا که هستیم، هواخواه توایم ^{۱۰} »

۱. هراسان

۲. کوتاه‌شده (مخفف) ایستاد

۳. دشت را: بر دشت

۴. سر (در اینجا): قصد اندیشه

۵. آسوده

۶. بُر، انباشته (از مصدر آکندن)

۷. کوتاه‌شده «وی را»

۸. رفت

۹. بیداد، متضادّ «داد» است و داد یعنی عدل. پس بیداد یعنی بی‌عدالتی، ظلم، ستم

۱۰. حل کنی

۱۱. هوادار، طرفدار

بنده آماده؛ بگو فرمان چیست جان به راه تو سپارم^۱؛ جان چیست؟
دل چو در خدمتِ تو شاد کنم، ننگم آید که ز جان یاد کنم»

این همه گفت، ولی با دل خویش گفت و گویی دگر آورد به پیش:
«کاین ستمکارِ قوی پنجه^۲، کنون از نیاز است چنین زار^۳ و زبون^۴
لیک ناگه چو غضبناک شود، زو، حساب من و جان پاک شود^۵
دوستی را چو نباشد بنیاد، حَزْم^۶ را باید از دست نداد»
در دل خویش چو این رای گزید پر زد و دورترک^۷ جای گزید
زار و افسرده چنین گفت عقاب که: «مرا عمر، حبابی است بر آب^۸
راست است این که مرا تیز پَر است^۹، لیک پروازِ زمان تیزتر است
من گذشتم به شتاب از در و دشت^{۱۰} به شتاب ایام از من بگذشت
گرچه از عمر دلِ سیری نیست، مرگ می آید و تدبیری نیست
من و این شهپر^{۱۱} و این شوکت^{۱۲} و جاه^{۱۳} عمرم از چیست بدین حد کوتاه؟^{۱۴}

۱. جانم را در راه تو فدا می کنم.

۲. دارای چنگال نیرومند

۳. آشفته، پریشان، بی قرار

۴. خوار

۵. از او (با وجود او) کارم تمام است؛ مرگم حتمی است.

۶. احتیاط

۷. دور+تر+ک: کمی دورتر

۸. عمر من مانند حباب روی آب، ناپایدار است.

۹. مرا تیز پر است: پر من تیز است؛ بال هایم تیزرو هستند.

۱۰. در و دشت: درّه و دشت؛ فضای گسترده، سرسبز و دارای چشم اندازهای زیبا در بیرون از شهر

۱۱. شاهپر، هریک از پره های اصلی بال پرندگان

۱۲. شکوه

۱۳. جاه معمولاً به معنای «مقام» است، اما در این بیت «شکوه و بزرگی» معنا می دهد.

۱۴. عمرم از چه بدین حد کوتاه است؟ (شکلِ سامان یافته مصراع). از چه: به چه دلیل

تو بدین قامت و بالِ ناساز^۱ به^۲ چه فن یافته‌ای عمرِ دراز؟!
 پدرم از پدر خویش شنید که: یکی زاغ سیه‌روی پلید،
 با دوصد^۳ حيله به هنگام شکار، صدره^۴ از چنگش کرده است فرار
 پدرم نیز به تو دست نیافت تا به منزلگه جاوید شتافت
 لیک هنگام دمِ بازپسین^۵، چون تو بر شاخ شدی جایگزین،
 از سرِ حسرت با من فرمود: که «این همان زاغ پلیدست که بود»
 عمر من نیز به یغما^۶ رفته است یک گل از صد گل تو نشکفته است^۷
 چیست سرمایه این عمر دراز؟ رازی اینجاست؛ تو بگشا این راز»

زاغ گفت: ار تو در این تدبیری، عهد کن تا سخنم بپذیری
 عمرتان گر که پذیرد کم‌وکاست، دگری را چه گنه؟ کاین ز شماست^۸
 ز آسمان هیچ نیاید فرود آخر از این همه پرواز چه سود؟
 پدر من که پس از سیصد و اند^۹، کان^{۱۰} اندرز بُد^{۱۱} و دانش و پند،

۱. بی‌تناسب

۲. با

۳. دوصد: دویست؛ در اینجا عددِ کثرت (بسیاری) است، یعنی با حيله‌های گوناگون.

۴. کوتاه‌شده «راه»، بار

۵. دمِ بازپسین: دم به معنای نَفَس است و دمِ بازپسین یعنی واپسین دم، آخرین نفس، آخرین لحظه‌های عمر

۶. تاراج، غارت

۷. اندکی از عمر تو سپری شده است. (کنایه)

۸. که این از شماست: زیرا این به سبب شماست، زیرا کوتاهیِ عمرتان تقصیر شماست.

۹. اند: عدد مبهم، از سه تا نه

۱۰. کان در اصل به معنای «معدن» است؛ اما در اینجا یعنی سرچشمه، منشأ، مجموعه

۱۱. کوتاه‌شده «بود»

بارها گفت که: «بر چرخِ اَثیر ^۱ ،	بادها راست فراوان تأثیر ^۲
بادها کز زَبَر ^۳ خاک وزند،	تن و جان را نرسانند گزند ^۴
هرچه از خاک شوی بالاتر،	باد را بیش گزند است و ضرر
تا بدان جا که بر اوجِ افلاک،	آیتِ مرگ شود، پیکِ هلاک ^۵
ما از آن ^۶ ، سال بسی یافته‌ایم،	کز بلندی رخ برتافته‌ایم ^۷
زاغ را میل کند دل به نشیب ^۸	عمر بسپارش از آن گشته نصیب
دیگر این خاصیتِ مردار است	عمر مردارخوران بسیار است
گند و مردارِ بهین ^۹ درمان است	چارهٔ رنج تو زان، آسان است
خیز و زین بیش، ره چرخ میوی ^{۱۰}	طعمهٔ خویش بر افلاک مجوی
ناودان ^{۱۱} جایگهی سخت نکوست	به از آن، کنجِ حیاط و لبِ جوست
من که بس نکتهٔ نیکو دانم،	راهِ هر برزن ^{۱۲} و هر کو ^{۱۳} دانم،

۱. اَثیر از یونانی به عربی راه یافته است و با «اَتر» و «آتش» هم‌ریشه است. پیشینیان بر این باور بودند که بالای زمین را کرهٔ هوا، و بالای آن را کرهٔ آتش فراگرفته است. بنابراین چرخِ اَثیر در اینجا معنای آسمان دارد.
۲. بادها تأثیر فراوان دارند.
۳. زَبَر یا زَبَر، متضاد «زیر» و به معنای «بالا» است.
۴. تن و جان را: به تن و جان؛ معنای بیت: بادهایی که بالای خاک (نزدیک زمین) می‌وزند، به تن و جان آسیب نمی‌رسانند.
۵. «باد» نهاد این جمله است که حذف شده. معنای بیت: تاحدی که بر بلندای آسمان‌ها، [باد] نشانهٔ مرگ و پیک نابودی است.
۶. از آن: به آن دلیل
۷. رخ برتافته‌ایم: روی برگردانده‌ایم (تافتن: برگرداندن)؛ کنایه از بی‌اعتنایی و دوری کردن.
۸. نشیب: جایی که پایین‌تر از جاهای دیگر است. معنای مصراع: دلِ زاغ به جاهای فرودست گرایش دارد.
۹. بهترین
۱۰. پویدن یعنی حرکت و پیشروی برای دستیابی و جست‌وجوی چیزی؛ معنای مصراع: برخیز و بیشتر از این، راه آسمان را نیما و جست‌وجو نکن.
۱۱. ابرازی لوله‌مانند که آب سطح پشت بام را به زمین منتقل می‌کند.
۱۲. محله
۱۳. کوچه، گذرگاه

خانه‌ای در پسِ باغی دارم و اندر آن گوشه سراغی دارم
خوانِ گستردهٔ آوانی^۱ هست خوردنی‌های فراوانی هست

آنچه زان زاغ چنین داد سراغ گندزاری بود اندر پسِ باغ
بوی بد رفته از آن تارِه دور معدن^۲ پشهٔ مقام^۳ زنبور
نفرتش گشته بلای دل و جان^۴ سوزش و کوریِ دو دیده از آن
آن دو همراه رسیدند از راه زاغ بر سفرهٔ خود کرد نگاه
گفت: «خوانی که چنین آوان است، لایقِ حضرتِ این مهمان است
می‌کنم شکر که درویش^۵ نیم خجل از ماحْضَر^۶ خویش نیم»
گفت و بنشست و بخورد از آن گند تا بیاموزد از او مهمان، پند!

عمر در اوج فلک برده به سر دم زده در نفسِ بادِ سَحَر^۷؛
ابر را دیده به زیر پر خویش حیوان را همه فرمانبرِ خویش؛
بارها آمده شادان ز سفر به رهش بسته فلک، طاقِ ظفر^۸؛

۱. آوان: جمع لَوْن، رنگارنگ

۲. محلّ فراوانی

۳. جایگاه

۴. نفرت و بیزاری، بلای دل و جانِش شده بود.

۵. تهی‌دست، متضادّ توانگر

۶. خوراکی مختصر و ساده که در دسترس باشد، حاضری؛ معنای بیت: شکر می‌کنم که تنگدست نیستم و بابت خوراکی سادهٔ خود - که برای مهمانم (عقاب) فراهم آورده‌ام - شرمند نیستم.

۷. معنای مصرع: در وزش باد صبحگاهی نفس کشیده بود.

۸. طاقِ ظفر: ظفر به معنای پیروزی است و طاقِ ظفر یا «طاقِ نصرت» طاقی چوبی یا فلزی است که در جشن‌ها در خیابان‌ها و گذرگاه‌ها برپا می‌دارند و به آن ریشه می‌بندند و آن را زینت می‌کنند. در قدیم، طاقِ ظفر را در رهگذر سرداران یا سپاهیان می‌بستند که پیروزمندانه از نبرد بازمی‌گشتند.

سینه کبک ^۱ و تَذَرُو ^۲ و تیهو ^۳	تازه و گرم، شده طعمه او؛
اینک افتاده بر این لاشه و گند	باید از زاغ بیاموزد پند!
بوی گندش دل و جان تافته بود ^۴	حال بیماریِ دق ^۵ یافته بود
دلش از نفرت و بیزاری ریش ^۶	گیج شد، بست دمی ^۷ دیده خویش
یادش آمد که بر آن اوج سپهر،	هست پیروزی و زیبایی و مهر
فر ^۸ و آزادی و فتح و ظفر است	نفس خرم باد سحر است
دیده بُگشود و به هر سو نگریست	دید گردش اثری زین ها نیست
آنچه بود از همه سو خواری بود	وحشت و نفرت و بیزاری بود
بال برهم زد و برجست از جا	گفت کـ «ای یار ببخشای مرا» ^۹
سال ها باش و بدین عیش بناز ^{۱۰}	تو و مردار تو و عمر دراز! ^{۱۱}
من نیم درخور این مهمانی	گند و مردار تو را ارزانی! ^{۱۲}
گر بر اوج فلکم باید مُرد،	عمر در گند به سر نتوان برد

۱. پرنده‌ای با بدن گرد، سر کوچک، دم کوتاه و نوک و پای قرمز رنگ که رنگ بدن آن بیشتر خرمایی و خاکستری است.

۲. خروس صحرایی، قَرَاوُل

۳. تیهو بر وزن «گیسو» یا «دلجو» پرنده‌ای کوچک‌تر از کبک با گوشت لذیذ

۴. بوی گند دل و جانش را در هم پیچیده بود؛ حالش را بر هم زده بود.

۵. دق امروزه به معنای افسردگی و ناتوانی برخاسته از اندوه به کار می‌رود. اما در اینجا مقصود، بیماری سل است که چون اغلب شش‌ها را دچار می‌کند، با سرفه‌های پیایی همراه است.

۶. زخمی، آزرده

۷. لحظه‌ای (دم در اصل به معنای نفس است؛ اما چون یک‌بار نفس کشیدن، زمان کوتاهی می‌برد، دم در معنای لحظه کاربرد یافته است).

۸. شکوه

۹. ببخشای مرا: مرا عفو کن، از خطایم درگذر، از کار من چشم‌پوشی کن. (ببخشای از مصدر بخشودن)

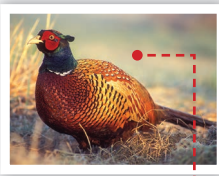
۱۰. بدین عیش بناز: به این زندگی افتخار کن.

۱۱. تو در کنار مردار، با عمر طولانی [خوش باش]!

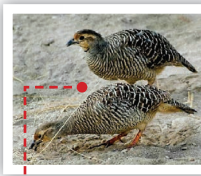
۱۲. گند و مردار ارزانی (پیشکش) تو باد!

شَهِپَرِ شاهِ هوا اوج گرفت^۱ زاغ را دیده بر او مانده شگفت
 سوی بالا شد و بالاتر شد^۲ راست با مهرِ فلک همسر شد^۳
 لحظه‌ای چند بر این لوح کبود^۴ نقطه‌ای بود و سپس هیچ نبود!

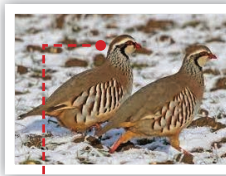
پرویز ناتل خانلری

تدرو

تیهو

کبک

زاغ

۱. عقاب به بلندای آسمان پر کشید؛ درحالی‌که چشم زاغ بر او حیران مانده بود.

۲. رفت

۳. دقیقاً با خورشید آسمان برابر شد؛ به نظر می‌رسید که دقیقاً تا بلندای خورشید اوج گرفته است. (راست: دقیقاً؛

مهر: خورشید؛ همسر: برابر)

۴. لوح: صفحه پهن و مسطح که برای مشق نوشتن در مکتب‌خانه‌ها کاربرد داشت؛ لوح کبود: آسمان

« به بیت یازدهم شعر عقاب بنگرید:

«شهر شاه هوا اوج گرفت زاغ را دیده بر او مانده شگفت»
 اگر بیت یادشده را سامان دهیم، واژه‌ها چنین ترتیبی می‌یابند:
 «شهر شاه هوا اوج گرفت زاغ را دیده، بر او شگفت مانده [بود]»
 برای آنکه مصراع دوم به فارسیِ امروزی بازگردانده شود، باید «زاغ را دیده» را تغییر دهیم:
 «[درحالی‌که] دیده‌زاغ (چشمِ زاغ) بر او حیران مانده بود»
 بنابراین میان کاربرد فارسیِ کهن و امروزی چنین رابطه‌ای برقرار است: «زاغ را دیده» =
 «دیده‌زاغ».

«دیده‌زاغ» یک ترکیب اضافی است و «دیده» هسته (مضاف) و «زاغ» وابسته (مضاف‌الیه) به
 شمار می‌آید. اما در فارسیِ کهن گهگاه ترکیب اضافی را وارونه می‌کرده و به جای نقش‌نمای
 اضافه، «را» می‌آورده‌اند:

دیده‌زاغ ← زاغ دیده ← زاغ را دیده

«را» در این حالت میان ترکیب اضافی فاصله و شکاف می‌اندازد و به همین دلیل
 آن را «رای گسست اضافه» می‌نامند؛ یعنی رایی که در میانهٔ اضافه (ترکیب اضافی) می‌نشیند
 و بخش‌های اضافه را از هم جدا می‌کند.^۱

«رای گسست اضافه» را در این نمونه‌ها از کتاب‌های کهن نثر فارسی نیز می‌توان یافت:

او را بازوها بگرفتند و نیکو بنشانند. (او را بازوها = بازوهای او)

امیر را دل بگرفت. (امیر را دل = دلِ امیر)

مرا دل درد می‌کند. (مرا دل = من را دل = دلِ من)

۱. برخی «رای گسست اضافه» را «رای فَکّ اضافه» می‌نامند. «فکّ» هم خانوادهٔ «تفکیک» است و معنای «جدا کردن» دارد؛ یعنی رایی که اجزای اضافه را از هم تفکیک (جدا) می‌کند.

۱- از متن شعر چهار بیت پیدا کنید که در آنها جابه‌جایی ضمیر رخ داده باشد. سپس جایگاه اصلی ضمیر را نشان دهید.

۲- در متن شعر سه بیت بیابید که در آن پرسش انکاری به کار رفته باشد.

۳- در شعر عقاب، شش بیت جست‌وجو کنید که دربردارنده «رای گُسیستِ اضافه» باشند. آنگاه ترکیب‌های اضافی هر بیت را با برداشتن «را» به شکل امروزی درآورید.

۴- وقتی سخنی را که از کسی شنیده یا خوانده‌ایم، بازگو می‌کنیم یا در نوشته خود می‌آوریم، از او «نقلِ قول» کرده‌ایم. اگر نقلِ قول مستقیم و بدون تغییر باشد، آن را در نوشتار میان دو گیومه («») می‌نشانیم تا از نوشته ما مشخص باشد. نقل قول را در زبان فارسی «گفتاورد» نیز می‌گویند؛ یعنی سخنی که از دیگری آورده می‌شود.

گاهی ممکن است در نقلِ قولی که می‌آوریم، گوینده یا نویسنده خود از دیگری نقلِ قول کرده باشد. در این وضعیت، با «نقلِ قول در نقلِ قول» (گفتاورد در گفتاورد) روبه‌رو هستیم! اکنون شما در شعر عقاب بگردید و دو «نقلِ قول در نقلِ قول» (گفتاورد در گفتاورد) بیابید. آیا هردو درون گیومه جای گرفته‌اند؟ به چه دلیل؟

۱- دو دلیلی که زاغ برای عمر دراز خود برشمرد، چه بود؟

۲- در بیت «و آن شبان بیم زده دل نگران / شد پی برّه نوزاد، دوان»، واژه «برّه» به کار رفته است.

برّه، بچه یا نوزادِ گوسفند است. بر پایه الگوی پایین، نقطه چین ها را پر کنید.

گوسفند، شتر ← برّه بز ← شتر، خر، اسب ←

گاو ← گربه سانان، سگ سانان، خرس ←

پرندگان ←

۳- مقصود از واژه هایی که زیرشان خط کشیده ایم، چیست؟

♦ باید از هستی دل برگیرد ره سوی کشور دیگر گیرد

♦ پدرم نیز به تو دست نیافت تا به منزلگه جاوید شتافت

۱- به نظر شما بیت پایانی شعر، گذشته از آنکه بیانگر اوج گیری و پرواز بلند عقاب در آسمان

است، می تواند به چه مفهوم دیگری اشاره داشته باشد؟

۲- در اصطلاح داستان‌نویسی، گونه‌ای از «تک‌گویی»، آن است که شخصیت داستان، اندیشه‌های خود را از ذهن بگذرانند. در شعر عقاب، تک‌گویی زاغ چه ویژگی‌های شخصیتی را برای خواننده آشکار می‌سازد؟

۳- شعر عقاب را با لحن داستانی یا روایی باید خواند؛ یعنی لحنی که برای تعریف کردن داستان به کار می‌رود. در این رهگذر، باید آهنگ گفتار را متناسب با شخصیت‌ها تغییر دهیم. همچنین در بخش‌هایی از شعر، لحن توصیفی و لحن حماسی نیز با لحن داستانی درمی‌آمیزد.

اکنون شما یک‌بار شعر را بخوانید و بگویید وقتی در هنگام خواندن به هریک از دو شخصیت داستان می‌رسید، چگونه آهنگ گفتار را تغییر می‌دهید و لحن توصیفی و حماسی را در کدام بخش‌های شعر و به چه صورتی رعایت می‌کنید.

(با راهنمایی و گزینش دبیرتان، سه دانش‌آموز داوطلب می‌توانند نقش راوی، عقاب و زاغ را بر عهده گیرند و شعر را بازخوانی کنند. در پایان، بگویید آیا با این شیوه، تأثیرگذاری شعر افزایش یافته است یا نه. دلیلتان چیست؟^۱)

۱. می‌توانید صحنه‌های شعر را - مثلاً درختی که عقاب و زاغ بر آن گفت‌وگو می‌کنند یا لجنزاری که در کنار آن فرود می‌آیند - روی چند مقوای نقاشی کنید (مقوای زمینه)؛ و عقاب و زاغ را روی مقوای جداگانه بکشید (هم در حالت نشسته و هم در حالت پرواز) و دورشان را ببرید و دو رشته نخ سفید از هریک بگذرانید. آنگاه مقوای زمینه را عمودی قرار دهید و دو نفر از شما ایستاده عروسک‌های مقوایی را با نخ، روی مقوای زمینه بگردانند و گفته‌های هرکدام را با صدا و لحن مناسب، از روی متن یا از بر بخوانند. یکی از دانش‌آموزان هم نقش راوی-نقال را بر عهده بگیرد. بدین ترتیب می‌توانید نمایش عروسکی عقاب را (البته از نوع مقوایی) اجرا کنید.

۴- در درس چهارم کتاب فارسی (سفر شکفتن)، برخی از مهارت‌هایی که در سفر زندگی نیاز است، یاد شده است. از دید شما، از این میان عقاب از کدامین مهارت بیش از همه برخوردار بود؟ دلیلتان چیست؟

۵- آیا شعر عقاب را می‌توان نمادین قلمداد کرد؟ اگر چنین است، عقاب و زاغ هریک نماد چه کسانی‌اند؟

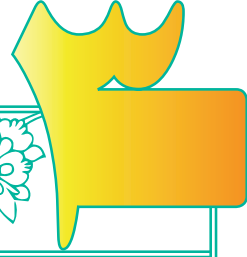
۶- شعر عقاب را با این بیت سعدی بسنجید:

اگر عَنقا^۱ ز بی‌برگی^۲ بمیرد، شکار از چنگ گنجشکان نگیرد

۷- شاعر در آغاز شعر، پرواز عقاب را بر فراز دشت با بهره‌گیری از چه تصویرهایی و چگونه توصیف کرده است؟ آیا صحنه‌پردازی و تصویرسازی‌ها به گونه‌ای هست که بتوان صحنه را در ذهن مجسم کرد؟

۱. سیمرغ

۲. نیازمندی، بی‌چیزی

سبک زندگی

فصل سوم

ده روز نمک کردن افغان است و افغان

خوشنویسی تاج محمد خان

سبک زندگی یا اخصاص شمارا

حافظ

راهِ نیک‌بختی

واژه‌شناسی

✱ **جویم:** می‌جویم؛ در اینجا به معنای «می‌خواهم» است.

✱ **یاد بگیر:** به یاد بسپار

✱ **می‌باش:** همواره باش «می» کوتاه‌شده «همی» است و همی با واژه «همیشه» هم‌ریشه است. بنابراین «می» در فارسیِ کهن زمانی که پیش از فعل امر بیاید، معنای «پیوسته و همیشه» می‌دهد. همچنین است «می‌کوش» در بیت هفتم).

✱ **جامهٔ خواب:** جامه هم به معنای «لباس»، رخت، پوشاک است و هم معنای «رخت‌خواب، بستر» دارد. در بیت ششم «جامهٔ خواب» با فعل «می‌روی» به کار رفته و به معنای «رخت‌خواب» است.

✱ **اندر این باب:** در این باب، در این مورد، در این باره

۱- دو بیت زیر را بی‌آنکه واژه‌ای بیفزایید یا بکاهید، سامان دهید.

• چون این دو شوند از تو خرسند خرسند شود ز تو خداوند

• می‌کوش که هرچه گوید استاد گیری همه را به چابکی یاد

۲- حرف‌هایی را که در هر بیت زیرشان خط کشیده‌ایم، با حرف‌هایی جایگزین کنید که امروزه در فارسی کاربرد داشته باشد.

• می‌باش به عمر خود سحرخیز وز خواب سحرگهان پرهیز

• چون این دو شوند از تو خرسند، خرسند شود ز تو خداوند

• چون باادب و تمیز باشی، پیش همه‌کس عزیز باشی

«در سرآغاز درس پنجم کتاب فارسی نکته‌هایی دربارهٔ «لحن» فراگرفتید و دریافتید که شعر «نیک‌بختی» را باید با لحن اندرزی خواند؛ یعنی خوانندهٔ شعر، خود را پدري فرض می‌کند که خیرخواهانه و مُشفقانه فرزند خود را پند می‌دهد و با لحنی پدرانه سخن می‌گوید.

♦ از دید شما آیا «ارمغان ایران» (درس سوم کتاب فارسی) را نیز باید یکسره با همین لحن خواند؟ یا می‌توان در هنگام خواندن آن، دو لحن را با هم درآمیخت؟

♦ در بخش خواندنی درس سوم از این کتاب چه لحنی را مناسب می‌دانید؟ چرا؟

« در شعر «راه نیک‌بختی» این بیت را خواندید:

می‌باش به عمر خود سحرخیز وز خوابِ سحرگهان پرهیز

بیت، یادآورِ جملهٔ حکمت‌آمیزِ معروفِ فارسی است که: «سحرخیز باش تا کامروا باشی» داستانِ این حکمت را از کتابِ مرزبان‌نامه بخوانیم:

شنیدم که بُزرجمهر^۱ بامداد به خدمتِ خسرو^۲ شتافتی و او را گفتی: سحرخیز باش تا کامروا^۳ باشی. خسرو از بزرجمهر به سبب این کلمه پاره‌ای^۴ متأثر^۵ و متغیر^۶ گشتی و این معنی همچون سرزنشی دانستی. یک روز خسرو چاکران^۷ را بفرمود تا به وقت صبحی که دیدهٔ جهان از سیاهه^۸ ظلمات^۹ و سپیدهٔ نور نیم‌گشوده باشد و بُزرجمهر روی به خدمت نهد، مُتَنگروار^{۱۰} بر وی زنند^{۱۱} و بی آسیبی که رسانند، جامهٔ او بستانند. چاکران به حکم فرمان رفتند و آن بازی در پردهٔ تاریکی شب با بزرجمهر نمودند.^{۱۲} او بازگشت و جامهٔ دیگر بپوشید؛

۱. مُعَرَّب (=عربی‌شده) بزرگمهر، وزیر نامدار انوشیروان که لقب حکیم داشته است.

۲. خسرو به معنای پادشاه و لقب برخی از پادشاهان ساسانی بوده است. در اینجا مقصود، خسرو انوشیروان ساسانی است.

۳. آنکه آرزویش برآورده شده و به مراد خود رسیده است؛ موفق

۴. قدری، مقداری

۵. آزرده و اندوهگین

۶. خشمگین

۷. چاکر یا چاکر: خدمتکار، نوکر

۸. سیاهی

۹. تاریکی‌ها

۱۰. متنگروار: متنگر (ناشناس، هم‌خانوادهٔ «نکره») + وار: به‌طور ناشناس و ناشناخته

۱۱. بر کسی زدن: به او حمله کردن

۱۲. تاریکی شب مانند پرده‌ای بود که خدمتکاران خسرو این بازی را در آن پرده برای بزرگمهر به نمایش درآوردند و آن نقشه را به انجام رساندند.

چون به حضرت^۱ آمد، بر خلافِ اوقات گذشته بیگاه‌ترک^۲ شده بود. خسرو پرسید که موجب دیر آمدن چیست؟ گفت: می‌آمدم، دزدان بر من زدند و جامه من بردند؛ من به ترتیب^۳ جامه دیگر مشغول شدم. خسرو گفت: نه هر روز نصیحت تو این بود که سحرخیز باش تا کامروا باشی؟ پس این آفت^۴ به تو هم از سحرخیزی رسید. بزرجمهر بر ارتجال^۵ جواب داد که سحرخیز، دزدان بودند که پیش از من برخاستند تا کام ایشان روا شد! خسرو از بداهتِ گفتار^۶ بصواب^۷ و حضور جواب^۸ او خجل و ملزم^۹ گشت.

هزاربانه، هزاربانه، بیانداز کی قیام

۱- مقصود از عبارت زیر چیست؟

♦ به وقت صبحی که دیده جهان از سیاهه^۹ ظلمات^{۱۰} و سپیده نور نیم‌گشوده باشد.

۲- جمله پایین را به فارسیِ امروزی بازگردانید.

♦ بی آسیبی که رسانند، جامه او بستانند.

۳- معنای امروزیِ دو حرفی که در متن زیرشان خط کشیده‌ایم، چیست؟

۱. حضور، پیشگاه [- پادشاه]

۲. بی + گاه (=زمان): دیروقت؛ بیگاه‌ترک (بی + گاه + تر + ک): کمی دیروقت

۳. آماده‌سازی، فراهم کردن

۴. بلا و سختی

۵. ارتجال یعنی بدون تأمل و بی‌درنگ سخن گفتن یا شعر سرودن؛ بر ارتجال: بدون تأمل و بی‌درنگ

۶. بدیهه‌گویی (=سرودن شعر یا گفتن نکته‌ای بدون اندیشه قبلی [که در اینجا، مراد معنی دوم است]). از این رو بدیهه (یا بداهه) کمابیش با ارتجال هم‌معناست.

۷. صواب، درست، راست

۸. قانع، مُجاب

۹. سیاهی

۱۰. تاریکی‌ها

واژه‌شناسی

❖ **مُرید:** ارادتمند، دوستدار، و اصطلاحاً کسی که از راهنما یا پیری پیروی می‌کند. (مُرید مقابل «مُراد، پیر، شیخ، مرشد» است.)

درس هفتم

آداب نیکان

دانش ادبی

← آ- به این عبارت از درس «آداب نیکان» بنگرید:

بهلول گفت: «چه جای طعام خوردن که سخن گفتن هم نمی‌دانی!» پس برخاست و برفت. جنید باز به دنبال او رفت تا به او رسید.

می‌بینید که دو فعل از مصدر «رفتن» در عبارت به کار رفته است؛ یکی «برفت» و دیگری «رفت». هر دو فعل دارای زمان گذشته (ماضی) هستند. امروزه «برفت» (مانندِ بگفت، بنشست، بدید...) در زبان فارسی کاربرد ندارد و به جای آن، «رفت» می‌آید؛ یعنی دیگر بخش پیشین (پیشوند) «ب» ندارد. اکنون پرسش اینجاست که آیا در گذشته که هر دو فعل به کار می‌رفته‌اند، تفاوتی با هم داشته‌اند؟

یکبار دیگر به دو جمله‌ای که مصدر «رفتن» را دربردارند، به‌دقت بنگرید. در جمله نخست، مقصدِ رفتن مشخص نیست؛ اما در جمله دوم، مکانِ رفتن مشخص شده است. بدین ترتیب درمی‌یابیم که در زبان فارسیِ کهن، «برفت» اغلب زمانی به کار می‌رفت که نویسنده مقصد رفتن را در جمله نمی‌آورد و «رفت» آنگاه کاربرد داشت که مقصدِ رفتن در جمله یاد می‌شد.

■ ب- به این عبارت از متن درس بنگرید:

«گفت: او را طلب کنید که مرا با او کار است.»

اگر عبارت یادشده را به فارسیِ امروزی بازگردانیم، چنین می‌شود: «گفت: او را جست‌وجو کنید؛ زیرا من با او کار دارم.»
پیداست که در جمله پایانی عبارت، حرف «را» افتاده و فعل «است» با «داشتن» جایگزین شده است:

مرا با او کار است ← من با او کار دارم.

اگر ساختمان جمله نخست را با جمله دوم بسنجیم و مقایسه کنیم، چنین رابطه‌ای میانشان برقرار است:^۱

نهاد + را + اسم + بودن^۲ = نهاد + اسم (با نقشِ «مفعول») + داشتن

بر این بنیاد، در فارسیِ کهن گاهی فعل اسنادی «بودن» معنای «داشتن» را می‌رسانده است. مرا دوستانی وفادار بود = من دوستانی وفادار داشتم.

۱. در سنجش میان ساختار دو جمله، حرف اضافه و متمم (با او) را که حذف‌شدنی است، در نظر نگرفته‌ایم.
۲. «است» فعلی مضارع از مصدر «بودن» است. «است» که سوم‌شخص مفرد است، صرف نمی‌شود؛ مگر آنکه به صورت «هستم، هستی، هست...» درآید.

۱- هم معنای دو واژه «نابهنگام» و «نسنجیده» را در «آداب نیکان» بیابید.

۲- در شعر «عقاب» (درس پنجم) دو بیت جست‌وجو کنید که در آن دو، فعل اسنادی «بودن» معنای «داشتن» را برساند.

۱- معنای «باری» را در هریک از دو عبارت زیرین بنویسید.

- [بهلول] فرمود: «تویی شیخ بغداد که مردم را ارشاد می‌کنی؟» عرض کرد: «آری». بهلول فرمود: «باری، طعام خوردن خود را می‌دانی؟»
- بهلول گفت: «تو از من چه می‌خواهی؟ تو که آداب طعام خوردن و سخن گفتن خود را نمی‌دانی، باری آداب خوابیدن خود را می‌دانی؟»

۲- در جمله‌های پایین، امروزه به جای حرف «را» چه حرفی کاربرد دارد؟

- اکنون که به نادانی خود معترف شدی، تو را بیاموزیم.
- اگر حرام را صد از این گونه آداب به جا بیاوری فایده ندارد.

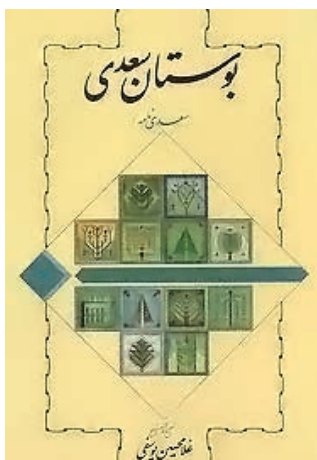
۳- دلیل کاربرد «رفت» و «برفت» در جمله‌های زیرین - که برگرفته از متن‌های کهن ادب فارسی‌اند - چیست؟

- من او را ببستم؛ چگونه برفت؟! • سوی پارس رفت، شش روز گذشته از محرم.
- شیخ بوسعید وقتی به سرخس رفت. • از بلخ برفت روز پنجشنبه.

۴- جمله‌های کهن زیر را به فارسیِ امروزی بازگردانید.

- هر گلی را بویی است. • یعقوب لیث را برادری بود، عمرو نام.
- هرکسی را در این گیتی سرنوشتی باشد.^۱ • هیچ‌کس را در حضورش راه نیست.
- دیده سیر است مرا، جانِ دلیر است مرا. • ما را با او کاری نیست.
- ایشان را تجربتی نباشد.

۱. «باشد» نیز از مصدر «بودن» ساخته شده است.

حکایت پایین را که برگرفته از بوستان سعدی است، بخوانید.

یکی در نجوم اندکی دست داشت ولی از تکبر سری مست داشت
بر گوشیار^۱ آمد از راه دور دلی پُرارادت، سری پُرغرور
 خردمند از او دیده بردوختی یکی حرف در وی نیاموختی
 چو بی‌بهره عزم سفر کرد باز، بدو گفت دانای گردن‌فراز؛
 تو خود را گمان برده‌ای پُرخرَد انایی^۲ که پر شد، دگر چون برَد؟^۳
 ز دَعوی پُری زان تَهی می‌روی تَهی آی تا پُر معانی شوی
 ز هستی در آفاق سعدی‌صفت تَهی گرد و بازآی پُر معرفت^۴

۱. ابوالحسن کیا گوشیار گیلانی از ستاره‌شناسان بزرگ ایرانی است که در سده چهارم و آغاز سده پنجم هجری می‌زیسته و چند کتاب از او به جا مانده است.

۲. [نا]: ظرف

۳. بردن: گنجایش داشتن؛ انایی که پر شد، دگر چون برد؟ ظرفی که پر شد، چگونه گنجایش چیزی دیگر را می‌تواند داشته باشد؟ (پرسش انکاری)

۴. ادعا

۵. از آن: به آن دلیل

۶. مانند سعدی خالی از خودبینی و غرور در جهان بگرد تا پر از دانایی و معرفت بازگردد. (آفاق: ج افق، از آنجاکه هر سرزمین افق جداگانه‌ای دارد، آفاق به معنای سرزمین‌ها و همه جای کره زمین نیز به کار رفته است).

- ۱- معنای سه واژه‌ای که زیرشان خط کشیده است، چیست؟
- ۲- مقصود از بیت سوم چیست؟
- ۳- بیت پایانی بیانگر چه رویدادی در زندگی سعدی است؟ شاعر ثمره این تجربه را چگونه توصیف کرده است؟

« درون‌مایه این حکایت با حکایت جنید و بهلول در درس «آداب نیکان» چه ارتباطی دارد؟ »

اسطرلاب؛

کهن‌ترین ابزار علمی جهان

انسان، فناوری، اخلاق

واژه‌شناسی

* **تاروپود:** رشته‌های عمودی و افقیِ پارچه، فرش و مانند اینها؛ در اینجا یعنی تمام اجزا.

* **دادوستد:** [=دادن و ستدن] خرید و فروش، رفتار متقابلِ دو نفر با هم

* **پایبند:** کسی که خود را موظف به انجام دادن کاری یا پیروی از چیزی می‌داند؛ مقید، متعهد

* **پاس می‌دارند:** رعایت می‌کنند

* **علم‌زده:** آنکه برای علم ارزش بیش از اندازه قائل است یا همه چیز را بر پایه معیارهای علمی ارزیابی می‌کند.

* **لای:** گل نرم که از آب گل‌آلود ته‌نشین می‌شود.

* **خلق:** در اصل به معنای «آفریدن، آفرینش» است، اما در اینجا به معنای «انسان‌ها» (آفریده‌ها) به کار رفته است.

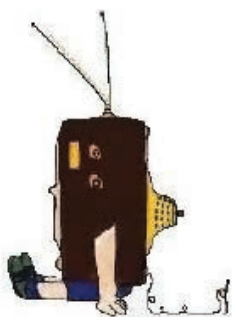
* **متعالی:** والا

متنی که در پی می‌آید، ترجمه شعری است از زبان انگلیسی. شعر را بخوانید و بگویید چه آسیبی را در فرهنگ غربی بازگو کرده و با کدام بخش از درس مرتبط است؟

جیم و تلویزیون

حالا برایت قصه جیم را می‌گویم؛
خودت که می‌دانی قصه‌های من همه واقعیست.
جیم عاشق تلویزیون بود؛
درست مثل تو!
او از کله سحر تا نیمه‌شب آن‌قدر تلویزیون تماشا می‌کرد
که از حال می‌رفت.
از اولین برنامه تا آخرین
و برنامه‌های وسط این‌دو.
آخر سر آن‌قدر تماشا کرد تا چشمانش دیگر بسته نشدند؛
پشتش به صندلی چسبید؛
چانه‌اش به پیچ تلویزیون تبدیل شد؛
و یک آنتن روی سرش درآمد؛
مغزش تبدیل شد به سیم‌پیچ تلویزیون؛
و صورتش شد صفحه تلویزیون؛
دو دکمه تنظیم جای گوش‌هایش درآمد؛
یک سیم با پریز از پشتش درآمد.
ما هم جیم را زدیم به برق!
حالا به جای این‌که او تلویزیون ببیند،
ما همه‌اش می‌نشینیم و تماشايش می‌کنیم!

آشنایی با فرهنگستان (۳)

در سال گذشته با تاریخچه فرهنگستان، فرهنگستان سوم، گروه واژه‌گزینی و شماری از واژه‌های مصوب آشنا شدید. در درس «انسان، فناوری، اخلاق» نویسنده به جای برخی واژه‌های بیگانه، از برابرنهادهای فرهنگستان بهره گرفته است: رایانه، تلفن همراه، فناوری، کاربر^۱. کاربرد درست و بجای واژه‌های مصوب فرهنگستان، هم به پاکیزگی و استواریِ نثر فارسیِ امروز می‌افزاید و هم به گسترشِ نوواژه‌های زبان فارسی یاری می‌رساند.

عده‌ای از مخالفان فرهنگستان، واژه‌گزینی را - به‌ویژه در قلمرو علم - از بنیاد بی‌حاصل قلمداد می‌کنند و برآنند که وقتی ما تولیدکننده علم یا کالایی نیستیم، باید نام و اصطلاح بیگانه‌ای را که سازنده یا پدیدآورنده بر آن نهاده است، بپذیریم؛ از کامپیوتر و پرینتر و موبایل و اس‌ام‌اس و هلی‌کوپتر و هاورکرافت گرفته تا راندمان و فرکانس و کرونومتر و اینرسی^۲.

در صورتی که اهل هر زبان حق دارند برای هر کالا و فناوری و دانشی که از آن در زندگی خود بهره می‌برند، نام و اصطلاحی همخوان با زبان و فرهنگ خود برگزینند. اگر بزرگان علم و فرهنگ ما چنین نمی‌کردند، امروزه ناگزیر بودیم به جای «دانشگاه» و «دانشکده»، «اُنِیورسِیته» و «فاکولته» و به جای «هواپیما» و «اَژدر»، «اَیروپِلان» و «تُرپیل» فرانسوی را به کار ببریم و «زمین‌شناسی» را «ژئولوژی»، «دماسنج» را «ترمومتر»، «فشارسنج» را «مانومتر» یا «مِیزان الضَّغْطَه»، «دوزیست» را «آمفی‌بین» یا «ذوحیاتین» و «نیمساز» را «مُنْصَف الزَّوایه» بگوییم!^۳

۱. به جای کامپیوتر، موبایل، تکنولوژی، یوزر. (عده‌ای ایراد می‌گیرند که در ترکیب «تلفن همراه»، واژه بیگانه «تلفن» به کار رفته است. اما باید دانست که «تلفن» از قبل در زبان کاربرد داشته و واژه تازه‌ای نیست. به سخن دیگر، گاهی از یک واژه بیگانه جاقفاده در معادل‌سازی بهره می‌گیریم، ولی در عوض، راه را بر نفوذِ واژه بیگانه جدید به زبان می‌بندیم. دیگر آنکه در موقعیت‌هایی می‌توان «تلفن همراه» را به صورت «همراه» مختصر کرد یا واژه «گوشی» را به کار برد.)

۲. برابرنهاد فرهنگستان برای این واژه‌ها به‌ترتیب بدین قرار است: رایانه، چاپگر، تلفن همراه، پیامک، بالگرد، هواناو، بازده، بسامد، زمان‌سنج، لَختی.

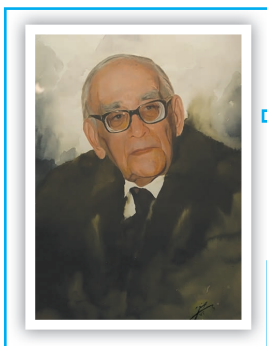
۳. به جای اصلی برخی از واژه‌های فرانسوی، معادل یا ترجمه عربی آنها در فارسی به کار رفته است.

بی‌گمان پُرشمارترین واژه‌های بیگانه، واژه‌های علمی هستند و اگر قرار باشد دروازهٔ زبان را به روی آنها بگشاییم و همه را بی‌حساب و کتاب به سرزمین زبانمان راه دهیم، زبان فارسی را از واژه‌های بیگانه گران‌بار کرده‌ایم.

راهیابیِ نسنجیدهٔ واژه‌های بیگانه، زبان فارسی را از «واژه‌سازی» بازمی‌دارد. اگر زبان را به کارخانه‌ای مانند کنیم که مهم‌ترین کالای تولیدیِ آن، «واژه» است، با وارداتِ بی‌رویهٔ کالای (واژه) بیگانه، دستگاه‌های واژه‌سازی رفته‌رفته زنگ‌زده و ناکارآمد می‌شوند و زبان را به سوی مصرف‌زدگی و وابستگی می‌برند.

دکتر محمود حسابی، فیزیکدانِ نامدارِ معاصر که خود عضو فرهنگستان اول و دوم بود و در گزینش و گسترش نوواژه‌های دانش فیزیک نقشی ارزنده داشت،^۱ می‌نویسد:

«کسانی که بیم آن را دارند که اگر کلمه‌های فارسی را به جای کلمه‌های خارجی برگزینیم زبان فارسی زیان خواهد دید، باید توجه داشته باشند که اگر بنشینیم و دست روی دست بگذاریم، سیل کلمه‌های خارجی در کارخانه‌ها و کارگاه‌ها و مراکز اقتصادی و اداری و حتی در دانشگاه‌ها - که بعضی از آنها افتخار می‌کنند که منحصرأً زبان خارجی را به کار می‌برند - جاری خواهد شد و خدای ناکرده در زادگاه فردوسی، سعدی، حافظ، نظامی و مولوی افتخار خواهند کرد که زبان فارسی را کنار گذاشته، به زبان بیگانه سخن می‌گویند.»^۲

دکتر محمود حسابی (۱۳۷۱ - ۱۲۸۱)

۱. گروه فیزیک فرهنگستان در همان دوران واژه‌هایی از قبیل بازده، بسامد، گشتاور (به جای moment)، گرماسنج (به جای کالری‌متر)، گرانیگاه (به جای مرکز ثقل) را ساخت که امروزه همگی جا افتاده است.

۲. مقالة «توانایی زبان فارسی»، چاپ‌شده در کتاب «راه ما» ص ۵۰

واژه‌شناسی

✱ **امیر** را خاطر به آن شد: امیر کنجکاو شد.

✱ **گودالی** دید در آن خانه چنان‌که جولاهاگان را باشد:

در گذشته گاهی دارِ بافندگی روی چاله‌ای برپا می‌شد و بافنده در چاله می‌نشست و پارچه می‌بافت. امروزه نیز در هنر سنتی «کاربافی» در شهر میبد (از استان یزد)، بافنده در «کارچاله» می‌نشیند.

✱ **دولت:** (در اینجا): ثروت و دارایی

« به کاربرد «ی» در پایان فعل‌های این عبارت از حکایت «خودشناسی» بنگرید:

هر روز بامداد برخاستی و کلید برداشتی و درِ خانه باز کردی.

اگر بخواهیم عبارت را به فارسیِ امروزی بازگردانیم، باید به جای بخشِ پسینِ «ی»، بخشِ پیشینِ «می» بگذاریم تا معنای تکرار در فعل باقی بماند:

هر روز بامداد برمی‌خاست و کلید برمی‌داشت و درِ خانه باز می‌کرد.

بخشِ پسینِ «ی» در زبانِ فارسیِ امروز کاربرد ندارد، مگر در فعلِ «بایستی»:

«بایستی هر روز پیاده به مدرسه می‌رفتم.»

در این جمله «بایستی» همان «می‌بایست» (از مصدرِ «بایستن» [= لازم بودن، ضرورت داشتن]) است. البته امروزه «بایستی» و «می‌بایست» کارکرد فعلی خود را از دست داده‌اند و در معنا و نقشِ «باید» کاربرد دارند.

« در متن حکایت «خودشناسی» جمله‌ای بیابید که در آن حرف «را» با فعل اسنادیِ «بودن» به معنای «داشتن» به کار رفته باشد.

« بخشِ پسینِ «ی» در فارسیِ امروز کاربرد ندارد. شاید یکی از علّت‌های حذف این نشانه، دوپهلویی و ابهامی باشد که در یکی از ساخت‌های فعل پدید می‌آورده است. گمان می‌کنید این دوپهلویی معنایی در کجا و چگونه به وجود می‌آمده است؟

آزادگی

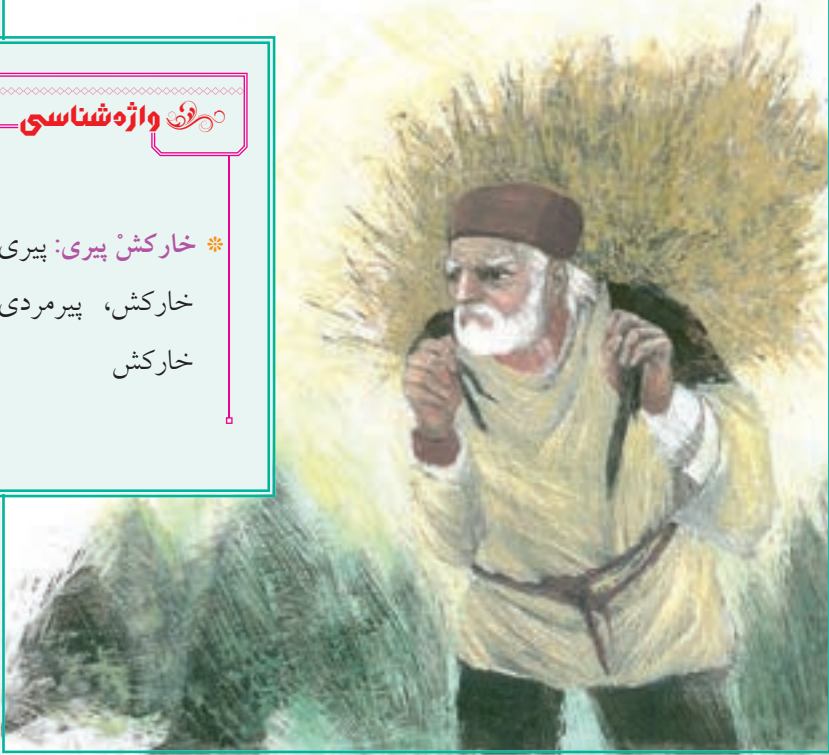
درس هشتم

واژه‌شناسی

* خارکش پیری: پیری

خارکش، پیرمردی

خارکش

« کای فرازنده این چرخ بلند/ وی نوازنده دل‌های نژند

* **فرازنده:** افرازنده (از مصدر فراشتن که کوتاه‌شده افراشتن است)،
بالابرنده، برپادارنده.

* **چرخ:** آسمان (چون پیشینیان آسمان را مانند چرخ، گردان
می‌دانستند، آن را چرخ می‌نامیدند).

«[می‌گفت:] که ای برپادارنده آسمان بلند و ای نوازشگر دل‌های غمگین

» («کای» کوتاه‌شده «که ای» است و «کی» خوانده می‌شود. هم‌چنان‌که «وی» کوتاه‌شده «و ای» است.)

» درشت: زبر و خشن، متضاد نرم و لطیف

» در دولت به رخم بگشادی / تاج عزّت به سرم بِنهادی: بخت مانند خانه‌ای است که تو در آن را به رویم باز کردی (مرا از خوشبختی برخوردار کردی) و عزّت مانند تاجی است که آن را بر سرم گذاشتی (به من عزّت و سرافرازی بخشیدی).

» حدّ من نیست ثنایت گفتن / گوهرِ شکرِ عطایت سُفتن:

» سُفتن: سوراخ کردن؛ گوهر: هم به معنای مروارید است و هم هر سنگ قیمتی. از آنجاکه مروارید در دلِ صدف است و سنگ‌های قیمتی درون معدن‌اند، گوهر به معنای ذات و سرشت و درونِ هرکس نیز کاربرد دارد. گوهر سُفتن یعنی سوراخ کردن مروارید، برای آنکه بتوان دانه‌های مروارید را در رشته کشید و از آن، گردن‌بند ساخت (در جواهرسازی، سُفتن مروارید مهارت و دقّت بسیار می‌طلبد).

روی سخن پیرمرد با خداست و می‌گوید: شکر گفتنِ بخشش‌های تو در حدّ توانم نیست (مصراع نخست)؛ شکرِ بخشش‌های تو مانند مرواریدی است که سُفتنِ آن از توانِ من بیرون است؛ یعنی من تواناییِ شکرِ نعمت‌های تو را ندارم.

» رخش پندار همی‌راند ز دور: «رخش» در اصل نام اسب رستم است، اما در اینجا به معنای کلیِ اسب به کار رفته است. «پندار» در این بیت معنای خودخواهی و تکبر دارد. بنابراین شاعر می‌گوید: جوان گویی بر اسبِ تکبر سوار بود و آن را از دور می‌راند؛ یعنی نشانِ تکبر و خودپسندیِ او از دور پدیدار بود.

» عزّت از خواری نشناخته‌ای: فرق عزّت و خواری را نمی‌دانی. (عزّت به معنای سربلندی و سرافرازی است و متضاد ذلّت و خواری. از این رو در بیت آرایه تضاد هست.)

۱- در شعر «آزادگی» یک جابه‌جایی ضمیر بیابید.

۲- در آغاز بیت دهم شعر چه فعلی حذف شده است و باید هنگام معنا کردن افزوده شود؟

« مصراع دوم از بیت ۱۲ را چگونه باید خواند تا وزن شعر آسیب نبیند؟

« بر پایهٔ ارتباط معنایی دو واژهٔ «گوهر» و «سُفتن»، چه معنا و مفهومی از دو بیت پایین درمی‌یابید؟

که قیمت‌مندیِ گوهر شناسند
به شاگردان دهد دُرّ خطرناک؟

ز گوهر سُفتن استادان هراسند
نه بینی وقتِ سُفتنِ مردِ حَکّاک^۱

نظایر گنجینه‌ای

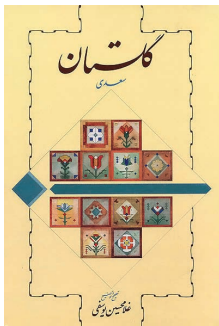
۱. در اینجا: جواهر تراش

۲. ارزشمند، گران‌بها

«درون‌مایه حکایت «آزادگی» را با این حکایت گلستان سعدی بسنجید.

«حاتم طایی^۱ را گفتند: از تو^۲ بزرگ‌همت‌تر^۳ در جهان دیده‌ای یا شنیده‌ای؟ گفت: بلی، یک روز چهل شتر قربان کرده بودم^۴، امرای عرب را^۵ و خود به گوشه صحرای بیرون رفتم. خارکنی را دیدم پشته فراهم نهاده^۶. گفتم: به مهمانی حاتم چرا نروی که خلقی^۷ بر سِماط^۸ او گرد آمده‌اند؟ گفت:

هر که نان از عمل خویش خورد منت حاتم طایی نبرد
من او را به همت و جوانمردی از خود برتر دیدم.

«گلستان سعدی هشت باب (بخش) دارد که برخی از آنها بدین قرارند:

در فواید خاموشی - در ضعف و پیری - در تأثیر تربیت - در فضیلت قناعت - در آداب صحبت.

به گمان شما، این حکایت با نام کدام باب همسویی بیشتر دارد؟ چرا؟

۱. یکی از سخاوتمندان عرب که در دوره جاهلی می‌زیسته است. در ادب فارسی نماد بخشندگی و گشاده‌دستی بوده است.

۲. خود

۳. بزرگ‌همت: بلندنظر، بزرگ‌منش، آنکه به چیزهای کم‌اهمیت - که ذهن انسان‌های کوتاه‌اندیش را انباشته است - توجهی ندارد.

۴. قربان کرده بودم: قربانی کرده بودم، کشته بودم

۵. امرای عرب را: برای امیران (فرمان‌روایان) عرب

۶. فراهم نهادن: روی هم چیدن، جمع کردن

۷. (در اینجا): عده‌ای از مردم

۸. سفره

۹. کار و دسترنج

۱۰. منت کسی را بردن: از کسی منت کشیدن، در برابر کسی کوچکی کردن و درخواست چیزی از او از سر ناچاری. (منت در اصل به معنای لطف و نیکی کردن است؛ اما منت بردن یا منت کشیدن یعنی خود را مدیون لطف کسی دانستن؛ همچنان‌که منت گذاشتن یعنی لطف کردن به کسی و توقع سپاس‌گزاری از او داشتن).

آقامهدی

فرهنگ بزرگ سخن (۳)

سال گذشته با «فرهنگ بزرگ سخن» و برخی ویژگی‌های آن آشنا شدید و دانستید که معناهای هر لغت در فرهنگ سخن با شماره از هم جدا شده‌اند. ترتیب معناها بر پایه‌ی امروزی یا قدیمی بودن و بسامد کاربرد آنها در زبان فارسی است؛ به گونه‌ای که در لغت‌های چندمعنایی، نخستین معنا، پرکاربردترین و آخرین معنا، کم‌کاربردترین است. برای نمونه، مصدر «گرفتن» در فرهنگ بزرگ سخن ۸۲ معنا و کاربرد دارد که هریک به ترتیب با شاهد و مثال^۱ همراه شده است. بخشی از درآیند (مدخل) «گرفتن» را از فرهنگ بزرگ سخن در پی آورده‌ایم.

۱. به جمله یا ترکیبی که نویسندگان فرهنگ، خود می‌سازند «مثال» و به جمله، عبارت یا ترکیبی که از منبعی مانند کتاب‌های کهن و امروزی نقل می‌کنند، «شاهد» می‌گویند.

گرفتَن gereft-an (مص. م. ، بم. : گیر) ۱. با دست

یا وسیله‌ای چیزی یا کسی را نگه داشتن؛ دست یا وسیله‌ای را به چیزی یا کسی گیر دادن و آن (او) را نگه داشتن: سربازها... بازوهای احسان را می‌گیرند و از نیمکت جداش می‌کنند. (محمود^۱ ۳۰۱) ○ به طرف در رفتم. دست‌گیره را گرفتم. (علوی^۱، ۳۸) ۲. دریافت کردن چنان‌که پول یا هدیه‌ای را از کسی: این پول را بگیر بده به بقال. ○ هرکسی کاری صورت می‌داد، حق‌العملی از صاحب‌کار می‌گرفت. (مصدق^۱ ۹۱) ۳. تحویل گرفتن: نامه را از نامه‌رسان گرفتم. ○ دسته کاغذ را از گروهیان... می‌گیرد و می‌رود (محمود^۱ ۳۰۳) ۴. تصاحب کردن؛ به زور گرفتن: زندگی را بهم حرام کرده. هرچه درمی‌آورم، ازم می‌گیرد. (← میرصادقی^۳ ۱۲۹) ۵. اقتباس کردن، اخذ کردن، به عاریت گرفتن: انگلیسی‌ها کلمات بسیاری را از زبان فرانسه گرفته‌اند. ۶. اثر مطلوب گذاشتن چیزی در کسی: مجذوب ساختن، تحت تأثیر قرار دادن: فیلم از همان اول می‌گیردمان. (دیانی^۱ ۷۰) ۷. کسی یا چیزی را زیر سیطره آوردن؛ بر کسی یا چیزی چیره شدن: سربازها... را خوف گرفته، نفس‌ها قطع شد. (حاج‌سیاح^۱ ۳۷۲) ○ جمشید را بَطَرِ نعمت گرفت. (ابن‌بلخی^۱ ۱۰۵) ۸. جایی را زیر سیطره خود آوردن؛ به تصرف درآوردن؛ تسخیر کردن: ایرانی‌ها در جنگ با عراق، جزیره فاو را گرفته بودند. ○ به عون خدا... هر مملکت را که بگیرم، رعیتش نیازوردم. (سعدی^۲ ۸۵) ۹. به‌دست‌آوردن؛ حاصل کردن: جایزه ادبی نوبل را امسال چه کسی گرفته؟ ○ حمید می‌خواهد دیپلمش را بگیرد. (← میرصادقی^۲ ۲۰۳) کم از مطالعاتی بوستان سلطان را/ چو باغبان نگذارد کزو ثمر گیرند. (سعدی^۳ ۴۹۵) ۱۰. بازداشت کردن، دست‌گیر کردن: او را به جای کسی که شباهت اسمی با او داشته، گرفته‌اند. (میرصادقی^۱ ۵۶) ○ معلم کلاس سه را گرفته‌اند. یک ماه و خرده‌ای می‌شد که مخفی بود. (آل‌احمد^۵ ۹۵) ۱۱. اسیر کردن: گرفتار ساختن: اینها اسرای هستند که در اول جنگ گرفتیمشان. ○ عمرو همی حرب کرد تا بگیرندش. (تاریخ سیستان^۱ ۲۵۶) ○ به جنگ از گرفته شود نوش‌زاد/ برو زین سخن‌ها مکن هیچ یاد. (فردوسی^۳ ۲۰۰۸) ۱۲. شکار کردن: در کوه و غارهای نمناک... مار می‌گرفت. (محمدعلی: شکوفایی ۴۸۵) ○ چه خوش صید دلم کردی، بنایم چشم مست را/ که کس مرغان وحشی را از این خوش‌تر نمی‌گیرد. (حافظ^۱ ۱۰۲) ۱۳. اشغال کردن: همین که بلند شد، جایش را گرفتم. ۱۴. پُر کردن:

بخار سماور تمام فضای این قهوه‌خانه را گرفته. (مشفق‌کاظمی^۶) ○ دوش چون مشعل شوق تو بگیرفت وجود/ سایه‌ای در دلم انداخت که صد جا «بگرفت». (سعدی^۳ ۴۶۱) ۱۵. کرایه کردن؛ اجاره کردن: تاکسی گرفتیم تا ما را تا حرم ببرد. ۱۶. وضع یا حالتی را در خود به وجود آوردن؛ وضع یا حالت چیزی را پذیرفتن: پیش از آن‌که مهربانو بتواند بر اضطرابی که به او دست داده بود غلبه کند و قیافه آرامی بگیرد... من پیش‌دستی کردم و گفتم:.... (علوی^۱ ۹۷) ۱۷. در وضع یا حالت خاص قرار دادن کسی یا چیزی؛ حالت خاصی در کسی یا چیزی ایجاد کردن: دست‌هایش را روی آتش گرفت و گرم کرد. ○ سرش را بالا می‌گرفت و راه می‌رفت. (← میرصادقی^۱ ۳۸) ۱۸. مبتلا شدن به بیماری یا وضعی ناگوار: حصبه گرفته بودم، دو هفته خوابیدم. ○ کدو نه مثل گندم بود که سن بزنند... و نه مثل میوه که شته بگیرد. (آل‌احمد^۴ ۱۹) ۱۹. سلب کردن: قدرت و پشت‌کار را از من گرفته بود. (علوی^۱ ۹۰) ۲۰. چیز زائد و زودونی را از بین بردن یا برداشتن: با ناخن‌گیر ناخن‌هایم را گرفتم. ○ از کین و کشش به‌جا نمانم نام/ وین ننگ ز دوده بشر گیرم. (بهار، ۵۴۷) ۲۱. آماده کردن چیزی و آن را جلو کسی قرار دادن یا به دستش دادن: مادر برای بچه‌اش لقمه می‌گیرد. ۲۲. اختیار کردن، چنان‌که کسی را به‌عنوان همسر یا دوست یا مراد و مقتدا؛ برگزیدن: اگر فاطمه را برای کمال بگیریم، کارش سکه می‌شود. (میرصادقی^۶ ۲۲۰) مرا صورت نمی‌بندد که دل یاری دگر «گیرد»/ مرا بی‌کار بگذارد، سر کاری دگر بگیرد. (انوری^۱ ۸۱۳) ۲۳. پنداشتن؛ فرض کردن؛ تلقی کردن: اگر عدل و ظلم را به مفهومی رایج بگیریم... مفهومی اخلاقی است. (مطهری^۵ ۴۷) ○ کاروان شهید رفت از پیش/ و آن مارتفه گیر و می‌اندیش. (رودکی^۱ ۵۰۴) ۲۴. برداشتن کسی و همراه بردن او: بچه را از مدرسه بگیرم ببرم خانه. ○ قطار هنوز مسافر نگرفته. ۲۵. (گفتگو) اضافه کردن چیزی بر چیزی: روی برنج روغن بگیر. ○ خالد روی قوری آب‌جوش می‌گیرد. (← محمود^۲ ۳۹) ۲۶. رسیدن به چیزی یا کسی هنگام حرکت و سواری: گاز بده اتوبوس را بگیر. ○ عجب تند می‌رانند... چند بار گمش کردم و سر چراغ‌قرمز از تو گرفتمش. (میرصادقی^۳ ۶۵) ۲۷. (گفتگو) به کنار کشیدن چیزی: بگیر این ور، مینی‌بوس رد شد. ۲۸. خریدن؛ ابتیاع کردن: صد دینار آجیل مشکل‌گشا بگیر. (هدایت^{۱۲} ۴۴) ○ دل شکسته نخواهد به این کسادی ماند/ از این متاع چرا

« چنان که می بینید، رویاروی واژه «گرفتن»، نخست تلفظ آن با «الفبای آوانگار» آمده است. سپس درون کمان این کوتاه‌نوشت‌ها (=نشانه‌های اختصاری) را می‌خوانیم: مص. م.؛ بم.؛ گیر «مص.» کوتاه‌نوشتِ «مصدر» است. پس از کوتاه‌نوشت‌ها «.» قرار می‌گیرد تا نشان دهد که بخشی از واژه کوتاه شده است. (چنان که برای مثال «ه.ق.» کوتاه‌نوشتِ «هجری قمری» است.) اکنون کوتاه‌نوشت را در «بم.؛ گیر» نشان دهید و بگویید صورت کامل آن چه بوده است.

۱- در نخستین صفحه از روان‌خوانی «آقامهدی» یک جمله با فعلی از مصدر «گرفتن» بیابید و بگویید کاربرد فعل در این جمله با کدام شماره معنا در فرهنگ بزرگ سخن همخوانی دارد.

۲- معنای گرفتن در نمونه‌های پایین چیست؟ کدام کاربرد/ کاربردها را می‌توان در صفحه پیشین یافت؟

♦ تو هم ما را گرفته‌ای ها!

♦ پایم بدجوری گرفته بود.

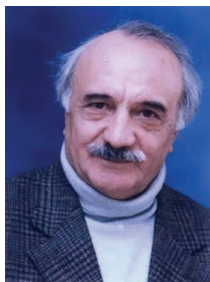
♦ وقتی برمی‌گردی، از بقالی ماست بگیر.

♦ گیرم تقصیر او بود؛ تو چرا کوتاه نیامدی؟

♦ از بس که غذا خوردم، دل‌درد گرفتم.

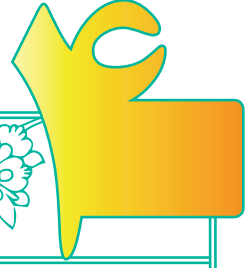
♦ گویا هنوز موضوع را نگرفته‌ای.

♦ غلط‌های املايي این نوشته را بگیر.

دکتر حسن انوری

(ادیب، فرهنگ‌نگار، عضو پیوسته فرهنگستان زبان و ادب فارسی، سرویراستار فرهنگ بزرگ سخن)

نام‌ها و رویدادها

فصل چهارم

نام سیم کوکب انداز آدمی

چشم‌پوشی تا خودکام

بکر و ماندگرای زرنگار

سعدی

نوجوان باهوش، آشپز زاده وزیر، گریه امیر

✱ **خیر:** نه، متضاد بلی، بله، آری، آره؛ در زبان فارسی «نه» نشانه پاسخ منفی به پرسش، و «آری» نشان‌دهنده پاسخ مثبت است.

«آری» به صورت «آره» در زبان گفتار به کار می‌رود؛ یعنی مصوت /ای/ در پایان آن به /ـ/ تبدیل شده است: **آری** ← **آره**! اما «بلی» از لغت عربی «بلی» گرفته شده و سپس در فارسی مصوت /آ/ در پایان آن به /ای/ تبدیل شده است: **بلی** ← **بلی** (همان‌طور که «لکن» به «لیکن» تبدیل شده بود و در واژه‌شناسی درس سوم آموختید) و سرانجام /ای/ در پایانش به /ـ/ تغییر یافته است: **بلی** ← **بله** (مانند **آری** ← **آره**). بنابراین «بله» دو دگرگونی را پشت سر گذاشته: **بلی** ← **بلی** ← **بله**؛ و در دو مرحله فارسی‌سازی شده است.

اما اکنون واژه «خیر» را بررسی می‌کنیم: خیر (= خوب، نیک) واژه‌ای عربی است. چون فارسی‌زبانان کاربرد «نه» را که پاسخی منفی است، ناخوشایند و بدشگون می‌دانستند، معمولاً واژه «خیر» را جایگزین آن می‌کردند تا هم از ناخجستگی «نه» بکاهند و هم به پاسخ منفی خود جنبه احترام‌آمیز ببخشند. بعدها برای تأکید، «نه» با «خیر» همراه شده و واژه «نه‌خیر/ نخیر» پدید آمده است.

✱ **سرشار:** در اصل به معنای «پُر» است، اما در اینجا به معنای «فراوان، بسیار» به کار رفته است.

✱ **نامی:** نام‌ور، نام‌آور، نامدار، بنام، بلندآوازه، مشهور

۱. دقت کنید که حرف «ه» در اینجا نشان‌دهنده مصوت /ـ/ است و /ـ/ خوانده می‌شود. بنابراین به آن «های بیان حرکت» می‌گویند؛ یعنی حرفی که بیان‌کننده یا نشان‌دهنده حرکت است.

در درس ششم کتاب فارسی با «گروه اسمی» در زبان فارسی آشنا شدید و دانستید که گروه اسمی می‌تواند تنها یک واژه باشد. برای نمونه در جمله «بهمن، سنگ را از فراز کوه بر سر رستم فروانداخت»، «سنگ» که مفعول جمله است، یک گروه اسمی به شمار می‌آید.

چه بسا پرسید: چگونه می‌شود یک واژه به‌تنهایی گروه باشد؟

در پاسخ باید گفت: همچنان‌که در ریاضیات مجموعهٔ تک‌عضوی داریم، در دستور زبان نیز گروه تک‌واژه‌ای وجود دارد. البته هر تک‌واژه از قابلیت و توانایی تبدیل شدن به گروه چندواژه‌ای برخوردار است و به همین دلیل به‌تنهایی گروه نامیده می‌شود. برای مثال می‌توانیم بگوییم:

بهمن، آن سنگِ بزرگ را از فراز کوه بر سر رستم فروانداخت.

در این جمله، «سنگ» که هستهٔ گروه اسمی است، دو وابسته گرفته است: «آن» که پیش از هسته قرار دارد، «وابستهٔ پیشین»، و «بزرگ» که پس از هسته جای دارد، «وابستهٔ پسین» نامیده می‌شود.

می‌بینید که افزودن وابستهٔ پسین (=بزرگ) به هسته، به کمک یک کسره انجام گرفته است. این کسره با حرکت کسره که درون واژه است و جزو واج‌های هر واژه به شمار می‌آید (مانند حرکت کسره در «چراغ»)، تفاوت دارد.

هرگاه این کسره در پایان واژه‌ای بیاید، می‌توان به آن واژه (هسته)، وابستهٔ پسین (صفت بیانی یا مضاف‌الیه) اضافه کرد:

چراغ + ـِ تابان ← چراغِ تابان چراغ + ـِ اتاق ← چراغِ اتاق

چون کارکرد این کسره، اضافه کردن وابستهٔ پسین به هسته است، کسرهٔ اضافه نام دارد. آنچه پس از کسره اضافه می‌آید، معمولاً یا صفت بیانی است یا مضاف‌الیه. بدین ترتیب کسرهٔ اضافه، نقش واژهٔ اضافه‌شده پس از خود را نشان می‌دهد و نمایان می‌کند؛ بنابراین آن را نقش‌نمای اضافه نیز می‌نامند.

نقش‌نمای اضافه، نشان می‌دهد که واژه پس از آن، مضاف‌الیه یا صفت است. اما برای تشخیص این دو نقش از یکدیگر، باید بدانیم که هرگاه پس از نقش‌نمای اضافه «اسم» قرار گیرد، نقش «مضاف‌الیه» می‌پذیرد.

واژه‌ای که نوع آن، اسم است (یعنی به‌تنهایی و پیش از آنکه در جمله یا گروه بنشیند، اسم به شمار می‌آید)، می‌تواند درون جمله نقش‌های گوناگون بگیرد. برای مثال، نوع واژه «رستم»، «اسم» است. اکنون اگر «رستم» را در جمله‌های زیر به کار ببریم:

رستم آبرپهلوان ایران بود.

زال، **رستم** را از نیرومندی افراسیاب هراساند.

اسفندیار با **رستم** نبرد کرد.

به ترتیب نقش «نهاد»، «مفعول» و «متمم» را می‌پذیرد. حال اگر «رستم» پس از نقش‌نمای اضافه جای گیرد، نقش «مضاف‌الیه» پیدا می‌کند: **اسبِ رستم**.

بنابراین، یکی از نقش‌هایی که اسم می‌تواند در جمله بر عهده بگیرد، مضاف‌الیه بودن است. (ضمیر هم چون جانشین اسم است، می‌تواند مضاف‌الیه شود؛ مثلاً: **اسبِ او**.)

اما اگر نوع واژه‌ای «صفت» باشد (یعنی به‌تنهایی و بیرون از گروه و جمله، صفت به شمار آید) و پس از نقش‌نمای اضافه بنشیند، نقش آن هم «صفت» می‌شود. برای نمونه، نوع واژه «بزرگ»، صفت است. اکنون اگر آن را در جمله زیر بیاوریم:

آن سنگ، **بزرگ** بود.

نقش «مسند» پیدا می‌کند. حال اگر «بزرگ» را پس از نقش‌نمای اضافه قرار دهیم، نقش «صفت» می‌پذیرد: **سنگِ بزرگ**.

افزون بر این، بهترین روش برای شناسایی «مضاف‌الیه» از «صفت»، آن است که به هسته گروه اسمی، «ی» به معنای «یک» بیفزاییم (در این حالت، نقش‌نمای اضافه پنهان می‌شود). هنگامی که هسته گروه اسمی، دارای صفت بیانی است، «ی» را در پایان می‌پذیرد؛ ولی آنگاه که مضاف‌الیه دارد، «ی» را نمی‌توان به آن افزود:

چراغِ تابان ← چراغی تابان

چراغِ اتاق ← * چراغی اتاق^۱

اسبِ تندرو ← اسبی تندرو

اسبِ رستم ← * اسبی رستم

سنگِ بزرگ ← سنگی بزرگ

سنگِ کوه ← * سنگی کوه

در دستور زبان فارسی به گروه اسمی‌ای که دربردارنده هسته و مضاف‌الیه است، «ترکیب اضافی» و به گروه اسمی‌ای که دربرگیرنده هسته و صفت باشد، «ترکیب وصفی» می‌گویند. (ترکیب در اینجا به معنای گروه است؛ گروهی که تنها یک وابسته - مضاف‌الیه یا صفت - دارد.)

«به جز شش مترادفی که برای واژه «نامی» در بخش واژه‌شناسی آوردیم، یک واژه هم‌معنای آن در صفحه ۶۸ کتاب فارسی پیدا کنید و سپس بگویید از این هفت واژه هم‌معنا ریشه کدام یک با بقیه تفاوت دارد.

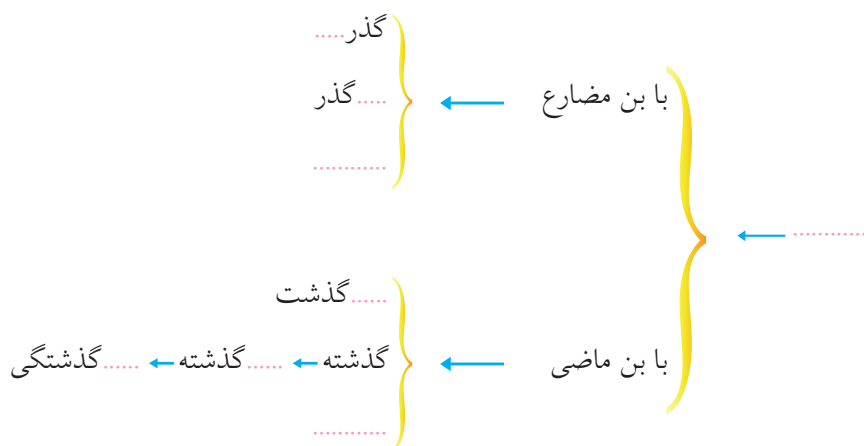

۱- نقش واژه‌ها را در جمله پایین بنویسید و سپس در هر گروه اسمی، هسته و وابسته را نشان دهید.

♦ هیاهوی کلاغ‌ها سکوت باغ را می‌شکست.

۱. نشانه * به معنای نادرست بودن یا کاربردی نبودن است.

۲- نقطه چین‌ها را در خوشه‌واژه پایین کامل کنید. (از فعل‌ها نمی‌توانید در خوشه‌واژه بهره بگیرید).

۳- واژه «قَلَّک» که در متن درس آمده، به معنای کوزه سفالین یا جعبه‌ای است که از شکاف کوچکی در آن پول می‌ریزند و می‌اندوزند. گویا این واژه از «قَلَّه + ک» پیوند یافته و سپس کوتاه شده است. در این صورت «ک» چه معنایی را به «قَلَّه» افزوده است؟ چرا؟

۱- در نخستین سطرِ «نوجوان باهوش» قائم‌مقام فراهانی با عنوان «میرزا ابوالقاسم فراهانی»، و در سطر آغازینِ «گریه امیر»، امیرکبیر با نام «میرزا تقی‌خان» یاد شده است. واژه «میرزا» هم عنوانی احترام‌آمیز برای افراد باسواد بوده و هم عنوانی که همراه نام شاهزادگان می‌آمده است. به گمان شما، این واژه در نام ابوالقاسم فراهانی و امیرکبیر کدام معنا را می‌رساند؟ در نام «ایرج میرزا» چگونه از کجا می‌فهمید؟

♦ در گذشته «میرزا» را چگونه به کار می‌بردند تا دو مفهوم آن با هم اشتباه نشود؟
 ♦ «میرزا» کوتاه‌شده چه واژه‌ای است؟ دست‌کم دو عنوان دیگر به یاد آورید که کوتاه شده باشند.

۲- جمله «شروع به گریه کرد» را می‌توان به صورت «بنا کرد به گریه»، «به گریه افتاد»، «زد زیر گریه»، «گریه‌اش گرفت»، به کار برد. به جای جمله «شروع به ناسازگاری کرد» نیز می‌توان گفت: «بنا کرد به ناسازگاری» یا «بنای ناسازگاری گذاشت».

♦ اکنون واژه «التماس» را به جای گریه و ناسازگاری بگذارید و بگویید کاربرد آن در کدام صورت‌ها درست است.

♦ جمله «شروع به گریه کرد» در عبارت «این بار امیر [کبیر] دیگر نتوانست تحمل کند و شروع به گریه کرد» را با کدام جمله‌های بالا می‌توان جایگزین کرد؟ چرا؟
 ♦ «نشستن» را هم گاهی در زبان فارسی در معنای «شروع کردن» به کار می‌بریم. دست‌کم دو جمله با چنین ویژگی‌ای بسازید.

♦ پنج جمله بسازید که در آنها «گرفتن» معنای «آغاز باریدن یا وزیدن کردن» داشته باشد.

۳- میان دو بیت زیرین از گلستان سعدی با «گریه امیر» چه ارتباط محتوایی می‌بینید؟

نگویند از سرِ بازیچه ^۱ حرفی	کزان پندی نگیرد صاحبِ هوش
وگر صد بابِ حکمت ^۲ پیش نادان	بخوانی، آیدش بازیچه در گوش

۱. شوخی و مسخره

۲. صد بابِ حکمت: صد فصل از کتابِ دانش

اگر بیت آغازین غزلی را بدانیم و بخواهیم سراسر غزل را در دیوان حافظ بیابیم (چنان‌که در بخش «گفت‌وگو»ی درس نهم کتاب فارسی از شما خواسته شده است)، چه باید کرد؟ روش جست‌وجوی شعر، وارونه شیوه لغت‌یابی در فرهنگ‌های فارسی است! یعنی به جای آنکه نخستین حرف هر لغت و سپس حرف‌های بعدی آن بر پایه ترتیب الفبایی مبنای جست‌وجو باشد، آخرین حرف واژه پایانی مصراع اول را ملاک قرار می‌دهیم. سپس حرف‌های پیش از آن را بررسی می‌کنیم.

برای نمونه، در بیت «ای هدهد صبا به سبا می‌فرستمت / بنگر که از کجا به کجا می‌فرستمت»، آخرین حرف واژه پایانی مصراع نخست، «ت» است. بنابراین در فهرست غزل‌ها، مصراع‌هایی را که به حرف «ا» و «ب» پایان گرفته‌اند، پشت سر می‌گذاریم تا به مصراع‌های حرف «ت» برسیم. چون در «می‌فرستمت»، پیش از «ت» حرف «م» قرار گرفته است، از مصراع‌هایی که به واژه‌هایی مانند «دوست»، «داشت»، «رفت» ختم شده‌اند، می‌گذریم تا به مصراع‌های پایان‌یافته به «مت» می‌رسیم:

یارب سببی ساز که یارم به سلامت

ای هدهد صبا به سبا می‌فرستمت

ای غایب از نظر به خدا می‌سپارمت

میر من خوش میروی، کاندر سر و پا میرمت^۱

بدین‌سان پس از یافتن مصراع مورد نظر در فهرست، به اصل غزل در دیوان دست خواهیم یافت.^۲

۱. در ترتیب مصراع‌های پایان یافته به «مت» نیز «سلامت»، «می‌فرستمت» و «می‌سپارمت» به ترتیب پشت سر هم جای گرفته‌اند.

۲. یافتن غزل‌ها و قصیده‌های شاعران دیگر (مثلاً غزل‌های سعدی و مولانا) نیز با همین شیوه

۱- کنایه‌ای به معنای «تأثیر خود را گذاشته بود» در «قلم سحرآمیز» و «دو نامه» پیدا کنید.

۲- صفحه‌ای از فهرست دیوان حافظ را در اینجا آورده‌ایم. غزلی که مَطَّلَع^۱ آن «زاهد خلوت‌نشین دوش به میخانه شد/ از سر پیمان برفت، با سر پیمانه شد» است، در کجای این فهرست به چشم می‌خورد؟ چگونه آن را در فهرست یافتید؟

۱۷۹	نه هرکه چهره برافروخت دلبری داند	۱۴۹	دلَم جز مهر مهرویان طریقی بر نمی‌گیرد
۱۸۰	هرکه شد محرم دل در حرم یار بماند	۱۵۰	ساقی ارباده از این دست به جام اندازد
۱۸۱	رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند	۱۵۱	دمی با غم به سر بردن جهان بکسر نمی‌ارزد
۱۸۲	حسب حالی نوشتی و شد ایامی چند	۱۵۲	در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد
۱۸۳	دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند	۱۵۳	سحر چو خسرو خاور علم بر کوهساران زد
۱۸۴	دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند	۱۵۴	راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد
۱۸۵	نقدها را بود آیا که عیاری گیرند	۱۵۵	اگر روم زپی‌اش فتنه‌ها برانگیزد
۱۸۶	گر می فروش حاجت زندان روا کند	۱۵۶	به حسن و خلق و وفا کسی به یار ما نرسد
۱۸۷	دلا بسوز که سوز تو کارها بکند	۱۵۷	هر کرا با خط سبزت سر سودا باشد
۱۸۸	طایر دولت اگر باز گذاری بکند	۱۵۸	من و انکار شراب این چه حکایت باشد
۱۸۹	مرا به رندی و عشق آن فصول عیب کند	۱۵۹	نقد صوفی نه همه صافی بی‌غش باشد
۱۹۰	کلک مشکین تو روزی که زما یاد کند	۱۶۰	خوش آمد گل و زان خوشتر نباشد
۱۹۱	آن کیست کز روی کرم با ما وفاداری کند	۱۶۱	گل بی‌رخ یار خوش نباشد
۱۹۲	سروچمان من چرا میل چمن نمی‌کند	۱۶۲	خوشبخت خلوت اگر یار یار من باشد
۱۹۳	غلام نر گس مست تو تاجدارانند	۱۶۳	کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد
۱۹۴	در نظر بازی ما بی‌خبران حیرانند	۱۶۴	نفس باد صبا مشک فشان خواهد شد
۱۹۵	سمن بویان غبار غم چو بنشینند بنشانند	۱۶۵	مرا مهر سیه چشمان ز سر بیرون نخواهد شد
۱۹۶	آنآنکه خاک را به نظر کیمیا کنند	۱۶۶	روز هجران و شب فرقت یار آخر شد
۱۹۷	شاهدان گر دلبری زنشان کنند	۱۶۷	ستاره‌ای بدرخشید و ماه مجلس شد
۱۹۸	گفتم کیم دهان ولایت کامران کنند	۱۶۸	گداخت جان که شود کار دل تمام و نشد
۱۹۹	واعظان کاین جلوه در محراب و منبر می‌کنند	۱۶۹	یاری اندر کس نمی‌بینم یاران را چه شد
۲۰۰	دانی که چنگ و عود چه تقریر می‌کنند	۱۷۰	زاهد خلوت‌نشین دوش به میخانه شد
۲۰۱	شراب بیغش و ساقی خوش دو دام رهند	۱۷۱	دوش از جناب آصف پیک بشارت آمد
۲۰۲	بود آیا که در میکده‌ها بگشایند	۱۷۲	عشق تو نهال حیرت آمد
۲۰۳	کنون که در چمن آمد گل از عدم به وجود	۱۷۳	در نمازم خم ابروی تو با یاد آمد
۲۰۴	سالها دفتر ما در گرو صبا بود	۱۷۴	مژده‌ای دل که دگر باد صبا باز آمد
۲۰۵	باد یاد آنکه نهانت نظری با ما بود	۱۷۵	صبا به تهیت پیر می‌فروش آمد
۲۰۶	تاز میخانه و می‌نام و نشان خواهد بود	۱۷۶	سحرم دولت بیدار به بالین آمد
۲۰۷	پیش ازینت بیش از این اندیشه عشاق بود	۱۷۷	ای پسته تو خنده زده بر حدیث قند
۲۰۸	یاد باد آنکه سر کوی توام منزل بود	۱۷۸	بعد از این دست من و دامن آن سرو بلند

→ امکان‌پذیر است. در آغاز برخی از دیوان‌ها فهرست نیامده است؛ در این صورت می‌توان غزل را به همین روش با ورق زدن دیوان جست‌وجو کرد.

۱. به بیت آغازین غزل یا قصیده در اصطلاح ادبی، «مَطَّلَع» می‌گویند.

۳- آیا اگر بیتی که می‌خواهید غزلِ دربردارندهٔ آن را در دیوان بیابید، مَطَّلَعِ غزل نباشد، شیوهٔ جست‌وجوی آن با بیت مَطَّلَع تفاوت دارد؟

۴- در فعالیت‌های نوشتاری همین درس از کتاب فارسی، مَطَّلَعِ غزلی از حافظ آمده است. تصویر آن غزل را از چاپ عکسی یک نسخهٔ خطی (دستنویس) دیوان حافظ در اینجا می‌بینید. (صفحهٔ روبه‌رو)

♦ قافیه‌ها و ردیف‌ها را در غزل نشان دهید و بیفزایید که کاتب در کدام بیت‌ها ردیف را نوشته است؟ به گمان شما، دلیل آن چیست؟

♦ چه تفاوت‌هایی میان دستور خطِ امروزیِ فارسی با رسم‌الخطِ این دستنویس به چشم می‌خورد؟

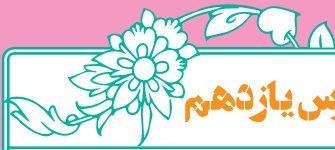
۵- چرا در فهرست دیوان حافظ، غزلی که با مصراعِ آغازینِ «ای غایب از نظر به خدا می‌سپارمت» پیش از غزلی جای گرفته که با مصراعِ «میرِ من، خوش می‌روی، کاندِر سر و پا میرمت» آغاز شده است؟

۶- در جملهٔ «قطره‌های آب از شکاف سقف می‌لغزید»، مصدر فعل «می‌لغزید» را بنویسید و با بن مضارع آن سه واژه بسازید.

اصول

سرو جان من جبرامیل خرم نمیکند
دی کله ز طره اش کردم وار سر
تادل من کرد من رفت یکن زلف او
میش کمان ابرویش لابه سی کرم لی
بسمه عطف دامت آیدم از ضباب
چون ز نسیم میشود زلف بنفشه برکن
دل بامید روی او مدم جان نمیشود
ساقی سیم ساق من کرم در مید
کشته غمزه تو شد حلقه ناسینه بند
دست خوش خباکمن آب زخم که

مدم کل نمی شود یاد پس نمیکند
گفت که این سیاه کج کوش نمیکند
زان سفور ار خود غم وطن نمیکند
کوش کیشه است از ان کوش من
کز کد ز تو خاک را مشک خرم نمیکند
و که دلم جیاد از ان عهد شکن نمیکند
جان بهوای کوی او خدمت تن
کیست که تن جو جام می جلد و نمیکند
تیغ سزا است هر کرا در دخن نمیکند
می مدد سر شک من در عدن نمیکند

پرچم داران

«در شعر «ادیب الممالک فراهانی» بیتی پیدا کنید که در آن، فعل اسنادی از مصدر «بودن» در معنای «داشتن» به کار رفته باشد.

دانش زبانی

در درس دهم کتاب فارسی و نیز درس هشتم کتاب حاضر با «گروه اسمی» و وابسته‌های آن (وابسته پیشین و وابسته پسین) آشنا شدید. برای نمونه، در جمله‌ای که در پی می‌آید:

«این دو پهلوانِ نامدارِ ایران، با هم جنگیدند.»

«این دو پهلوانِ نامدارِ ایران»، یک گروه اسمی است که نقش نهاد دارد. هسته در هر گروه اسمی، اولین واژه‌ای است که «نقش‌نمای اضافه» گرفته است. در این گروه اسمی، «پهلوان» و «نامدار» هردو نقش‌نمای اضافه دارند، اما «پهلوان» نخستین واژه دارنده نقش‌نمای اضافه است و از این رو «هسته» به شمار می‌آید. هسته در این گروه اسمی،

دو وابسته پیشین (این، دو) و دو وابسته پسین (نامدار، ایران) گرفته است.

اکنون به جمله زیر بنگرید:

«رستم، نیرومندترین پهلوان بود.»

می‌دانیم که در این جمله «رستم»، نهاد و «نیرومندترین پهلوان» مسند است. «رستم» با آنکه یک واژه است، به‌تنهایی یک گروه اسمی به شمار می‌آید. اما در گروه اسمی «نیرومندترین پهلوان» که دو واژه را دربرمی‌گیرد، کدام یک را باید هسته دانست؟ «نیرومندترین» یا «پهلوان» را؟

گفتیم که در هر گروه اسمی، هسته نخستین واژه‌ای است که نقش نمای اضافه دارد. هرچند در «نیرومندترین پهلوان» هیچ نقش نمای اضافه‌ای به کار نرفته است، می‌توان «وابسته»‌ای به گروه افزود تا یک نقش نمای اضافه در گروه پدیدار شود؛ برای مثال: «نیرومندترین پهلوانِ ایران‌زمین». بدین‌سان با آشکار شدنِ نقش نمای اضافه، می‌توانیم هسته (پهلوان) را در گروه اسمی شناسایی کنیم.

صفت اشاره، صفت شمارشی

بخش «دانش زبانی» درس دهم کتاب فارسی دربارهٔ «صفت اشاره» و «صفت شمارشی» است. وقتی از «صفت» سخن به میان می‌آید، معمولاً واژه‌هایی از قبیل «خوب»، «ساده»، «بلند»، «زیبا» و... را به یاد می‌آوریم که به‌تنهایی بیانگر یک ویژگی هستند و هرگاه پس از نقش نمای اضافه قرار گیرند، نقش «صفت» نیز پیدا می‌کنند: دوستِ خوب، آزمایشِ ساده، ساختمانِ بلند، تصویرِ زیبا... (بنگرید: درس هشتم از همین کتاب). اما صفت دانستنِ واژه‌هایی مانند «این» در «این مداد»، «آن» در «آن نیمکت»، «سه» در «سه پرنده»، «دومین خیابان» ناآشنا به نظر می‌رسد. با این حال اگر در واژه‌ای مانند «زیبا» دقت کنیم، درمی‌یابیم که تصوّر آن به‌تنهایی و بدون همراه شدن با اسم، شدنی نیست؛ یعنی تصوّر «زیبا» وقتی امکان‌پذیر است که به یک اسم تکیه کند. برای مثال، وقتی «زیبا» را در «چهرهٔ زیبا»، «منظرهٔ زیبا»، «تصویر زیبا»، «صدای زیبا»، «دستخطِ زیبا» قرار دهیم، تصوّر از آن پیدا می‌کنیم. زیرا «زیبا» ویژگی‌ای است که کارکردش توصیفِ اسم است و در کنار اسم مفهومی روشن پیدا می‌کند.

بدین ترتیب صفت از نظر معنایی با اسم متفاوت است.

اکنون بیایید دوباره نگاهی به «این مداد» بیندازیم. در این گروه اسمی، «این» کارکردی جز توصیف «مداد» از طریق اشاره به آن، ندارد و از وجود مستقل برخوردار نیست. اگر برای نمونه دو مداد («مدادِ سیاه» و «مدادِ قرمز») روی میز قرار داشته باشد و ما به اولی از نزدیک اشاره کنیم و به جای «مدادِ سیاه»، بگوییم: «این مداد»، در واقع برای آن صفت به کار برده‌ایم؛ «صفت اشاره».

عددها نیز چنین وضعیتی دارند. برای مثال، وقتی می‌گوییم: «سه»، «هفت»، «صد» و... باید با اسمی همراه شوند تا تصوّر آنها امکان‌پذیر شود: «سه پرنده»، «هفت روز»، «صد سال». همه عددها اسم پس از خود را از نظر تعداد توصیف می‌کنند و از این رو «صفت شمارشی اصلی» نام دارند. «اصلی» نامیدنِ عددها به این علت است که اگر به آنها جزء «هَمین» را بیفزاییم، به جای تعداد، ترتیب را می‌رسانند. مثلاً در عبارت «ده نفر در صف نانوائی ایستاده‌اند و من هفتمین نفر هستم»، عدد «ده» که تنها شمار و تعداد نفرات را توصیف می‌کند، «صفت شمارشی اصلی» و «هفتمین» که «نفر» را از نظر جایگاه و ترتیب وصف می‌کند، «صفت شمارشی ترتیبی» خوانده می‌شود.^۱

« در شعر ادیب الممالک فراهانی «رای گسستِ اضافه» بیاید و با برداشتن «را» ترکیب اضافی را به شکل عادی درآورید.

۱- در ترکیب «جنگ تحمیلی» واژه «تحمیلی» را - که از «تحمیل» + جزء «ی» ساخته شده است - می‌توان این‌گونه معنا کرد: تحمیل شده. بر پایه این نمونه، بررسی کنید که در کدام ترکیب‌های پایین، می‌توان به جای جزء «ی»، «شده» را نشانند.

۱. گفتیم که صفت‌های شمارشی ترتیبی، با افزودن «هَمین» به عددها ساخته می‌شوند. «اولین» و «نخستین» گرچه به این شیوه ساخته نشده‌اند، چون برابر با «یکمین» هستند، صفت شمارشی ترتیبی به حساب می‌آیند.

۱- در «ای وطن من» تشبیهی بیابید که در آن «وجه شبه» به کار رفته باشد.

۲- در متن شعر یک پرسش انکاری پیدا کنید.

۳- در شعر «ای وطن من» واژه‌های قافیه را پیدا کنید. (دقت کنید که جای قرارگیری قافیه، مانند قالب‌های شعری کهن، ازپیش تعیین شده نیست).

۱- شاعر در مصراع «که نام خیابان‌هایت را شهیدان برگزیده‌اند» چگونه با بیانی تازه آشنایی‌زدایی کرده است؟^۱

۲- به نظرتان چرا شاعر در پایان شعر، یک‌بار وطن را با مصراع «ای رویین‌تن متواضع» و بار دیگر پشت‌سرآن «متواضع رویین‌تن» خطاب کرده است؟

۱. در بخش مهارت‌های نوشتاری این کتاب (پاره سوم: دیدن) «آشنایی‌زدایی» را توضیح داده‌ایم.

اسلام و انقلاب اسلامی

فصل پنجم

صبح صادق قدرت کا دست

نوشته: سیدنا ابوالخیر محمد

شہداء مائیں امیر مکیست

حمید سبزواری

شمشیر حق

درس نواز دهم

واژه‌شناسی

✱ در زمان: بی‌درنگ، فوری

✱ از چه افکندی، مرا بگذاشتی: چرا [شمشیر را] انداختی و مرا

رها کردی؟! (گذاشتن: رها کردن)

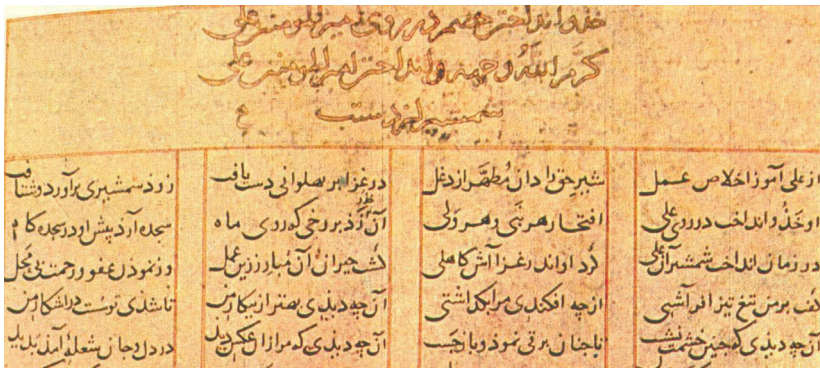
✱ هوا: میل و هوس (در عربی آنچه پیرامون کره زمین را

فراگرفته است، «هواء» و میل و هوس را «هوی» می‌نویسند؛

زیرا از یک ریشه نیستند. اما در خط فارسی هردو یکسان

نوشته می‌شود: آب و «هوا» - «هوا» و هوس)

- ۱- درون مایه بیت نهم به کدام آیه از قرآن کریم اشاره دارد؟
- ۲- مقصود از «غیر خدا» در بیت دهم چیست؟
- ۳- آنچه می بینید، تصویر بخشی از یک برگِ نسخه خطیِ مثنوی مولاناست که در تاریخ ۶۷۷هـ.ق. به نگارش درآمده است.

- این دست نوشته (نسخه خطی) چند سال پس از درگذشت مولانا نگارش یافته است؟
- شش بیت آغازین «شیر حق» را در میان بیت های این بخش از دست نوشته پیدا کنید و سپس با دقت تفاوت های واژگانی و رسم الخطی میان آن دو را بنویسید.

«بیت زیر با کدام بیت «شیر حق» پیوند معنایی دارد؟ چگونه؟

چون برون رفت از تو حرص، آنکه در آید در تو دین
چون در آمد در تو دین، آنکه برون شد اهرمن

✱ **واقف:** آگاه، باخبر (وَقَف در عربی یعنی ایستادن. ایستادن دو معنا دارد؛ یکی در برابر راه رفتن است و دیگری، در مقابل نشستن. برای مثال، وقتی در خواندن قرآن کریم وقف می‌کنیم، در خواندن از حرکت بازمی‌ایستیم. اما وقتی می‌گوییم «همه باید بر اوضاع جامعه واقف باشند»، واژه «واقف» معنای آگاه را می‌رساند؛ زیرا کسی که بر پای ایستاده باشد، بر محیط پیرامونی اشراق پیدا می‌کند و از اطراف خود، آگاهی دارد. جالب اینجاست که فعل «understand» به معنای فهمیدن در انگلیسی نیز با «stand» به معنی ایستادن در ارتباط است).

✱ **درمی چند در آستین داشت:** در روزگار قدیم، آستین جامه‌ها اغلب بلند و گشاد دوخته می‌شد. گاهی سکه‌های طلا (دینار) و نقره (درهم/ درم) را درون کیسه چرمی یا پارچه‌ای می‌نهادند و آن را در دست می‌گرفتند و پنجه دست را می‌بستند تا هم کیسه زر (طلا) و سیم (نقره) از چشم‌ها پنهان بماند و هم دزدیدن آن دشوار شود.

« مترادفِ «به اتفاق» را که در متن حکایت به کار رفته است، در صفحه ۷۲ کتاب فارسی بیابید.

دانش ادبی

آ- تشبیه کنایی

در درس دوم کتاب فارسی با پایه‌ها
یا ارکان چهارگانه تشبیه آشنا شدید و
آموختید که رکن سوم و چهارم تشبیه،

حذف‌شدنی است. در درس دوم این کتاب نیز از نمونه‌های تشبیه در زبان
گفتار فارسی آگاه شدید. اکنون چند تشبیه دیگر را که در زبان گفتار کاربرد
دارد، می‌آوریم:

۱- چهرهٔ کودک مثل ماه شب چهارده بود.

۲- از مسابقه برگشتیم؛ مثل لشکر شکست خورده!

۳- انشایی که نوشته‌ای، مثل آتشِ شله‌قلمکار است!

۴- روزِ پیش از اعلام نتیجهٔ آزمون، مثل اسفند روی آتش بود.

در جملهٔ نخست، مقصود از «ماه شب چهارده»، ماه کامل یا بدر است.
بنابراین، مثل ماه شب چهارده یعنی بسیار زیبا و نورانی. در جملهٔ دوم، مثل
لشکر شکست‌خورده یعنی ناامید و غم‌زده. در جملهٔ سوم، مثل آتش شله‌قلمکار
به معنای بی‌نظم و درهم است (در پختِ آتش شله‌قلمکار، سبزی، گوشت و انواع
و اقسام حبوبات به کار می‌رود) و مثل اسفند روی آتش یعنی بی‌قرار و پریشان
(دانه‌های اسفند وقتی بر آتش می‌افتند، می‌ترکند و به این سو و آن سو می‌پرند).
چنان‌که می‌بینید، تشبیه‌ی که در هر جمله به کار رفته است، کنایه‌ای را نیز

دربرمی‌گیرد. به سخنِ دیگر، از مجموعهٔ هر تشبیه
معنای کنایی هم دریافت می‌شود. این قبیل تشبیه‌ها
را «تشبیه کنایی» می‌نامیم؛ یعنی کنایه‌ای که در قالبِ
یک تشبیه صورت‌بندی و آشکار می‌شود.

ب- کنایه و ضرب‌المثل

در بخش کنایه، این بیت را خواندید:

از مکافات عمل غافل مشو گندم از گندم بروید جو ز جو

شاعر^۱ می‌گوید: از کیفر کاری که انجام می‌دهی، غفلت نکن؛ از دانهٔ گندم، گندم می‌روید و از دانهٔ جو، جو به بار می‌آید. چنان‌که می‌بینید، شاعر به جای آنکه مقصود خود را (یعنی: هر کاری، نتیجه و پیامدی متناسب با خود به همراه دارد) آشکارا بیاورد، آن را به صورت دو نمونه در مصراع دوم بیان کرده است.

بنابراین در برخی کنایه‌ها، نمونه‌ای به میان می‌آید تا ذهن شنونده، خود آن نمونه را گسترش دهد و به مفهوم کلی پی برد. حال اگر نگاهی به ضرب‌المثل - که در لغت به معنای «مَثَل زدن، مثال زدن» است - بیندازیم، درمی‌یابیم که هریک از آنها در واقع کنایه‌ای از نوع نمونه (مثال) است.

وقتی می‌گوییم «هرکه بامش بیش، برفش بیشتر»، معنای نخستین این مَثَل آن است که هرکس خانه‌اش بام و سقفی بزرگتر داشته باشد، برف بیشتری بر آن می‌نشیند. اما این مَثَل، مثال و نمونه‌ای است از این که «هرکس از امکانات افزون‌تری برخوردار باشد، با دشواری و دردرس بیشتری روبه‌رو خواهد شد». بدین‌سان مَثَل‌ها، همگی کنایه به شمار می‌آیند؛ کنایه‌ای که با آوردن نمونه یا نشانه‌ای^۲ ظریف و زیرکانه، از یک مفهوم - که بیانگر تجربه‌ای ارزنده در زندگی انسان است - حکایت می‌کند.

اصطلاح «امثال و حکم» برایتان آشناست. امثال، جمع مَثَل است و حِکَم، جمع حکمت. در کنار مَثَل‌های گوناگون و پُرشمار زبان فارسی، با جمله‌هایی روبه‌رو می‌شویم که معنا و جنبهٔ کنایی ندارند، اما نغز و پُر مغز و پندآموزند. چنین جمله‌هایی را «حکمت» نام نهاده‌اند.

۱. شاعر این بیت به‌درستی شناخته نیست. برخی بیت را به سعدی و عده‌ای به مولانا نسبت داده‌اند.

۲. برخی ضرب‌المثل‌ها، کنایه‌ای از نوع نشانه‌اند. برای نمونه، آنگاه که می‌گوییم «در جیبش را تار عنکبوت گرفته است»، نشانهٔ نداری و بی‌پولی است؛ زیرا یعنی ازبس دست در جیب نبرده که تار عنکبوت بسته است!

برای مثال:

- خودکرده را تدبیر نیست.
 - حسود هرگز نیا سود!
 - خواستن توانستن است.
 - عاقبت جوینده یابنده بُود.
 - جواب ابلهان خاموشی است.
 - کار نیکان به بد نینجامد.
 - هر مرادی را به همت می توان تسخیر کرد.
 - هر که را نیست ادب، لایق صحبت نَبُود.
- سرانجام باید گفت که در مفهوم بسیاری از مَثَل‌ها نیز پند و اندرز و حکمت نهفته است و به همین دلیل، نمی توان امثال و حِکَم را یکسره از هم جدا دانست.

در میان «امثال و حِکَم» زیرین، کدام دربردارنده کنایه‌اند؟

- از هول حلیم، در دیگ افتاد.
- نرود میخ آهنین در سنگ.
- کاری که نه کار توست، زنه‌ار! مکن.
- هر گردی گردو نیست.
- در عفو لذتی است که در انتقام نیست.
- رطب خورده منع رطب چون کند؟

۱- با تعبیرهای زیر جمله بسازید و معنای کنایی تشبیه را در هر یک بنویسید.

♦ «مثلِ فرفره»:

♦ «مثلِ ساعت»:

♦ «مثلِ آب خوردن»:

♦ «مثلِ کفش‌های میرزا نوروز»:

۲- پنج ضرب‌المثل بنویسید که در هر کدام نام یکی از جانوران به کار رفته باشد. سپس مفهوم کنایی هریک را توضیح دهید.

۳- در دو جمله از نمونه‌های «حکَم» که در این درس آمده است، «را»ی پس از نهاد با فعل اسنادی بودن به کار رفته است. این دو جمله را به فارسی امروزی بازگردانید.

۴- معنای نخستینِ مثل‌های پایین را گسترش دهید و از کنایهٔ نهفته در هریک، پرده بردارید.

♦ در همیشه به یک پاشنه نمی‌گردد.

♦ آتش نخورده و دهن سوخته!

♦ سرکهٔ نقد به از حلوای نسیه.

♦ آب که از سر گذشت، چه یک وجب چه صد وجب.

♦ مرغ همسایه غاز است.

پایان حسین

درس
چهاردهم

دانش ادبی

در سرآغاز درس سیزدهم آموختید که شعر «یاد حسین» را باید با لحنی سوگوارانه خواند تا در انتقال مفهوم شعر اثربخش باشد. برای به وجود آوردن این

لحن، باید شعر را به آهستگی و به گونه‌ای خواند که نشان حُزن و اندوه در صدا آشکار باشد. هنگام خواندن، تأکید بر واژه «تشنه» که هم موضوع شعر است و هم ردیف آن، در شکل‌گیری لحن درست تأثیرگذار است. چنین شعری در اصطلاح ادبی «مرثیه» یا «سوگ‌سروده» نام دارد.

اما افزون بر این، می‌توانید بر پایهٔ شناختی که از وزن شعر دارید، در هر مصراع برش‌هایی پدید آورید. اگر وزن را با مصراع مقایسه کنیم، این برش‌ها آشکار می‌شود:

تَن تَن تَن / تَن تَن تَن / تَن تَن تَن = شد چنان از / تَفِ دل کا / مِ سخنور / تشنه
که ردیف / سخنش آ / مده یک‌سر / تشنه

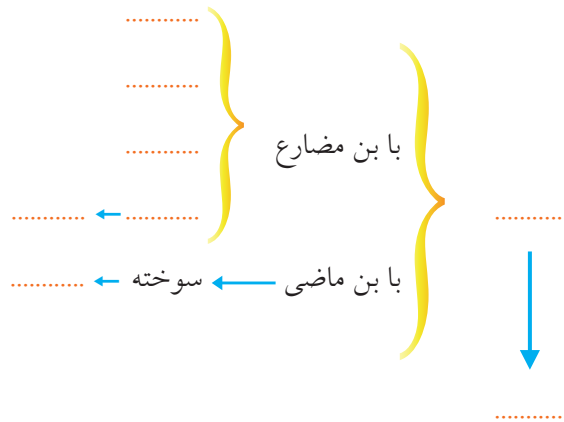
بدین ترتیب می‌توانید این شعر را با لحنی که مدّاحان در مراسم سوگواری امام حسین می‌خوانند و عزاداران در فاصله‌های معین، همزمان سینه‌زنی می‌کنند، جمع‌خوانی کنید.

در بیت چهارم دو آرایه تضاد پیدا کنید.

۱- نقطه چین های خوشه واژه «سوخته» را پر کنید.

۲- آشناترین مرثیه یا سوگ سروده عاشورا با چه بیتی آغاز می شود و سروده کیست؟

فصل آزاد

چو ایران بنامش تن میمباد

نوشته: سید علی تاج محمدی

بدین اوم و برزند یک تن میباد

فردوسی

حکایت

چنان‌که شنودم که مردی به سحرگاه از خانه بیرون رفت تا به گرمابه^۱ رود؛ به راه اندر^۲، دوستی از آن خویش دید. گفت: موافقت^۳ کنی تا به گرمابه شویم؟^۴ گفت: تا در گرمابه با تو همراهی کنم، لکن اندر گرمابه نتوانم آمدن^۵ که شغلی^۶ دارم؛ و تا نزدیک گرمابه بیامد، به سر دوراهی رسید؛ بی‌آنکه این مرد را خبر داد، بازگشت و به راه دیگر برفت. اتفاق^۷ را طراری از پس^۸ این مرد می‌رفت به طراری خویش^۹؛ این مرد بازنگرید، طرار را دید و هنوز تاریک بود، پنداشت که آن دوست وی است. صد دینار در آستین داشت بر دستارچه^{۱۰} بسته؛ از آستین بیرون گرفت و بدین طرار داد و گفت: ای برادر، این امانت است به تو؛ چون من از گرمابه بیرون آیم، به من بازدهی. طرار زر

۱. حَمَّام؛ حَمَّام سنتی عمومی در قدیم

۲. به راه اندر: در راه

۳. همراهی

۴. رَوِیم

۵. نتوانم آمدن: نمی‌توانم بیایم

۶. کاری

۷. به اتفاق، از روی اتفاق، اِتِّفَاقاً

۸. به دنبال

۹. به طراری خویش: به قصد دزدی

۱۰. دستمال، هوله

از وی بستند^۱ و آنجا مُقام کرد^۲. تا وی از گرمابه بیرون آمد، روز روشن شده بود^۳. جامه بپوشید و راست همی‌رفت. طَرار وی را بازخواند^۴ و گفت: ای جوانمرد، زر خویش بازستان و پس^۵ برو که امروز از شغل خویش فروماندم^۶ از این نگاه داشتن امانت تو. مرد گفت: این زر چیست و تو چه مردی؟ گفت: من مردی طَرارم، تو این زر به من دادی. گفت: اگر تو طَراری، چرا زر من نبردی؟ طَرار گفت: اگر به صَناعت^۷ خویش بردمی^۸، اگر هزار دینار بودی، از تو نه یک جو^۹ اندیشیدمی^{۱۰} و نه بازدادمی، ولكن تو به زَنهار^{۱۱} به من دادی. زینهاردار^{۱۲} نباید که زینهارخوار باشد که امانت بردن جوانمردی نیست.

۱. بستند/ بستند: گرفت (از مصدر «بستن» که صورت دیگری از «بستاندن» است. از مصدر نخست، واژه «دادوستد» و از مصدر دوم، واژه «بده‌بستان» در زبان فارسی کاربرد دارد).
۲. مُقام کرد: ماند، ایستاد، درنگ کرد («مقام» به معنای جایگاه است و «مقام» معنای اقامت دارد. ازین‌رو مُقام کردن یعنی اقامت کردن)
۳. روز روشن شده بود: هوا روشن شده بود. (امروزه دو واژه «روز» و «روشن» در ترکیب «روزِ روشن» در کنار هم به کار می‌روند).
۴. صدا کرد
۵. سپس
۶. از شغل خود بازماندم: از کار خودم ماندم
۷. شغل، کار
۸. اگر به صنعت خود بردمی: اگر با دزدی می‌بردم
۹. یک جو: به اندازه یک دانه جو؛ در اینجا، یک جو یعنی یک ذره، کمی
۱۰. از تو نه یک جو اندیشیدمی: از تو ذره‌ای نمی‌ترسیدم. (هرجا در متن‌های کهن ادب فارسی «اندیشیدن» با حرف اضافه «از» به کار رفته باشد، معنای «ترسیدن» دارد).
۱۱. امانت
۱۲. امانت‌دار

۱- در متن حکایت سه «که» علت یا چرایی بیابید.

۲- معادل عبارت گفتاری «راه خود را کشید و رفت» را در متن پیدا کنید.

۳- فعلی با زمان گذشته (ماضی) جست و جو کنید که به جای فعل مضارع (اکنون) به کار رفته باشد.

۱- فعل «شُودم» از مصدر «شُودن» ساخته شده است که صورت کهنِ مصدر «شنیدن» است. شنیدن، شکل دیگری نیز دارد: «شِنُفتن». اکنون شما دو مصدر بنویسید که صورت دیگری از «خوابیدن» باشند.

۲- کاربرد عبارت «صد دینار در آستین داشت بر دستارچه بسته؛ از آستین بیرون گرفت»، نشان‌دهنده چه ویژگی‌ای در جامه‌های کهن است؟

۳- جمله‌ای بسازید که در آن، ترکیب «روز روشن» به کار رفته باشد.

۱- به نظر شما چرا نویسنده حکایت را در همین جا به پایان رسانده و از واکنش مرد در برابر رفتار طرّار سخن نگفته است؟

۲- مقصود نویسنده از این حکایت چه بوده است؟ آیا می‌توان گفت که نویسنده با برجسته‌سازی جوانمردی طرّار، خواسته است زشتی عمل طرّاری را کم‌رنگ نشان دهد؟

۳- گمان می‌کنید چرا نویسنده از میان افراد گوناگون جامعه، طرّاری را به عنوان شخصیت اصلی حکایت خود برگزیده است؟

۴- چه عنوانی را برای این حکایت از قابوس‌نامه براننده می‌دانید؟

۵- معنای «زینهار/ زنهار» را در متن حکایت، با معنای این واژه در عبارت و بیت‌های پایین بسنجید.

- سوگند خورد که تو را نیازارم و به جان زینهار دهم.

- «به دریا مرو» گفتمت «زینهار»!

چو رفتی، دگر دل به توفان سپار

- بدانید کاین یادگار من است

به نزد شما زینهار من است

فرهنگستان زبان و ادب فارسی

در بخش پیشین، تا اندازه‌ای از ضرورت واژه‌گزینی - به‌ویژه در برابر واژه‌های علمی بیگانه - آگاهی یافتید.

گروهی از مخالفان فرهنگستان دلیل می‌آورند که چون زبان‌های دیگر بسیاری از واژه‌های علمی و فرهنگی را در بست پذیرفته‌اند، معادل‌سازی برای این قبیل واژگان در زبان ما نیز کاری بیهوده است.

در پاسخ باید گفت: بر خلاف تصور اینان، بسیاری از کشورهای جهان، واژه‌سازی در زبان خود را بایسته و ضروری می‌دانند. از جمله کشور فرانسه - که فرهنگستان در آن از همه کشورهای جهان پیشینه بیشتر و جایگاه برتری دارد - بسیاری از واژه‌های بیگانه انگلیسی را پذیرفته و برای آنها معادل‌سازی کرده است. برای نمونه، واژه «کامپیوتر» در زبان فرانسه با «آردیناتور»^۱ جایگزین شده است. عرب‌زبانان نیز بر کامپیوتر نام «الحاسوب»^۲ را نهاده‌اند و همچنین برای برخی رشته‌های ورزشی معادل عربی ساخته‌اند: «كُرَةُ الْقَدَم» (کُرَةُ الْقَدَم)، «كُرَةُ السَّلَّة» (کُرَةُ السَّلَّة)، «الكرة الطائرة» (الكرة الطائرة)، «كرة الماء» به ترتیب به جای فوتبال، بسکتبال، والیبال، واترپلو.

دانشمندان آلمانی حتی بر بعضی عنصرهای شیمیایی - مانند اکسیژن و هیدروژن - نام‌های آلمانی نهاده‌اند.^۳

۱. Ordinateur به معنای نظم‌دهنده و سامان‌بخش است و برابر نهاد فارسی آن «رایانه» نیز از مصدر کهن در زبان فارسی میانه (رایانیدن) ساخته شده و به معنای «ابزار ساماندهی و نظم‌بخشی» است؛ زیرا رایانه داده‌ها را نظم می‌دهد و پردازش می‌کند. جالب اینجاست که معادل فرانسه و فارسی از اصل انگلیسی واژه (کامپیوتر) که معنای «محاسبه‌گر» دارد، دقیق‌تر است.

۲. از ریشه حساب، به معنای محاسبه‌گر.

۳. آلمانی‌ها «هیدروژن» را wasserstoff می‌نامند؛ wasser آب است و wasserstoff یعنی عنصر سازنده آب.

بیشتر فارسی‌زبانان پس از آنکه با عملکردِ زبان‌های دیگر در رویارویی با واژه‌های بیگانه آشنا می‌شوند، ضرورت واژه‌گزینی در زبان فارسی را می‌پذیرند؛ اما در عین حال گمان می‌کنند که واژه‌های مصوّب فرهنگستان، در رسایی و خوش‌آوایی هم‌ترازِ واژه‌های بیگانه نیست. برای مثال، می‌گویند «بالگرد» نمی‌تواند به‌خوبی مفهوم «هلی‌کوپتر» را برساند. غافل از اینکه اتفاقاً «هلی‌کوپتر» در زبان فارسی یکسره نارساست و فارسی‌زبانان گرچه به سبب کاربرد، منظور گوینده از این واژه را درک می‌کنند، اما خود لغت «هلی‌کوپتر» در نظر آنان ناواضح و تیره است. به‌گونه‌ای که اگر فارسی‌زبانی برای نخستین بار با دو واژه «هلی‌کوپتر» و «بالگرد» روبه‌رو شود، از اوّلی هیچ معنایی در نمی‌یابد، ولی دومی برایش معنادار است.

هلی‌کوپتر را فرانسویان از ترکیب دو واژه یونانی helix (=مارپیچ) و pter (=بال) ساخته‌اند و در مجموع به معنای وسیله‌ای است که بالّش حرکت مارپیچ دارد (پَرّه هلی‌کوپتر کارکردی مانند بال در هواپیما دارد). «بالگرد» نیز - به معنای وسیله‌ای که بالّش می‌گردد - برابرنهادی درست و دقیق برای هلی‌کوپتر است و چون اجزایش فارسی است، برای فارسی‌زبانان روشن و رساناست. وانگهی بالگرد از نظر آوایی هم به سبب کوتاهی بر هلی‌کوپتر برتری دارد.^۱

همچنین فرهنگستان در برابر «انسرینگ ماشین» - که «دستگاه پاسخگو» معنا می‌دهد - واژه «پیامگیر» را نهاده است. این دستگاه هم پاسخ تلفن را می‌دهد و هم پیام را دریافت می‌کند، اما بی‌گمان کارکرد اصلی آن، پیام گرفتن است. از این‌رو برابرنهاد فرهنگستان در این نمونه بر اصل واژه بیگانه برتری دارد.

« به نظر شما از میان دو واژه «اسپیکر» انگلیسی و برابرنهاد فارسی آن (بلندگو) کدام یک دقیق‌تر و گویاتر است؟ چرا؟

۱. تنها خُرده‌ای که بر فرهنگستان باید گرفت، این است که «بالگرد» را دیرهنگام ساخته است. اگر واژه بالگرد همزمان با هواپیما ساخته می‌شد، بی‌تردید به سرعت در زبان فارسی جا می‌افتاد و ماندگار می‌شد. البته بالگرد امروزه در زبان رسمی و اصطلاحات نیروهای نظامی کاربرد گسترده‌ای دارد. («چرخبال» برای مدّت کوتاهی از رسانه‌های تاجیکی به فارسی راه یافته بود، اما فرهنگستان آن را بنا به دلایل دستوری نپذیرفت و بالگرد را به تصویب رساند).

آشنایی با فرهنگستان (۵)

شاید این پرسش برایتان پیش آمده باشد یا از دیگران شنیده باشید که چرا فرهنگستان زبان و ادب فارسی به انبوه واژگانِ عربی در فارسیِ اعتنایی ندارد و کوشش خود را یکسره در معادل‌سازی برای واژه‌های انگلیسی به کار بسته است؟

۱- نخست باید بدانیم فرهنگستانِ اوّل در دوره‌ای که لغت‌ها و ترکیب‌های پیچیدهٔ عربی در زبانمان رواج داشت، برای بسیاری از این واژه‌ها معادل فارسی ساخته است.^۱

۲- عربی، زبان دین ایرانیان مسلمان است. ایرانیان پس از پذیرش آیین اسلام، در پیداییِ دستور زبان عربی سهم چشمگیری داشتند و هرچند شماری از واژه‌های عربی - به‌ویژه واژه‌های دینی - را به قلمرو زبان خود راه دادند،^۲ اما همزمان از حفظ و گسترش زبان فارسی نیز غفلت نورزیدند. در این میان، شاهنامهٔ فردوسی که در پرتو زبانی درخشان، شکوه ایران را نمایان کرده است، جایگاهی یگانه دارد.

۱. در بخش سوم آشنایی با فرهنگستان، به نمونه‌هایی اشاره شد. همچنین است: «توان» و «بُردار» (به جای «قوّه» و «خطّ حامل» در ریاضیات)، «دادگستری» و «دادگاه» (به جای «عدلیه» و «مَحکمه»)، «پادزهر» و «چشایی» و «بینایی» و «شنوایی» (به جای «ضدّ سم» و «ذائقه» و «باصِره» و «سامعه»).

۲. مانند دعا، اذان، حج، خمس و زکات... البته پاره‌ای واژه‌های دینی به زبان فارسی کاربرد یافت؛ مانند نماز (صلات)، روزه (صوم، صیام).

۳- باآنکه پس از اسلام روندِ وام‌گیری واژگانی از عربی به فارسی بوده است، اما پیش از اسلام، جهتِ وارونه داشته است. به عبارت دیگر، در درازنای تاریخ، میان دو زبان نه رابطه‌ای یک‌سویه، بلکه دادوستد برقرار بوده است. واژه‌هایی از قبیلِ بندر، استاذ (=استاد)، میدان، درویش، بُستان، وزیر، فردوس (=پردیس)، طازَج (=تازه)^۱، سادَج (=ساده)، برنامهَج (=برنامه)^۲، بَقشیش (=بخشش، انعام)، مِهرجان (=مهرگان^۳، جشنواره)، هِنْدَسَه (=اندازه)^۴، کمان (=ویولن)، فیل (=پیل) از فارسی به عربی راه یافته و هنوز رایج است. جالب اینجاست که ایرانیان الکتریسیته را «برق»، و عرب‌زبانان آن را «الکهربا»^۵ می‌نامند؛ همچنین آن قالب شعری که در فارسی «رباعی» نام دارد، در زبان عربی «الدُّوبَّیْت» نامیده می‌شود! پیوند دوسویه و دادوستدِ زبان فارسی و عربی از این نمونه‌ها پیداست.

۱. برای مثال، «الحلیب الطَّازج» یعنی شیر تازه.
۲. واژه‌هایی مانند تازه، ساده، برنامه را زبان عربی از فارسی میانه (زبان فارسی در روزگار ساسانیان) وام گرفته است. این لغت‌ها در فارسی میانه به صورت «تاژگ»، «سادگ» و «برنامگ» تلفظ می‌شده‌اند و به همین دلیل هنگام راهبایی به عربی، حرف پایانشان به «ج» تبدیل شده است.
۳. مهرگان، بزرگ‌ترین جشن ایران باستان پس از نوروز بوده که از ۱۶ تا ۲۱ مهرماه با شکوه خاصی برگزار می‌شده است. مهرگان را جشن پیروزی کاوه آهنگر بر ضحاک ماردوش می‌دانستند. عرب‌ها همین واژه را از زبان فارسی گرفته و در معنای «جشنواره» به کار برده‌اند.
۴. به عبارت دیگر، نام علم هندسه برگرفته از واژه «اندازه» در فارسی است. چنان‌که می‌بینید در زبان عربی برخی وام‌واژه‌ها دچار تغییر آوایی شده‌اند تا با ساختار زبان عربی همخوانی پیدا کنند. چنین واژه‌هایی در اصطلاح، «مُعَرَّب» (=عربی‌شده) نامیده می‌شوند.
۵. کَهْرُبَا، صمغ سخت‌شده زردرنگ است که با الکتریسیته ساکن، کاه را جذب می‌کند.

۴- بخشی از وام‌واژه‌های عربی بیش از هزار سال است که در زبان فارسی به کار رفته و با واژه‌های زبان ما پیوند یافته‌اند. برای نمونه، «کتاب»^۱ را در نظر بگیرید که از آن «کتابچه»، «کتابی»^۲، «کتابخانه»، «کتابخوان»، «کتاب‌فروش»، «کتاب‌شناس»، «کتابدار»، «کتاب‌دوست»، «کتابنامه»... ساخته شده است. یا «وقت» که خوشه‌واژه «وقت‌گیر»، «وقت‌شناس»، «وقت‌کشی»، «وقت‌وبی‌وقت»، «سرِ وقت»، «نیمه‌وقت»، «پاره‌وقت»، «تمام‌وقت» را پدید آورده است. این گروه از واژه‌های عربی، دیگر «فارسی‌شده» هستند و چنان با قواعد زبان ما هماهنگ و سازگار شده‌اند که بخشی از پیکره زبان فارسی به شمار می‌روند.^۳

۵- سرانجام باید دانست که کمابیش صد سال است فارسی واژه‌ای از عربی به وام نگرفته است. به سخن دیگر، امروزه نگرانی از واژه‌های عربی جایی ندارد؛ اما در عوض، سیل بی‌امان واژگان بیگانه انگلیسی، به زبان فارسی سرازیر شده و بی‌گمان بازدارنده آن، واژه‌گزینی گسترده و بهنگام در فرهنگستان است.

۱. «کتاب» را در فارسی کهن، «نامه» می‌گفتند. «نامه» افزون بر معنای کتاب، در معنای امروزی هم کاربرد داشت.

۲. مثلاً در «باتری کتابی» یا «کتابی حرف زدن»

۳. به همین دلیل است که امروزه در کنار پاره‌ای از ترکیب‌ها و واژه‌های عربی که «فارسی‌شده» نیستند، کاربرد برابرهای فارسی یا فارسی‌شده گسترش یافته است؛ برای نمونه: واکنش (عکس‌العمل)، دانش‌آموخته (فارغ‌التحصیل)، نوشت‌افزار (لوازم‌التحریر)، بازنگری (تجدید نظر)، خودباوری (اعتمادبه‌نفس)، آیین گشایش (مراسم افتتاح)، نام‌نویسی (ثبت نام)، گذرگاه (محل عبور)، زادگاه (محل تولد)، بی‌توجهی (عدم توجه)، پذیرفتنی (قابل قبول)، آسیب‌دیدگی (مصدومیت)...

«برابرنهادهای پایین معادل چه واژه‌های بیگانه‌ای هستند؟ (می‌توانید به وبگاه^۱ فرهنگستان زبان و ادب فارسی به نشانی persianacademy.ir یا «دفتر واژه‌های مصوب فرهنگستان» بنگرید.)»

واژه فارسی	واژه بیگانه	واژه فارسی	واژه بیگانه
رخنه‌گر		تکاور	
اهرمک		رزمایش ^۲	
بازآوری		ایمایش ^۳	
بی‌سیم		صورتک	
آماده‌به‌کار		پیرابند ^۴	
بهانما		دیوارک	
برچسب		سرسرا	

«واژه «خطر» در گذشته از عربی به زبان ما راه یافته است. آیا می‌توان خطر را امروزه «فارسی‌شده» به شمار آورد؟ چرا؟»

۱. شاید پرسید: چرا فرهنگستان «وبگاه» را - که در ساختمان آن واژه بیگانه «وب» به کار رفته - به جای «وب‌سایت» برگزیده است؟ سرنخ پاسخ را می‌توانید در آشنایی با فرهنگستان (۵) بیابید و پاسخ کامل را در کتاب سال آینده بخوانید.

۲. رزمایش، کوتاه‌شده «رزم‌آزمایش» است.

۳. ایمایش، کوتاه‌شده «ایمان‌آزمایش» است. (ایما: اشاره)

۴. پیرابند، کوتاه‌شده «پیرامون‌بند» است.

ادبیات جهان

فصل دهم

ماه
روشنی‌اش را
در سراسر آسمان
می‌پراکند
و لکه‌های سیاهش را برای خود نگه می‌دارد.

تاگور، شاعر هندوستانی

واژه‌شناسی

- * **چونان** (بر وزن خوبان): مانند
- * **افق**: در اصل به معنای «کرانه آسمان» است. در اینجا معنای «فضا و چشم‌انداز» دارد.

درس شانزدهم

پرندۀ آزادی کودکان سنگ

۱- در «پرندۀ آزادی» و «کودکان سنگ»، هر کدام دو تشبیه بیابید و پایه‌های (ارکان) چهارگانه آن را نشان دهید.

۲- در کدام مصرع از «کودکان سنگ»، «واج‌آرایی» آشکارتر از بقیۀ مصرع‌هاست؟

۱- مقصود شاعر را از ترکیب و جمله‌های پایین بنویسید.

- ♦ از بیم دوزخ آسمان
- ♦ تا آنگاه که بتواند فلسطینش را بی‌غلط تلفظ کند.
- ♦ «محمّد الدّوره» خونی است که از بعثت پیامبران جوشیده است.
- ♦ برای چیدن زیتون مهیا باشید.

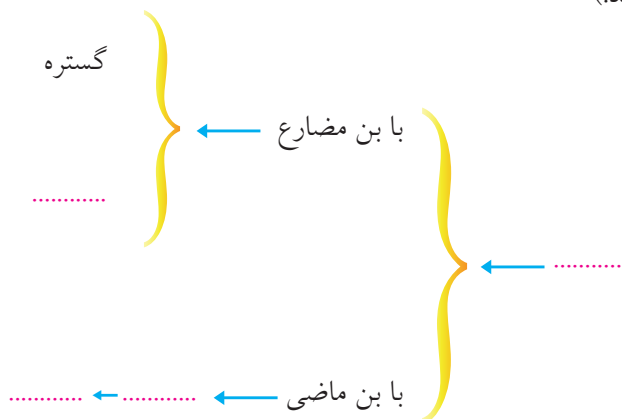

۲- در درس شانزدهم کتاب فارسی خواندید که هنگام افزودن پیشوند «ب» به فعل‌هایی که با همزه [=«ا»] شروع می‌شوند، املاي کلمه تغییر می‌کند و «ی» جایگزین همزه می‌شود. باید دانست که این تغییر املاي در هر مصدری که با «الف» آغاز شود (مانند: آنداختن، اُفتادن، آمدن) پدید می‌آید، مگر «ایستادن»^۱ که پس از افزودن پیشوند یا بخش پیشین «ب» تغییر نمی‌پذیرد:

ب + ایستید ← بایستید

- « اکنون بر پایه مصدر درون کمان، فعل مناسب بسازید و در نقطه‌چین‌ها بنویسید.
- ♦ در خان چهارم رستم رخس را در دشت رها می‌کند تا خود دمی (آسودن)
 - ♦ بهمن بر آن شد که سنگی از فراز کوه بر سر رستم (افکندن)
 - ♦ اسفندیار از رستم می‌خواهد که آیین پهلوانی را به بهمن (آموختن)
 - ♦ آرش کمان‌گیر می‌دانست که برای پاسداری از ایران باید تا پای جان (ایستادن)
 - ♦ چرا باید داستان زندگی سیاوش به چنین پایان تلخی؟ (انجامیدن)

۳- نقطه‌چین‌ها را در خوشه‌واژه پایین کامل کنید. (از فعل‌ها نمی‌توانید در خوشه‌واژه بهره بگیرید.)

۱. «ایستادن» تنها مصدر ساده (یک‌بخشی) در زبان فارسی است که با «ای» آغاز می‌شود. همچنین هیچ مصدر ساده‌ای در زبان فارسی نداریم که با «ا» آغاز شود (البته «آنداختن» در زبان گفتار به صورت «آنداختن» نیز کاربرد دارد.)

۴- در جمله‌هایی که در پی آورده‌ایم، وابسته‌های پیشین را بیابید و نوع هریک را بنویسید.^۱

◇ ایران چه تاریخ پرفرازونشیبی را پشت سر گذاشته است!

◇ هر صد سال را «سده»، و هر هزار سال را «هزاره» می‌نامند.

◇ چه کسی دستور قتل امیرکبیر را صادر کرد؟

◇ این کودتا، پنجاه سال پیش در چنین روزهایی رخ داد.

◇ در زبان فارسی هر فعل از بن و شناسه ساخته می‌شود.

◇ در رویارویی رستم و اسفندیار، هیچ چاره‌ای جز نبرد میان دو پهلوان ایرانی باقی نمی‌ماند.

◇ همه جای ایران سرای من است.

◇ کدام داستان‌های شاهنامه را خوانده‌اید؟

◇ نبرد رستم و سهراب عجب پایان تلخی داشته است!

◇ در همان سالی که رودکی، پدر شعر فارسی، درگذشت، فردوسی چشم به این جهان گشود.

◇ اگر فقط بدانیم که فلان شاعر یا فلان نویسنده در چه سده‌ای می‌زیسته است، چه سودی

بردارد؟

◇ سیبویه فارسی، نخستین کتاب دستور زبان عربی را نوشته است.

◇ ایرانیان باستان، شانزدهمین روز از هر ماه را مهرروز می‌نامیدند.

◇ در این سال‌ها تعداد داوطلبان در برخی رشته‌های دانشگاهی چند برابر شده است.

۱. در جمله‌های ۴ و ۱۴ به نمونه‌هایی از وابسته‌های پیشین برمی‌خورید که در کتاب فارسی ندیده‌اید.

درس هفدهم

راه خوشبختی

واژه‌شناسی

✱ **جزر و مد:** جَزَر در زبان عربی به معنای «سر بردن» است. در زمانِ جزرِ آب نیز، گویی بخشی از سطح آب دریا بُریده می‌شود و فروکش می‌کند. واژه «جزیره» نیز از ریشهٔ جزر است؛ یعنی پاره‌خشکی‌ای که گویی از خشکی اصلی برکنده شده و جدا افتاده و آب دورادورش را فراگرفته است.

✱ **سرد و گرم روزگار:** سختی‌ها و دشواری‌های زندگی («سرد و گرم» در اینجا به معنای حقیقی به کار نرفته است).

✱ **روا مدارید:** جایز نشمارید

✱ **سلسله:** زنجیره، نظام به‌هم‌پیوسته

✱ **مرتکب شدن:** انجام دادن کاری، به‌ویژه کار نادرست

✱ **می‌گزیم:** گاز می‌گیریم (گز، کوتاه‌شدهٔ «گاز» است). انگشتِ ندامت به دندان می‌گزیم: انگشت خود را به نشانهٔ پشیمانی با دندان گاز می‌گیریم؛ دچار پشیمانی می‌شویم.

عبارت پایین را به دقت بنگرید:

کار امروز را به فردا می‌فکنید که جز پشیمانی سودی ندارد.

این عبارت از دو جمله تشکیل شده و جمله دوم، دلیلی است برای جمله اول. از این رو حرف «که» را که میان دو جمله جای گرفته است، «چراکه»، «زیرا[که]»، «برای اینکه»، «به دلیل اینکه»... معنا می‌کنیم.

هرگاه حرف «که» در عبارتی به معنای «زیرا» به کار رود، آن را «کۀ علت» یا «کۀ چرایی» می‌نامیم.^۱

در عبارت زیر از حکایت «خودشناسی» (درس یازدهم) نیز «کۀ علت یا چرایی» را می‌توان دید:
گفت: به ان شاء الله چه حاجت است؟ که زر بر آستین است و خز در بازار!

خواندیم که نشانه تنوین را در خط فارسی نمی‌توان با حرف «ن» نوشت. برخی واژه‌های تنوین دار عربی پس از راهیابی به فارسی دچار دگرگونی شده‌اند. برای نمونه، «حالا» به «حالا» تغییر یافته است یا «حقاً» به صورت «حقاً» درآمده است. همچنین «اصلاً و ابداً» گاهی به شکل «اصلا و ابداً» تلفظ می‌شود.

پاره‌ای از واژه‌های تنوین دار نیز گاه در ترکیب با اجزای زبان فارسی، بدون تنوین به کار می‌روند:

خصوصاً ← به خصوص	ظاهراً ← به ظاهر، در ظاهر	سریعاً ← به سرعت ^۲
واقعاً ← در واقع، به واقع	اجباراً ← به اجبار	ضمناً ← در ضمن

۱. چرایی معادل فارسی علت است. کۀ علت را در برخی کتاب‌ها «کۀ تعلیل» نامیده‌اند. (تعلیل به معنای «علت آوردن» است)

۲. سرعت، هم‌خانواده سریع است. به جای آنکه سریع، خود با جزء فارسی ترکیب شود، هم‌خانواده‌اش (سرعت) با «به» پیوند یافته است.

مثلاً ← برای مثال	ثانیاً ← درثانی	قطعاً ← به‌طور قطع، بی‌تردید ^۱
همچنین می‌توان از واژه‌های یکسره فارسی در کنار واژه‌های تنوین‌دار بهره گرفت:		
خصوصاً ← به‌ویژه	ظاهراً ← گویا	سریعاً ← شتابان
واقعاً ← به‌راستی	اجباراً ← به‌زور	ضمناً ← همچنین
قطعاً ← بی‌گمان	اخيراً ← به‌تازگی	کاملاً ← یکسره
حدوداً، تقریباً ← کمابیش، کم‌وبیش		مثلاً ← برای نمونه

- ۱- در متن درس ششم عبارتی بیابید که «کُءُ عِلَّتْ یا چرایی» داشته باشد.
- ۲- در شعر «چشمه و سنگ» سروده ملک‌الشعرای بهار که در بخش «اندیشیدنی» درس دوم آورده‌ایم، «کُءُ عِلَّتْ یا چرایی» پیدا کنید.
- ۳- آنچه در پی می‌آید، عبارت‌هایی از چند متن است. برگردان (ترجمه) هریک را در درس‌های کتاب فارسی یا این کتاب بیابید و بنویسید.

♦ وَ مِنْ لَطَائِفِ صَنَعَتِهِ وَ عَجَائِبِ خَلْقَتِهِ، مَا أَرَانَا مِنْ غَوَامِضِ الْحِكْمَةِ فِي هَذِهِ الْخَفَافِيشِ.

شرح البلاغة، امیر العزیز بن علی

♦ بَهَرُوا الدُّنْيَا / وَ مَا فِي يَدِهِمُ إِلَّا الْحِجَارَةُ / وَ أَضَاءُوا كَالْقَنَادِيلِ / وَ جَاءُوا كَالْبَشَارَةِ.

أطفال الحجارة، نزار قباني

♦ مُحَمَّدٌ / مَلَكٌ فَقِيرٌ عَلَى قَابِ قَوْسَيْنِ مِنْ / بُنْدُقِيَّةِ صَيَّادِهِ الْبَارِدِ الدَّمِ.

حکایت و قصه‌های عربی

♦ And now instead of him watching TV

We all sit around and watch him.

Shel Silverstein

۱. «بی‌تردید» هم‌معنای قطعاً است و با «قطع» پیوند هم‌خانوادگی ندارد.

۱- برابر فارسی واژه‌های تنوین‌دار پایین چیست؟

احیاناً:	دائماً:	غالباً:
مختصراً:	قبلاً:	فوراً:

۲- در زبان فارسی هر کدام از سه روزِ پیش و پس از «امروز» و «امشب» را چه می‌نامیم؟
 «اصطلاحات زیر را که از ترکیب واژه‌های بالا ساخته شده‌اند، در جمله به کار ببرید و معنای هریک را بنویسید.

♦ امروز و فردا کردن

♦ فردا پس فردا

♦ امروزِ روز

۱- پس از بررسی معنای بیت‌های پایین، بگویید هریک یادآور کدام بخش از درسِ «راه خوشبختی» هستند.

♦ پشیمانی آرد دلت را شتاب ز راهِ خرد هیچ‌گونه متاب

♦ آنچه در آینه جوان بیند پیر در خشت خام آن بیند

♦ وقت بسیار عزیز است؛ گرامی دارش به زرِ قلب مده یوسفِ کنعانی را

۱. خشت از مصالح ساختمانی و شبیه به آجر است و با خشک کردنِ مَلَاطِ کاه‌گل یا گلِ رُس به دست می‌آید.
 خشتِ خام، خشتی است که در برابر تابش آفتاب خشک شده باشد، نه در کوره.
 ۲. تقلبی، ناخالص

♦ سعدیا، دی رفت و فردا همچنان موجود نیست در میان این و آن، فرصت شمار امروز

سعدی

♦ مرد باید که در کشاکشِ دهر^۱ سنگِ زیرینِ آسیا باشد

سعدی

۲- این بیت‌ها با کدام جمله درس همخوانی معنایی بیشتری دارد؟

کاردانان چون رُفو ^۲ آموختند	پاره‌های وقت بر هم دوختند
عمر را باید رفو با کار کرد	وقت کم را با هنر، بسیار کرد
کار را از وقت چون کردی جدا	این یکی گردد تباه، آن یک هبا ^۳

پیرایه معنایی

۳- گفته شکسپیر را در آغاز درس با قطعه زیر از «مسعود سعد سلمان» (شاعر سده پنجم هجری) مقایسه کنید.

آگاه نیست آدمی از گشتِ روزگار	شادان همی‌نشیند و غافل همی‌رود
ماند بر آن که باشد بر کشتی‌ای روان	پندارد دوست ساکن و ساحل همی‌رود

۴- مثل‌های زیر را در دو دسته بگنجانید؛ به گونه‌ای که با هم تقابل معنایی داشته باشند.

♦ خار در دیده فرصت مشکن کار امروز به فردا مفکن

♦ فردا هم روز خداست

♦ امروز را فردا در پی است

♦ امروز یک، فردا دو

♦ چو فردا شود فکر فردا کنیم

دسته ب

⇔

دسته آ

۱. روزگار، دوران

۲. ترمیم پارگی‌های پارچه، لباس یا فرش

۳. در اصل به معنای «گرد و غبار» است و گاه (از جمله در اینجا) معنای «تباه، ضایع» را می‌رساند.

روان خوانی

آن سوی پنجره

«قطعه‌ای را که در پی آمده است، شهریار با اقتباس از ترجمه داستان «آخرین برگ» نوشته «ا. هنری» سروده است. میان «آن سوی پنجره» و شعر شهریار چه شباهتی می‌بینید؟

پسرک از می محبت مست
پدرش تازه رفته بود از دست
گفت با مادر: «این نخواهد رست»^۲
برگ‌ها را بُود به خاک نشست
خواهد از شاخه حیات گسست»
بنگر اینجا چه مایه رقت هست
برگ‌ها را به شاخه‌ها می‌بست

مادری بود و دختر و پسری
دختر از غصه پدر مسلول^۱
یک شب آهسته با کنایه طیب
ماه دیگر که از سموم^۳ خزان
صبری ای باغبان که برگ امید
پسر این حال را مگر دریافت
صبح فردا دو دست کوچک طفل

شهریار

۱. مبتلا به بیماری سل

۲. از مصدر رستن، [از بیماری] رها نخواهد شد، خواهد مرد

۳. باد بسیار گرم و زیان‌رسان

۴. احساس ترخم و همدردی

نیایش الهی مرا محرم راز کن

واژه‌شناسی

✽ **ذکر:** یاد خدا، دعا؛ به ذکر خود بلندآوازه‌ام کن: مرا با یاد کردن از خود، سرشناس گردان (منظور از «خود»، در اینجا «خدا» است؛ یعنی توفیق دعا و یاد کردن از خودت را به من ارزانی کن).

✽ **بیفشان:** افشاندن یعنی پاشیدن. بیفشان از وضو بر رویم آن آب / که از غفلت نماند در سرم خواب: هنگام وضو، آبی بر چهره‌ام بریز که در سرم خواب بی‌خبری باقی نماند (وضو و عبادتم را سبب آگاهی و نزدیکی به خود قرار ده).

۱- واژه‌های پایین دوبه‌دو با یکدیگر هم‌معنایند؛ نیز میان آنها هشت جفت‌واژه ناساز (متضاد) می‌توان یافت. جفت‌واژه‌های هم‌معنا و ناساز را بیابید و کنار هم بنویسید.
(واژه‌ها را بر بنیاد آرایش الفبایی چیده‌ایم. یک واژه افزوده است.)

آزمند، آسایش، آهنگ، ارائه، ارمغان، اساس، انگار، بارگاه، باریک، بخرد، بر،
بزرگداشت، بسنده، بشارت، بصیرت، پژواک، پهن، پیروزی، پیکار، تدبیر،
تعبیه، تکریم، تیرگی، ثمر، جاسازی، جود، جولاهه، چاره‌اندیشی، چرخ،
حاوی، حکمت، حماسه، خامه، خو، خواهشگری، خودسر، خوشایند،
خیزش، دریغ، دلیری، دهر، ذات، ذلت، رهاورد، زمانه، سپند، سپهر، ستوار،
سرشار، سقوط، شفاعت، صدمه، صعود، طمعکار، طنین، ظفر، عرصه،
عرضه، عزت، عزم، عطا، عیان، غزا، غمگین، فراق، فرزانه، فروغ، قلمرو،
کاخ، کافی، کلک، گزند، گوهر، گویی، لبریز، مایه، متفق، متعالی، محال،
محنت، مستبد، مشتمل، مصمم، مضایقه، معرفت، مقدس، ممکن، منش،
ناآگاهی، نژد، نغز، نوید، نهان، نهضت، والا، هجر، هم‌داستان.

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... =

..... ≠

..... ≠

..... ≠

..... ≠

..... ≠

..... ≠

..... ≠

..... ≠

۲- هر معنا یا توضیح، یادآور چه واژه‌ای از درس‌های پیشین کتاب فارسی است؟ (حرف‌های آن واژه را در چهارخانه‌ها جای دهید.)

♦ ابزار ستاره‌شناسی در روزگار کهن:

♦ ابزاری ساده برای محاسبه، دربردارنده مهره‌هایی که به سیم‌ها یا میله‌هایی که در قابی جایگزین است، کشیده شده است:

♦ گریبان، یقه:

♦ آب دهان:

♦ شبه‌جمله‌ای که هنگام هشدار دادن برای پرهیز از انجام کاری گفته می‌شود:

♦ را به نقش‌ونگاری که هست، خلق / تحسین کنند و او خجل از پای زشت خویش

♦ برق، صاعقه:

♦ درختی در آسمان هفتم:

♦ پارچه‌باف، نساج:

♦ پیمودن، طی کردن:

«مصرع‌های دوم دو بیت آغازین شعر «نیایش»، یادآور کدام اسم خداوند است؟

۱- مرور و یادآوری | طنز و ناسازگاری^۱

در درس اوّل کتاب مهارت‌های^۲ سال هشتم آموخته‌های سال هفتم را مرور کردیم. در کتاب مهارت‌های سال هفتم نوشتنِ روشمند را فراگرفتیم؛ این شیوه نوشتن مانند سفری از پیش برنامه‌ریزی شده است که با کشیدن طرح و نقشه‌ای ذهنی آغاز می‌شود، چارچوب معینی دارد، و مراحل و مسیر حرکت به سوی مقصد، از پیش دانسته و معلوم است. همچنین در کنار نوشتنِ گام‌به‌گام و روشمند، در بخش نگارش کتاب هفتم (ویژه مدارس استعدادهای درخشان) آموختیم که چگونه می‌توان هرازگاهی رهسپار سفر اکتشافی و ماجراجویانه شد؛ سفری که نه از ذهن، بلکه از گذاشتن و لغزاندن قلم بر کاغذ - یا نهادن بر مسیر حرکت - آغاز می‌شود و مقصدش پیشاپیش برای نویسنده - مسافر - شناخته نیست! دانستیم که روانه شدن به چنین سفرهایی در عرصه نویسندگی، مسیرهای نیمه‌آمده و تجربه‌های تازه‌ای به ارمغان می‌آورد. اکنون برای یادآوریِ سفرهای کوتاه اکتشافی، تمرین‌هایی مشابه با سال گذشته انجام می‌دهیم.

بنا به صلاح دید دبیرتان یکی از تمرین‌های درپی آمده را در نخستین جلسه درس انجام دهید. ممکن است دبیرتان دیگر فعالیت‌های این دسته را به همین شیوه یا شیوه‌های دیگر در جلسه‌های آینده، به‌ویژه پیش از آغاز به نوشتن و به عنوان «دست گرمی» تکرار کند.

۱. مرتبط با درس اوّل کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری»

۲. کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری» (نگارش و انشا) را به اختصار، کتاب «مهارت‌ها» می‌نامیم.

۱- تداعی معانی:

این فعالیت نوشتاری، بسیار ساده است و نمونه‌ای از آن را سال گذشته انجام داده‌اید. دبیرتان واژه‌ای پیشنهاد می‌کند و از اولین نفر می‌خواهد که نخستین واژه‌ای را که با شنیدن آن کلمه به ذهنش می‌رسد، بر زبان آورد. می‌دانید که اینجا نقشه‌راهی در کار نیست. هر گام، قدم بعدی را تعیین می‌کند. پس از اولین دانش‌آموز، فعالیت ادامه پیدا می‌کند و هریک از دانش‌آموزان نخستین واژه‌ای را که با شنیدن واژه پیشین به ذهنشان می‌رسد، در کلاس می‌گویند. هرکس که نوبتش فرارسیده است، همزمان با اعلام واژه خود با صدای بلند، آن را در برگه‌ای می‌نویسد.

مثال: با موضوع سفر

معلم: هواپیما ← دانش‌آموز ۱: آشرشته ← دانش‌آموز ۲: هتل ← دانش‌آموز ۳: لار ← دانش‌آموز ۴: روادید ← دانش‌آموز ۵: دیدنی ← دانش‌آموز ۶: یواش ← دانش‌آموز ۷: شهر ← دانش‌آموز ۸: روستا ← دانش‌آموز ۹: اهواز ← دانش‌آموز ۱۰: زیارت ← دانش‌آموز ۱۱: راه‌بندان ← دانش‌آموز ۱۲: کرج ← دانش‌آموز ۱۳: جاده ← دانش‌آموز ۱۴: هواخوری ← دانش‌آموز ۱۵: یک‌طرفه ...

پس از این که همه کلاس یک‌بار در فعالیت شرکت کرد، دبیرتان واژه‌ها را - نه لزوماً به ترتیبی که در کلاس گفته شده است - روی تخته می‌نویسد. اکنون شما بکوشید متن یک پارچه‌ای بنویسید که دربردارنده همه واژه‌های روی تخته باشد.

۲- دبیرتان شیء یا تصویری را به شما نشان می‌دهد. پیش از آن، قلم و کاغذ را آماده کرده باشید؛ زیرا همین که شیء یا تصویر را می‌بینید، باید قلم را بر کاغذ بلغزانید و بی‌آن که وقت را صرف اندیشیدن کنید، پنج دقیقه بی‌وقفه در توصیف آن بنویسید. تا زمانی که دبیرتان پایان

وقت را اعلام نکرده است، از نوشتن بازنایستید و چیزی را بازنویسی نکنید. وقتی تمرین پایان یافت، نوشته‌تان را برای هم‌کلاسی‌ها بخوانید.

(پس از این‌که متن فعالیت نگارشی کتاب مهارت‌ها را در ضرورت بازنویسی [صفحه ۱۹] خواندید، می‌توانید همین نوشته را بازنویسی و ویرایش کنید).

« در سال گذشته دربارهٔ چهارچوب نوشتهٔ روشمند و اهمیت هریک از بخش‌های سه‌گانهٔ آن (مقدمه، بدنه و نتیجه) آموختیم. این سه بخش به اضافهٔ موضوع، چهارچوب نوشته‌مان را تعیین می‌کنند.

متن پایین را که دربارهٔ امانت کتاب و آداب مربوط به آن است بخوانید.

برای کتابخوانان شاید هیچ چیز به اندازهٔ امانت دادن کتاب‌های محبوبشان، عذاب‌آور و تحمل‌نشدنی نباشد. تصوّر دل‌کندن و دور ماندن از کتاب‌های دل‌بند - گرچه زودگذر - چنان دلشوره‌ای در نهاد کتاب‌دوستان می‌اندازد که ترجیح می‌دهند در جمع دوستان، کمتر از کتاب‌هایشان یادی به میان آورند؛ مبدا که در کمند^۲ درخواست امانت‌خواهان گرفتار شوند! من خود در بهترین قفسهٔ کتابخانه‌ام، کتاب‌هایی را چیده‌ام که اگر کسی از دوستان یا مهمانان - خدای ناکرده - یکی را پسند کند و برای مدّتی امانت بخواهد، با کمال شرمندگی و البته ادب، عرض می‌کنم: متأسّفانه این کتاب‌ها را نمی‌توانم امانت بدهم!

۱. نوشتهٔ علی شیوا؛ به نقل از «کتابخوان» (دوهفته‌نامهٔ ویژهٔ کتاب) مدرسهٔ راهنمایی علامه حلی (۱) تهران، شمارهٔ ششم، ۱۹ آذر ۸۴، با اندکی تغییر

۲. ریسمان بلند با سر حلقه‌مانند که با تاب دادن دست‌ها می‌اندازند تا کسی را به اسارت درآورند یا جانوری را بگیرند.

می‌دانم که همین الآن برخی از شما در برابرم موضع گرفته‌اید و این قبیل رفتارها را دور از مرام کتابخوان‌ها می‌دانید و بر ناخن‌خشکی^۱ و دندان‌گردی^۲ حمل می‌کنید؟ اما مطمئنم وقتی به خاطر رودرواسی یا دست‌ودلبازی برای همیشه با کتاب‌های دلخواهتان وداع کردید، انگشت حسرت^۳ به دندان می‌گزید و با من هم‌داستان می‌شوید.

برای آنکه حکمت امانت ندادن کتاب بهتر دستگیرتان شود، چند نمونه از گفته‌های بزرگان اهل ادب را در این باره می‌آورم: «آنا تول فرانس» نویسنده نامدار فرانسوی و برنده جایزه نوبل ادبیات گفته است: «هیچ وقت به کسی کتاب امانت نده، چون هرگز آن را پس نخواهد داد. در کتابخانه خودم تنها کتاب‌هایی یافت می‌شود که دیگران به من امانت داده‌اند!»

«ایرج افشار» که از بزرگ‌ترین کتاب‌شناسان امروز ایران است، مقاله‌ای دارد با عنوان «امانت دادن کتاب» که در آن به قوانین سفت و سخت کتابخانه‌ها در طول تاریخ می‌پردازد و دو بیتی از سعدی می‌آورد که شاعر شیرین‌سخن، دارنده کتاب را از امانت دادن آن بدون گرفتن «گرو» (گرویی) برحذر می‌دارد^۴ و حتی ضامن دادن و سوگند خوردن را هم بی‌فایده می‌انگارد:

کتاب از دست دادن، سست‌رایی^۵ است که اغلب خوی مردم بیوفایی است
گرو بستان، نه پایندان^۶ و سوگند که پایندان نباشد همچو پابند^۷

افشار یک‌جا نمونه‌ای تاریخی به دست داده است که طبق آن، دارندگان کتاب برای آنکه هم دل درخواست‌کنندگان را نشکنند و هم کتاب خود را از دست ندهند، گاهی ناگزیر می‌شدند از کتاب خود نسخه‌برداری، و به امانت‌خواهان پیشکش کنند! (البته می‌دانید که در آن دوران، اثری از صنعت چاپ نبوده و نگارش نسخه‌های خطی، کاری پرزحمت، وقتگیر

۱. کنایه از خیر به دیگران نرساندن یا خسیس بودن

۲. کنایه از خساست و طمع‌کاری

۳. بر چیزی حمل کردن: به آن، نسبت دادن

۴. پشیمانی بابت از دست دادن چیزی

۵. برحذر داشتن: پرهیز دادن، دور کردن

۶. کم‌خردی، بی‌تدبیری

۷. ضامن؛ در اینجا مقصود ضامن دادن است که در قدیم به معنای «متعهد شدن» بوده.

۸. [ای امانت‌دهنده،] گرویی بگیر و به سوگند و تعهد دادن امانت گیرنده بسنده نکن؛ زیرا متعهد شدن، مانند پابند (بندی که به پای اسیران می‌بندند) نیست و دست تو از امانت‌گیرنده کوتاه می‌ماند.

و هزینه‌بر بوده است).

در این مقاله حکایت‌ها و مَثَل‌هایی نیز آمده است که بازگویی یکی خالی از لطف نیست: گفته‌اند در روزگار قدیم کسی از دوستی کتابی خواست؛ آن دوست درخواستِ رفیقش را به طُفره رفتن^۱ و امروز و فردا کردن برگزار می‌کرد^۲، اما وقتی پافشاری طرف از حد گذشت، کتاب را با یک سینی و یک بالش و یک چماق نزد دوستش فرستاد و در نامه‌ای نوشت: کتاب را امانت دادم؛ به شرط آنکه اگر خواستی غذا بخوری، پلو و خورش را در سینی بگذاری و اگر خوابت گرفت، بالش ارسالی را زیر سرت بگذاری و دست آخر چنانچه خواستی به دفاع از خود برخیزی، از چماق پیشکشی بهره‌گیری، نه اینکه کتاب نازنین مرا حواله سروصورت این و آن کنی!^۳

در همان قفسه کتابخانه‌ام که از آن یاد کردم، جای خالی کتاب‌های نفیس و نایابی هست که عجلتاً^۴ در کتابخانه‌های نزدیک‌ترین دوستانم جا خوش کرده‌اند و به این زودی‌ها خیال بازگشت ندارند؛ البته بر این دوستان مخلص حرجی نیست^۵، بلکه در برگه‌های چاپ‌خورده جوهر آلوده در میان جلد و شیرازه، جادو و جاذبه‌ای نهفته است که آدمیزاد را به فراموش‌کاری و - به قول سعدی - بی‌وفایی وامی‌دارد! پس اگر از من می‌شنوید،

کاریکاتور: سجاد جعفری

کتاب‌های خود را کمتر به امانت دهید؛ در عوض، راه کتاب‌فروشی‌ها را در پیش گیرید و به هر مناسبتی، به دوستان مشتاقان کتابی هدیه دهید و کسادِ بازار کتاب را قدری رونق بخشید!

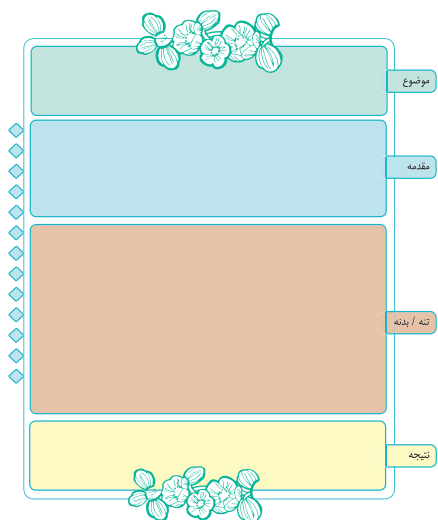
۱. خودداری از انجام کاری با بهانه آوردن

۲. به چیزی برگزار کردن: سپری کردن و گذراندن با آن

۳. حواله کردن: بلند کردن به قصد زدن کسی (در اینجا)

۴. هم‌اکنون، فعلاً

۵. حرج: گناه؛ بر/ به کسی حرجی نبودن: مسئولیت و گناهی متوجه او نبودن

« پس از خواندنِ متن، بخش‌های چهارچوبِ نوشته شامل موضوع، مقدمه، تنه، و نتیجه را مشخص کنید.

« هدفِ نویسنده در هر یک از بخش‌های چهارچوب نوشته چه بوده است؟ به نظر شما نویسنده تا چه اندازه توانسته است در هر یک از بخش‌های نوشته به هدفش دست یابد؟

هرچند بدنه نوشته، بخش محوریِ متن است و نویسنده حرف اصلی خود را در بدنه نوشته به میان می‌آورد، مقدمه و نتیجه نیز به اندازه بدنه اهمیت دارند. مقدمه زمینه‌ساز موضوعی است که بدنه نوشته به آن می‌پردازد. همچنین، مقدمه می‌تواند به سرعت ذهن خواننده یا شنونده را متوجه هدف نوشته کند. به عبارت دیگر، نویسنده در مقدمه نوشته‌اش به خواننده می‌گوید که نوشته درباره چیست. به همین دلیل، مقدمه - برخلاف آنچه از نامش برمی‌آید - بخشی از نوشته است که بسیاری از نویسندگان پس از پایان نگارشِ دیگر بخش‌های متن می‌نویسند؛ زیرا تنها در پایان فرآیند نگارش به‌خوبی برای نویسنده روشن می‌شود که می‌خواهد ذهن خواننده را به چه سمت و سویی هدایت کند و یا دوست دارد بر کدام جنبه نوشته تأکید شود.

متن «شیرتوشیرنویسی» (صفحه ۱۸) را یک‌بار دیگر بخوانید. این متن، به جز قاتی و درهم شدن چیزها - که مقدمه فعلیِ متن بر آن تأکید می‌کند - می‌تواند درباره موضوع‌های دیگری نیز باشد: مثل نداشتن حضور ذهن در هنگام انجام دادن کاری یا نوشتن بدون ضابطه. به عبارت دیگر، اینکه نوشته درباره چیست، تا اندازه‌ای به نوع نگاه ما وابسته است.

« به نظر شما به‌جز آنچه نویسنده در نظر دارد، بدنه این نوشته درباره چه موضوع دیگری می‌تواند باشد؟ »

« مقدمه تازه‌ای برای «شیرتوشیرنویسی» بنویسید. مقدمه جدید شما باید ذهن خواننده را به این سمت سوق دهد که نوشته درباره موضوعی است به‌جز آنچه نویسنده در مقدمه خاطرنشان کرده است. »

« نوشته «شیرتوشیرنویسی»، داستانی طنزآمیز است. روایت‌های طنز، خواننده را به خنده می‌اندازد. معمولاً دست‌مایه داستان طنز، «ناسازگاری» است. این ناسازگاری می‌تواند نتیجه نامتناسب بودن رفتارهای شخصیت با آنچه از او انتظار داریم، باشد. در میان هنرهای تصویری، کاریکاتور این ناسازگاری را از طریق بزرگ‌نمایی یا اغراق پدید می‌آورد. برای نمونه، در کاریکاتورهای چهره، هنرمندان معمولاً یکی از اجزای چهره (چشم، بینی، گونه، پیشانی، گوش...) را بیش از اندازه بزرگ طراحی می‌کنند. در سینما، گاهی موقعیت‌های طنز به دلیل «ناسازگاری» بین شخصیت‌ها پدید می‌آید. مثلاً زوج هنری «لورل و هاردی»، یکی چاق و دیگری لاغر است و همین، قدرت طنزآفرینی شخصیت‌هایشان را افزایش می‌دهد. پس از این، هر وقت متن و داستان طنزی خواندید یا فیلم طنزآمیزی دیدید یا به کاریکاتوری نگاه کردید، با دقت بیشتر به دنبال ناسازگاری‌هایی بگردید که موقعیت خنده‌دار متن، داستان، فیلم یا کاریکاتور را پدید می‌آورند. »

۱- متن کوتاه طنزآمیزی با درون‌مایه «نداشتن حضور ذهن در زمان انجام کاری مهم» بنویسید. یادتان باشد که برای ایجاد موقعیت طنزآمیز می‌توانید از اصل ناسازگاری بهره ببرید: چه اتفاقی می‌افتد اگر مثلاً جراح که طرفدار پروپاقرص بازی فوتبال است، همزمان با جراحی، یواشکی اخبار مسابقه تیم دلخواهش را به صورت زنده روی گوشی همراهش دنبال کند؟! چند موقعیت طنزآمیز دیگر را با همین درون‌مایه مطرح کنید که طنز در آنها برخاسته از «ناسازگاری» باشد.

۲- در چه بخش‌هایی از متن «امان از این امانت!» مایه‌هایی از طنز به چشم می‌خورد؟ آیا می‌توان در آنها اصل «ناسازگاری» را یافت؟

۱. گاهی توصیف یا انتقاد طنزآمیز از شخصیتی که دارای شغل خاصی است - به‌ویژه در فیلم‌ها و زنجیره‌های (سریال‌های) تلویزیونی - برای صاحبان آن شغل در اجتماع ناخوشایند جلوه می‌کند و انتقاد یا اعتراض آنان را برمی‌انگیزد. باید توجه داشت که شخصیت در یک اثر طنزآمیز، نماینده صنف خود نیست. پذیرش طنز، نشان از درک درست و بلندنظری مخاطب دارد و بنابراین نباید بیان طنزآمیز را به معنای توهین قلمداد کرد و آن را به خود گرفت.

نمی‌توان از طنزپرداز انتظار داشت شخصیتی بیافریند که هیچ شغل و حرفه‌ای نداشته باشد؛ مبادا که برای صاحبان آن شغل و حرفه برخورد خنده‌ناک باشد! البته طنزپردازان نیز باید همواره با احتیاط و میانه‌روی قلم بزنند.

۲- زبان گفتار، زبان نوشتار^۱

در درس دوم کتاب مهارت‌ها با زبان گفتار و زبان نوشتار و تفاوت‌های آن‌دو آشنایی یافتیم. در این درس آموختیم که در نوشتار معیار فارسی باید از کاربرد واژه‌های گفتاری پرهیز کنیم. با این حال، گاهی در نوشتن، بهره‌گیری از زبان گفتار بی‌اشکال است. برای مثال، گونه گفتاری زبان را می‌توانیم در نقل قول‌ها (گفتاوردها) به کار ببریم.

«گمان می‌کنید چرا کاربرد زبان گفتار در نقل قول‌ها - به‌ویژه در نقل قول‌های داستانی - بی‌اشکال است؟ استفاده از زبان گفتار چه کمکی به توصیف شخصیت داستانی می‌کند؟»

«متن پایین بخشی از نوشته «مریم گریوانی» است که در نشریه «همشهری داستان» (مرداد ۱۳۹۲) به چاپ رسیده است. متنی که می‌خوانید بخشی از خاطرات اوست از زمانی که با سِمَت کتابدار در کتابخانه‌ای عمومی در شهر بجنورد مشغول به کار بوده است.

«سرش را از دریچه بین مخزن و راهرو می‌کند تو و می‌گوید می‌خواهد عضو شود. نمی‌داند که کتابخانه ما به شیوه قفسه‌باز است و می‌تواند بیاید تو. می‌گوییم: «یک قطعه عکس و

۱. همسو با درس دوم کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری»

سه هزار تومان بیار.» می گوید: «اگه عکسم کوچیک باشه اشکال نداره؟» می گویم: «نه، چه اشکالی؟» عکسش را از داخل کیفش بیرون می کشد. می گوید: «اینم عکسم.» عکس را نگاه می کنم. خنده ام می گیرد. می گویم: «چندسالته؟» می گوید: «سیزده سال.» عضو ش می کنم و می گویم: «این عکست رو اسکن می کنم و نگه می دارم ولی برای کارتت یک عکس دیگه بیار.» می گوید: «باشه.» زندگی نامه شاعر و دانشمند می خواهد. قفسه زندگی نامه بزرگان را نشانش می دهم که برای نوجوانان با برچسب های سبزرنگ مشخص کرده ام. زندگی نامه سهراب سپهری و دکتر حسابی را انتخاب می کند و می رود. عکسش را دوباره نگاه می کنم. توی عکس یک سالش است و پستانک توی دهانش!

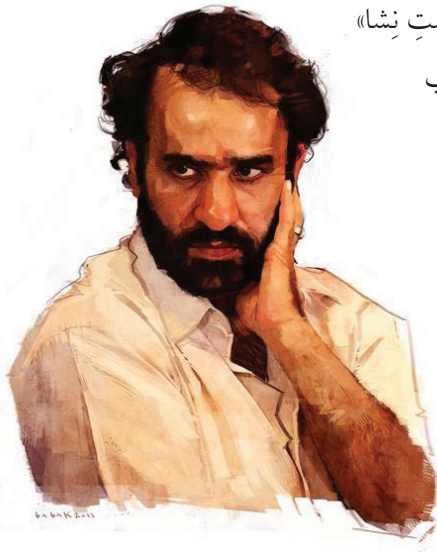
- ۱- طنز در روایت بالا چگونه پدید آمده است؟ چه همانندی ها و تفاوت هایی میان طنز در این روایت و طنز در متن «شیرتوشیرنویسی» می بینید؟
- ۲- فراگرفتم که می توانیم گونه گفتاری زبان را در نقل قول ها (گفتاوردها) به کار ببریم. متن را یکبار دیگر بخوانید و بررسی کنید که آیا نویسنده از این قانون پیروی کرده است یا نه. آیا بهره گیری از گونه گفتاری در متن، به روایت داستان یاری رسانده است؟ آیا کاربرد گونه گفتاری زبان، در واقعی نشان دادن شخصیت های روایت (کتابدار و عضو جدید کتابخانه) اثرگذار بوده است؟

« به عنوان تمرین، همه جمله هایی را که در متن به گونه گفتاری نوشته شده است، به گونه نوشتاری بازنویسی کنید.

« گذشته از کاربرد زبان گفتار در گفتاوردها (نقل قول‌ها)، نویسندگان برای این که شخصیت‌های داستان‌شان باورپذیرتر باشند (نگاه کنید به مفهوم «واقع گرایی» در دانستنی بعدی از همین فصل)، از شگردهای دیگر نیز بهره می‌برند. برای مثال، در جاهایی آگاهانه برخی واژه‌ها را با املای غلط می‌نویسند.

متن پایین را که سرآغاز داستان «از به» نوشته رضا امیرخانی است، بخوانید.^۱ رضا امیرخانی (متولد سال ۱۳۵۲) در مدرسه علامه حلی تهران درس خوانده و دانش‌آموخته سازمان ملی پرورش استعدادهای درخشان است.^۲ از میان آثار او، داستان بلند و خلاقانه «من او» آوازه بسیار یافته است. از امیرخانی سفرنامه «داستان سیستان» (۱۰ روز با رهبر) و مقاله بلند «نشتِ نِشا» (جستاری در پدیده فرار مغزها) نیز به چاپ رسیده است.

۱. با اندکی تغییر

۲. این سازمان که به اختصار «سمپاد» نامیده می‌شود، پس از ادغام با «باشگاه دانش‌پژوهان جوان»، به «مرکز ملی پرورش استعدادهای درخشان و دانش‌پژوهان جوان» تغییر نام داد.

از: دانش‌آموز فرّانک ناصری، دوم شقایق

به: عقاب تیزپرواز جنگ

سلام!

خانم انشایمان موضوع داده بودند، نامه‌ای به یک رزمنده. گفته بودند هر کسی نامه خوبی بنویسد، نامه‌اش را می‌فرستند به جبهه. من گفتم به شما نامه بنویسم. به شما خلبان شجاع جنگ که رزمنده هم هستید! نمی‌دانم نامه خوبی بنویسم یا نه؟ ولی اگر خوب هم نشود و خانم احمدی خوششان نیاید، خودم می‌فرستمشان. فقط نشانی شما را نمی‌دانم. مهم نیست، پستش می‌کنم به فرودگاه.

سلام ای خلبان جنگ! خلبان شجاع جنگ!

همه دوستان من نامه‌شان را با خسته نباشید، شروع می‌کنند؛ با پیروز بشوید، تمام می‌کنند. وسطش هم هی از شما رزمنده دلاور، تشکر می‌کنند که به خاطر ما می‌جنگید. من هم به شما خسته نباشید می‌گویم. من هم دوست دارم شما پیروز بشوید. من هم می‌خواهم از شما تشکر کنم. اما نمی‌توانم... من از شما غصه دارم. یعنی چطور باید بنویسم. نه این که متشکر نباشم، اما خیلی هم نه.

الآن پنج ماه است که من به شقایق آمده‌ام، اما پارسال هم دوم بودم؛ دوم یاس. کلاس بقلی [بغلی]. من باید دوباره کلاس دوم را بخوانم. مثل ردی‌ها. فکر نکنید که تنبل بوده‌ام. درس بد نبود. به جز ثلث^۱ سوم، همه‌اش شاگرد اول بوده‌ام. تو دفترهایم پُر ستاره بود. ستاره‌هایی که خود خانم احمدی پارسال چسبانده بودند. یک‌عالمه هم کارت آفرین دارم. اما من مجبورم امسال دوباره همان درس‌ها را بخوانم و خانم احمدی هم دوباره ستاره می‌چسبانند. من امتحان‌های ثلث سوم را ندادم. شهریور را هم. برای همین نمی‌توانم از شما تشکر کنم.

۱. ثلث به معنای یک‌سوم است و در اصطلاح نظام قدیم، به هریک از نوبت‌های سه‌ماهه تحصیلی گفته می‌شد که با برگزاری آزمون پایان می‌یافت. پس از آن، نه‌ماهه سال تحصیلی را به دو نیمسال تقسیم کردند و ثلث کاربرد خود را در این معنا از دست داد.

شاید اگر مامان اینجا بود، من را دعوا می‌کرد که بی‌ادبی کرده‌ام؛ مثل آن بار که به آقای مُسیو پطروسیان گفتم از درس موسیقی‌شان بدم می‌آید، چون با آن انگشت‌های کلفتشان پیانو می‌زدند. شاید خانم احمدی، خانم انشایمان، از انشای من بدشان بیاید و بهم صفر بدهند. شاید هم خودِ خانم مدیر بیایند و حسابی دعوایم کنند. اما من دیگر از هیچ چیزی نمی‌ترسم. برای همین می‌نویسم. می‌نویسم که از شما تشکر نمی‌کنم. تقصیر شماست که من رد شدم. اگر مامان بودند، می‌رفتند و دعوا می‌کردند فرانک مریض بوده و غیبتش مُوجَّح [مُوجَّه] بوده است. از عموسیروس، گواهی دکتر می‌گرفتند. اما مامان نبودند. بابا هم... ببخشید این جایش خیس شد. پایین می‌نویسم...

مامان و بابای من را خلبان‌های صدام بمباران کردند و حالا آنها نیستند. زن عمو می‌گویند: فرانک! آنها پیش خدا هستند. اما من فقط می‌دانم که آنها نیستند... حالا من پهلوی عموسیروس زندگی می‌کنم. حالا فریدون، پسر عموسیروس که با من هم‌سن بود، کلاس سوم است و من کلاس دوم. فریدون، پسر عموسیروس، ارگ دارد. تازه پیانوی من هم داغان شده. ماشین بابا هم توی پارکینگ له شد...

برای همین من از شما نمی‌توانم از ته دل تشکر کنم. چون آن شب کاری نکردید و گذاشتید خلبان‌های صدام بیایند و خانه ما را بمباران کنند. از شما تشکر نمی‌کنم. نه این که از شما بدم بیاید. حتی یک‌کمی دوستان هم دارم. اصلاً من از شما چیزی نمی‌خواهم. شاید خودم وقتی بزرگ شدم، خلبان بشوم و همه بدها را بکشم. عموسیروس می‌گویند کشتن کار خوبی نیست. باید بدها را خوب کرد. اما خودِ عموسیروس هم بدها را خوب نمی‌کنند، مریض‌ها را خوب می‌کنند. من همه‌شان را می‌کشم؛ همه بدها را...

شاید تا من بزرگ بشوم و خلبان بشوم، جنگ تمام بشود. تازه تمام دخترهای کلاس دوم شقایق می‌گویند: دختر، خلبان نمی‌شود. برای همین، بهتر است که شما خودتان به صدام پیروز شوید.

می‌دانم که خانم احمدی نمی‌گذارند این نامه به دست شما برسد. شاید هم تقصیر شما نبوده باشد. من نمی‌خواهم مثل عموسیروس دکتر بشوم تا آدم‌ها را خوب کنم. من اول می‌خواهم مثل شما خلبان بشوم تا بدها را بکشم. من دوستان دارم. چون شما بدهایی را که مامان را کشتند، حتماً حتماً^۱ می‌کشید.

اسفند ۶۱

۱- کدام واژه‌ها با املاي اشتباه نوشته شده‌اند؟ املاي اشتباه واژه‌ها چه کمکی به باورپذیری داستان می‌کند؟ شیوه و سبک نوشتن نامه چگونه؟

۲- از متن نامه درباره ویژگی‌های شخصیتی فرانک چه می‌فهمید؟ فرانک در خانواده‌ای فقیر بزرگ شده است یا ثروتمند؟ از کجا چنین نتیجه‌ای می‌توان گرفت؟ بر اساس متن، در مورد عموسیروس چه می‌دانیم؟

۳- چرا متن به زبان نوشتار نوشته شده است؟ امروزه عده‌ای چنین متن‌هایی را به زبان گفتار (شکسته) می‌نویسند و معتقدند صمیمیت نوشته را بیشتر می‌کند. آیا شکسته‌نویسی در این قبیل متن‌ها درست است؟ آیا کاربرد زبان نوشتار در متن این نامه، از تأثیر عاطفی آن کم کرده است؟

۴- چرا در میانه‌های متن، چند سطر خالی و سفید است؟

۵- آیا احساسات فرانک نسبت به «عقاب تیزپرواز جنگ» از آغاز تا پایان نامه یکسان است یا تغییر می‌کند؟ بر پایه چه جمله‌هایی از نامه به چنین نتیجه‌ای رسیده‌اید؟

۶- در دنباله داستان، نامه‌ای به تاریخ «آذر ۷۰» آمده است که همسر «عقاب تیزپرواز جنگ» (مرتضی مشکات) نوشته است. در این نامه می‌خوانیم:

۱. بخوانید: حتمی حتماً

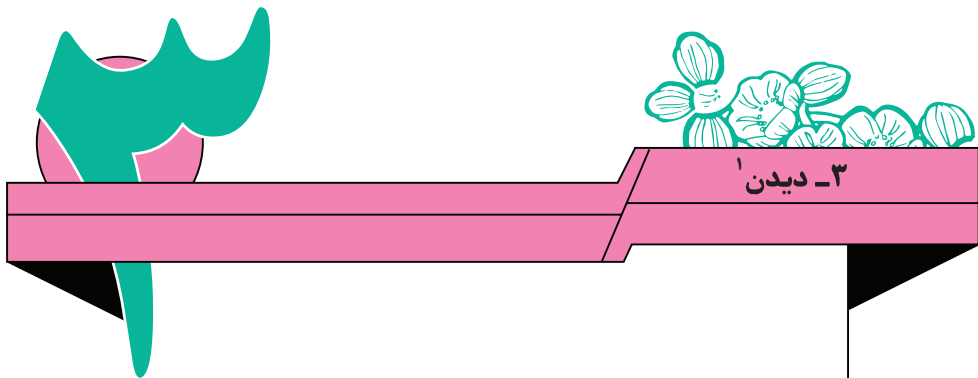
«زمان جنگ، نامه‌ای به مرتضی رسیده بود؛ نامه‌ای از یک دانش‌آموز. دختر بچه‌ای که پدر و مادرش را در بمباران هوایی از دست داده بود، من خاطرم هست که مرتضی قبل از هر عملیات، یک‌بار نامه را می‌خواند، گریه می‌کرد، برای من هم می‌خواند، من هم گریه می‌کردم. خیلی این نامه را دوست داشت؛ اصلاً این نامه توی جیب لباس پروازش بود.»

به گمان شما، چه ویژگی‌هایی در نامهٔ فرانک، آن را برای عقاب تیزپرواز جنگ، چنین تأثیرگذار و انگیزه‌بخش کرده بود؟

۷- چه ارتباطی میان این متن و روان‌خوانی «آقامهدی» (درس هفتم کتاب فارسی) می‌بینید؟

« نامه افزون بر رساندن پیام نوشتاری از کسی به دیگری، در داستان‌نویسی هم کارایی دارد. پاره‌ای داستان‌ها در قالبِ نامه روایت می‌شوند. به این‌گونه داستان‌ها «داستانِ نامه‌نگارانه» می‌گویند. به سخن دیگر، داستان را سراسر مجموعه‌ای از نامه‌ها تشکیل می‌دهد. «از به» - کتابی که متن پیشین برگرفته از آن است - داستانی نامه‌نگارانه به شمار می‌آید. یکی دیگر از مشهورترین داستان‌های نامه‌نگارانه، داستانِ «بابا لنگ‌دراز» نوشتهٔ «جین وِیستر» است. نامه‌هایی که روایتِ داستان را شکل می‌دهند، می‌توانند نوشتهٔ یکی از شخصیت‌های داستان باشند یا این‌که داستان از طریقِ نامه‌نگاری میان دو شخصیت داستانی (یا بیشتر) روایت شود. نامه‌نگاری برای روایتِ فیلم هم به کار می‌رود. برای نمونه، فیلم سینمایی «آژانس شیشه‌ای» ساختهٔ «ابراهیم حاتمی‌کیا» با نامهٔ شخصیت اصلیِ فیلم به همسرش آغاز می‌شود. شخصیت اصلی، در نامه‌ای به همسرش داستان فیلم را شرح می‌دهد. بهره‌گیری از نامه برای روایتِ رویدادهای داستان یا فیلم، به «واقع‌گرایی» روایت می‌افزاید؛ زیرا نامه‌نگاری کاری است که انسان‌ها در زندگی روزانهٔ خود انجام می‌دهند. به همین دلیل، نامه‌نگاری شخصیت‌های داستان برای تعریف کردنِ رویدادها طبیعی و واقعی به نظر می‌رسد. «واقع‌گرایی» در ادبیات معناهای گوناگون دارد؛ از جمله این‌که داستان به گونه‌ای نوشته شود که خواننده رویدادها را باور کند.

▶ در درس سوم کتاب مهارت‌ها درباره اهمیت مهارتِ خوب نگاه کردن در پروراندن نوشته مطالبی آموختیم. در درسِ یادشده فراگرفتیم که چگونه با دقت در آنچه می‌بینیم، می‌توانیم جزئیات بیشتری در نوشته خود بیاوریم و بدین ترتیب، بهتر بنویسیم.

همین‌طور، در درس سوم یاد گرفتیم که نیازی نیست آنچه را توصیف می‌کنیم، حتماً با چشم دیده باشیم. بلکه می‌توانیم چیزی را که درباره آن می‌نویسیم، با قوه تخیل ببینیم. اکنون می‌توانیم حتی یک گام هم پیشتر برویم و دیدن با «چشمِ سر» را با دیدن با «چشمِ ذهن» تلفیق کنیم. به عبارت دیگر، چرا سعی نکنیم با چشمِ ذهنمان و با یاری از نیروی تخیل، جهان را با چشمِ سرِ موجود دیگری نگاه کنیم؟!

«کِرگِ رِین، شاعر انگلیسی، یکی از معروف‌ترین شاعرانِ «سبکِ مَریخی» است. سَبکِ مَریخی در سال‌های پایانی دههٔ هفتاد و آغاز دههٔ هشتاد میلادی در انگلستان پدید آمد. در این سبک، شاعرِ رویدادهای روزانه و رفتار آدمیان را با نگاهی تازه می‌نگرد؛ انگار که موجودی مَریخی که با زندگی انسان‌ها آشنایی ندارد، بخواهد آنها را توصیف کند! شعرهای این سبک طنزپردازانه سرشار است از تشبیه‌های شگفت‌انگیز و تصویرهای تازه. برای نمونه، در شعری با عنوانِ «یک مَریخی کارت‌پستالی به خانه‌اش می‌فرستد»، کِرگِ رِین اشیا و رویدادهای روزمره را چنین توصیف می‌کند:

«کاکستون‌ها» پرندگان مکانیکی‌ای هستند که بال‌های بسیار دارند،

و بعضی از آنها به خاطر نقش‌ها و نشان‌هایشان بسیار ارزشمندند.

این پرندگان گاهی سبب می‌شوند که چشم‌ها آب شوند،

یا بدن‌ها بدون احساس درد، خم گردند.

من خود هیچگاه آنها را در حال پرواز ندیده‌ام،

اما گهگاه این پرندگان روی دست‌ها می‌نشینند.

رطوبت زمانی پدیدار می‌شود که آسمان از پرواز خسته می‌شود

و ماشین‌های نرمش را روی زمین می‌گذارد تا دمی بیاساید.

آنگاه جهان گرفته و تاریک می‌شود.

وقتی جهان تلویزیون می‌شود، باران می‌بارد

چراکه باران مانند تلویزیون رنگ‌ها را تیره می‌سازد.

«مدل ت»، اتاقی است با قفلی در داخل
کلیدی می چرخد و جهان، مهیای حرکت می شود؛
حرکتی چنان شتابان که گویی آنچه را ندیده ایم،
در قالب فیلمی تماشا می کنیم.

ولی زمان را بر روی دست می بندند،
یا درون جعبه‌ای نگاه می دارند که از سرِ بی صبری تیک تاک می کند.

در خانه‌ها، دستگاهی هست که انگار ارواح تسخیرش کرده‌اند،
زمانی که از جایش برمی دارید، خُر و پُف می کند.
اگر روح درون دستگاه گریه آغاز کند، اهالی خانه برش می دارند و نزدیک دهانشان می گذارند،
تا رفته رفته با لالایی‌شان به خواب رود.
با این حال بعضی وقت‌ها هم با انگشتشان عمداً قلقلکش می دهند
تا از خواب بیدارش کنند!

۱- شاعر در این شعر چگونه توانسته است نه تنها با چشمِ ذهن ببیند؛ بلکه از دریچهٔ چشمِ دیگری به دنیا نگاه کند؟

۲- به نظر شما، منظور مریخی از «کاگستون»‌ها و «مدل ت» در کارت پستالی که به آشناهایش در مریخ فرستاده است، چیست؟ دستگاه تسخیرشده چیست؟

۳- طنز این شعر از کجا می آید؟ آیا اصل ناسازگاری اینجا هم در پدید آوردن طنز نقشی بازی می کند؟

« با پرس وجو از دیگران چیستانی بیاید که شیئی بسیار آشنا و شناخته را به گونه‌ای توصیف کند که انگار از سرزمین دیگری است. چه شباهتی بین «چیستان»های اشیا - که در ادبیات عامیانه ما رواج داشته - و این سَبکِ شعری می‌بینید؟

« یک شیء یا اتفاقِ عادی را در نظر بگیرید. مثلاً می‌توانید سفر هر روز صبحتان را از خانه به مدرسه با هر وسیله‌ای برگزینید یا درباره‌ی ظرف غذا یا دروازه‌ی زمین فوتبالِ مدرسه بنویسید. پس از آنکه انتخاب شما به تأیید دبیرتان رسید، با چشم یک مریخی - موجودی که هیچ آشنایی قبلی با موضوع انتخابی شما ندارد - به موضوع نگاه کنید و یک بند درباره‌ی آن بنویسید. بکشید از موضوع برگزیده‌تان که چیز یا رویدادی آشناست تا جایی که می‌توانید، «آشنایی‌زدایی» کنید. (زُدودن یعنی پاک کردن و از میان بردن؛ از این رو آشنایی‌زدایی یعنی کنار نهادن روش‌های عادی و معمولی و به میان آوردنِ نگاه نو، متفاوت و خلاقانه. آشنایی‌زدایی، غبارِ عادت را از چشم ما پاک می‌کند و پدیده‌های تکراری را به صورتی نو درمی‌آورد و ما را دچار شگفتی می‌کند.)

۴- گوش دادن، بوییدن، لمس کردن، چشیدن^۱

در درس‌های چهارم و پنجم کتابِ مهارت‌ها با نقش دیگر حواس (به جز دیدن) در نوشتن آشنا شدیم. در این دو درس آموختیم که چگونه از طریق گوش دادن، بوییدن، لمس کردن (بَسودن) و چشیدن می‌توانیم بهتر درک کنیم و دقیق‌تر بنویسیم. از آنجاکه امروزه روز در فرهنگِ دیداریِ رایجِ بیشتر به حسِ بینایی و دریافت‌های آن توجه می‌شود، یاری گرفتن از حواس دیگر در نوشتن، می‌تواند نوشته‌ شما را پیچیده‌تر و ارزشمندتر کند. برای این که بتوانید به خوبی از این حواس در نوشته‌های خود بهره بگیرید، لازم است مهارت‌های گوش دادن، بوییدن، لمس کردن و چشیدن را در خود تقویت کنید. محیط پیرامونی ما پُر است از صداها و بوها و بافت‌ها و مزه‌هایی که به آنها عادت کرده‌ایم و خو گرفته‌ایم. بنابراین به راحتی وجودشان را فراموش می‌کنیم و از توجه به جزئیاتشان غفلت می‌ورزیم. در درس پیش فراگرفتیم که برای تقویتِ حواسمان، می‌توانیم از دریافت‌هایمان آشنایی‌زدایی کنیم. آشنایی‌زدایی کمک می‌کند که دوباره به آنچه عادت کرده‌ایم، بیندیشیم و حصار عادت را درهم بشکنیم و دریافت‌های حسیِ خود را تقویت کنیم.

۱. همسو با درس‌های چهارم و پنجم کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری»

« دربارهٔ یکی از موضوع‌های پایین - یا موضوع‌هایی ازین قبیل، که دبیرتان پیشنهاد می‌کند - یک بند بنویسید:

(۱) مَرِیخی‌ها چطور صدای جارو کشیدن بامدادیِ رفتگر محله یا قُلْ قُلِ آبِ جوشان در سماور را برای دوستانشان در مَرِیخ توصیف می‌کنند؟ (۲) یک فرد خارجی که از آشپزی ایرانی هیچ آگاهی ندارند، چگونه بوی آش محلیِ شهر و روستای شما، یا بوی برخاسته از کباب در حال پخت روی زغال را توصیف می‌کند؟ (۳) همان فرد دربارهٔ طعم و مزهٔ نان سنگک یا نان بربری یا نان تافتون چه خواهد گفت؟ (۴) کسی که برای اولین بار به ماسه‌های ساحل یا شن‌های کویر دست می‌کشد، چطور آنچه را احساس کرده است، برای دیگران تعریف می‌کند؟

« حالا که مهارت‌های حسیِ خود را تقویت کرده‌اید، بکوشید تا چند حس را در نوشته‌هایتان به کار گیرید. برای مثال، دریافت‌هایتان را از حواسِ بینایی، شنوایی، چشایی، بویایی و بَساوایی (لامسه) به کار برید و انتظار در صفِ نانوایی یا نشستن پای سفرهٔ افطار را در یکی-دو بند توصیف کنید.

از میان این حواس، توصیف با استفاده از صدا - که در اثر تقویتِ مهارت‌های گوش‌دادن امکان‌پذیر می‌شود - نقش زیادی در پدید آوردن «تعلیق» در نوشته دارد؛ زیرا صدایی که می‌شنویم، ممکن است منشأهای گوناگون داشته باشد و همین باعث می‌شود دربارهٔ منشأ واقعی صدایی که توصیف آن در داستان آمده است، حدس بزنیم: آیا صدای شکستنِ شیشهٔ همسایه، به خاطر آن بوده که دزدی وارد خانه شده است یا این‌که دوستی برای اینکه زنگِ در خراب بوده، سنگی به شیشه پرتاب کرده و شیشه شکسته است؟

«تعلیق در داستان یعنی توصیف رویدادها به ترتیبی که خواننده همواره از خود بپرسد «یعنی حالا چی می‌شه؟»^۱. تعلیق باعث می‌شود خواننده با اشتیاق بیشتر روایت نویسنده را دنبال کند. در داستان‌های پلیسی و وحشتناک، تعلیق از تأثیر چشمگیری - هم در ترغیب خواننده به پیگیری داستان و هم در ایجاد فضایی متناسب با حال و هوای داستان - برخوردار است. گذشته از داستان‌های پلیسی و دلهره‌آور، جایی که بیشتر از همه با تعلیق در روایت روبه‌رو شده‌اید، مجموعه‌های تلویزیونی است. هر قسمت از مجموعه‌های تلویزیونی معمولاً با تعلیق به پایان می‌رسد تا بیننده برای دریافتن و دانستن دنباله داستان، هفته آینده هم مجموعه را پی‌گیری کند. بدین ترتیب، نویسنده مجموعه تلویزیونی، با برانگیختن کنجکاوی بیننده، او را یک هفته منتظر و در تعلیق نگه می‌دارد.

۱- در یکی دو بند، صحنه‌ای را توصیف کنید که تعلیق نقش پررنگی در آن داشته باشد. در روند توصیف از دریافت‌های حواس پنج‌گانه - به‌ویژه صداها - محیط - بهره‌گیرید. مثلاً صدایی را توصیف کنید که می‌تواند منشأهای چندگانه داشته باشد. بدین‌سان، خواننده را وادار به حدس‌زدن و گمانه‌زنی کنید. خواننده متن همواره باید از خود بپرسد: «یعنی چه اتفاقی قراره بیفته؟» و همین جاذبه او را به دنبال روایت بکشانند.

۲- در درس چهاردهم این کتاب حکایتی از قابوس‌نامه خواندید. هدف نویسندگان در بیشتر حکایت‌های کهن آن بوده است که پیام پندآمیز داستان را در زمانی کوتاه و در قالبی دلنشین و به‌یادماندنی به خواننده انتقال دهند. از این‌رو «تعلیق» معمولاً نقش چندانی در روایت حکایت ندارد. به عبارت دیگر، در چنین حکایت‌هایی پیام داستان از چنان اهمیتی برخوردار است که نویسنده نمی‌خواهد در رساندن آن به خواننده درنگی پدید آید. همین اهمیت و برجستگی پند و پیام است که سبب می‌شود نویسنده حکایت یادشده، داستان را

۱. تعلیق در لغت یعنی آویزان بودن، بلا تکلیف ماندن (هم خانواده «معلق»؛ در هنگام «معلق زدن» [که در زبان گفتار، «مَلَّقَ» زدن می‌گوییم]، لحظه‌ای پادروها و آویزان می‌مانیم).

با پیام اخلاقیِ موردنظرش پایان بخشد: «زینهاردار نباید که زینهارخوار باشد که امانت بردن جوانمردی نیست.»

اکنون شما پس از بازخوانیِ متن، بندی به حکایت قابوس‌نامه بیفزایید که تعلیقی در داستان ایجاد کند. پیش از هر چیز باید تصمیم بگیرید که بند افزوده را در چه بخشی از متن باید گنجانند. سپس بکوشید با بهره‌گیری از دریافت‌های شخصیت‌ها از حواس چندگانه‌شان (مانند صداها، پیرامونی یا چیزهایی که می‌بینند) یا آنچه در ذهنشان می‌گذرد و آنچه به خاطر می‌آورند، خواننده را وادار کنید از خود پرسد: «یعنی حالا چه می‌شود؟» سرانجام با راهنمایی دبیرتان و با مراجعه به فرهنگ لغت، تا جایی که می‌توانید، نثر نوشته خود را به سبک نثر قابوس‌نامه نزدیک کنید.

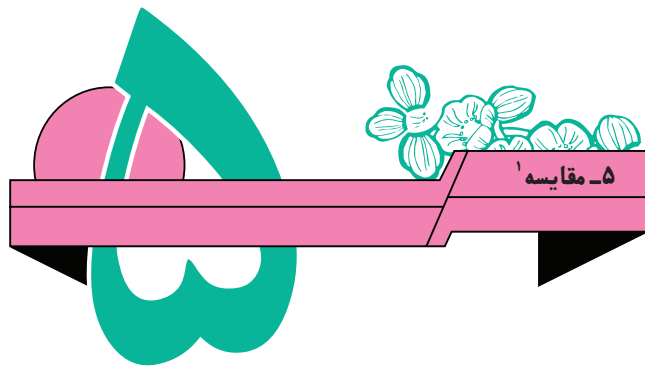

«در درس‌های سوم، چهارم و پنجم کتاب مهارت‌ها با چگونگی بهره‌گیری از حواس پنجگانه برای بهتر نوشتن آشنا شدیم. در اینجا باید افزود که می‌توانیم برخی واژه‌هایی را که برای بیان دریافت‌هایمان از حواس گوناگون به کار می‌بریم، با هم ترکیب کنیم. به این شگرد «حسامیزی» می‌گویند. گاهی حسامیزی در گفت‌وگوها و نوشته‌های روزانه ما نیز کاربرد دارد. مثلاً وقتی می‌گوییم «صدای خواننده مخملی بود»، «مخملی» را - که واژه‌ای وابسته به شبکه دریافت‌هایمان از حس بساوایی (لامسه) است - با «صدا» - که با حس شنوایی دریافت می‌شود - ترکیب کرده و آمیخته‌ایم.

با واژه‌های زیر چه ترکیب‌های حسی می‌توانید بسازید؟ ترکیب‌هایی را که ساخته‌اید یادداشت کنید و بگویید در کدام ترکیب‌ها حسامیزی یافت می‌شود.

مثال: چهره ملایم - پند شیرین - نور گرم...

صدا	شیرین	سیما	روشن	گس	قیافه	نوا	شعر	کشیده	رو	مزه
تلخ	چهره	تاریک	زمخت	سُرخ	تُند	سخت	نرم	خوش	کام	گرم
سبز	معطر	رنگین	سفید	نمکی	زنگ	ملایم	نور	پند	نازک	سرد

در درس ششم کتاب مهارت‌ها به اهمیت مقایسه در نوشتن پرداختیم و دریافتیم که چگونه ضمن سنجش موضوع نوشته با چیزهای دیگر، می‌توانیم آن موضوع را بهتر درک کنیم و کامل‌تر و رساتر بنویسیم.

همچنین می‌دانیم که «تشبیه»، گونه و شیوه‌ای از سنجش است و با کاربرد آن، می‌توان دو چیز را که میانشان شباهت‌هایی وجود دارد، با هم مقایسه کرد. تشبیه در شخصیت‌پردازی هم جایگاه ویژه‌ای دارد؛ مثلاً اگر در توصیف کسی بخواهیم نشان دهیم شناگرِ قابل‌ی است، می‌توانیم از مقایسه به یاری تشبیه بهره بگیریم و بنویسیم: «مثل ماهی شنا می‌کرد» یا حتی بیشتر برویم و توصیفمان را عمق ببخشیم و گسترش دهیم: «مثل ماهی شنا می‌کرد؛ نه مثل ماهی‌های تنبل آبی‌دان (آکواریوم) که فقط روزی یک‌بار و آن هم به شوق غذا آهسته به سطح آب می‌آیند، بلکه مثل ماهی‌هایی که سرسختانه برخلاف جریان رود خروشان شنا می‌کنند تا به هدفشان برسند.»

۱. همسو با درس ششم کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری»

افزون بر این، تشبیه می‌تواند هنگام توصیف داده‌ها و دریافت‌های حسی، ما را در مسیر نوشتن یاری دهد. وقتی از تشبیه برای توصیف دریافت‌های حسی‌مان بهره می‌بریم، خواننده می‌تواند تصویری روشن از آنچه احساس و توصیف کرده‌ایم، بر پرده ذهن خود پدید آورد. برای مثال، اگر بخواهیم در روایت، دریافت‌های خود را از حس بساوایی (لامسه) پس از دست دادن با استاد نجاری که دستان زُمختی دارد توصیف کنیم، می‌توانیم بنویسیم: «بلند طوری که در کارگاه پُرسروصدایش، صدایم را بشنود، گفتم «سلام» و پیش رفتم و دستم را دراز کردم. استاد نجار هم با خوشرویی جواب سلامم را داد و دستش را جلو آورد. دستش مثل سمباده‌ای که داشت با آن رویه میز را صیقل می‌داد، زبر بود.»

گاهی می‌توانیم واژه‌های کمکی تشبیه («مثل» و «شبییه» و «چون») را - که «ادات تشبیه» نام دارد - از جمله‌ها حذف کنیم. بدین سان بخشی از فرآیند سنجش و مقایسه را بر عهده خواننده می‌گذاریم و تخیل او را بیشتر به کار می‌گیریم: «موقع شنا، چابکتر از ماهیانی بود که سرسختانه برخلاف جریان رودخانه خروشان شنا می‌کنند تا به هدفشان برسند» یا «دستش به زبری سمباده‌ای بود که داشت با آن، رویه میز را صیقل می‌داد.»

« در درس دوم، نامه سرآغاز کتاب «از به» را خواندید. جلوتر، در همان کتاب نامه دیگری می‌خوانیم که سال‌ها بعد نوشته شده و عنوان آن چنین است:

از: دانش‌آموز فرانک ناصری، دوم شقایق! که حالا سال آخر دبیرستان است!!

به: عقاب تیزپرواز جنگ، سرهنگ خلبان مرتضی مشکات

چرا چنین تشبیهی در عنوان نامه به کار رفته است؟ آیا تشبیه با واژه کمکی (ادات تشبیه) همراه است؟ آیا کاربرد این تشبیه، عنوان نامه را تأثیرگذارتر می‌کند؟

« با بهره‌گیری از تشبیه و مقایسه، دریافته‌های حسی خود را از موضوع‌هایی که در پی آمده است، توصیف کنید. اگر تابه‌حال بعضی از این حس‌ها را تجربه نکرده‌اید، از دبیر خود راهنمایی بخواهید. ممکن است دبیرتان پیشنهاد کند که بعضی را خود تجربه کنید، یا درباره تعدادی از آنها تحقیق و پرس‌وجو نمایید، یا از قوه تخیلتان بهره ببرید. در توصیف تنها به کاربرد واژه‌ها و رکن‌های تشبیه بسنده نکنید؛ بلکه بکشید تا جایی که می‌توانید، به توصیف‌هایتان عمق ببخشید و آنها را شاخ‌وبرگ دهید. همچنین آزمایش کنید که آیا حذف ادات از تشبیه‌هایتان امکان‌پذیر است یا نه.

۱- پوست ماهی تازه صیدشده

۲- تندر (رعد) در شبی توفانی

۳- سُرخ‌ی آسمان پیش از غروب

۴- داغی آسفالت خیابان در ظهر گرم‌ترین روز تابستان

۵- مزه شربت سینه

۶- نور درخش (فلاش) دوربین عکاسی، در هنگام گرفتن عکس سه‌درچهار

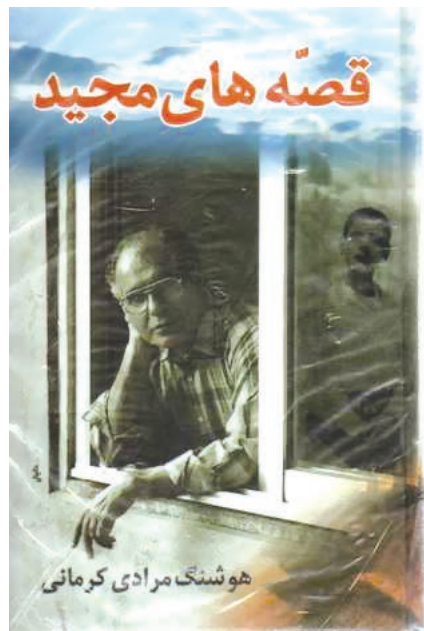
۷- رایحه داروهای گیاهی در عطاری

۸- آواز پرندگان در مغازه پرندفروشی

۹- مزه چای پررنگ و تلخ

۱۰- بوی دود خودروها در هوای آلوده

«داستان «سماور» از مجموعه داستان «قصه‌های مجید» را بخوانید. پیشتر در درس هفتم از فارسی سال هفتم (ویژه مدارس استعدادهای درخشان) با نامدارترین نویسنده ادبیات نوجوانان در ایران، هوشنگ مرادی کرمانی آشنا شده‌اید. قصه‌های مجید برجسته‌ترین و مفصل‌ترین اثر اوست که در ۶۸۰ صفحه بارها به چاپ رسیده است.

بی‌بی و چندتا از همسایه‌ها پول گذاشته بودند رو هم تا برای دختر طاهره خانم چشم‌روشنی^۱ درست و حسابی و چشم‌گیری بخرند. دختر طاهره خانم عروس شده بود و ما را هم دعوت کرده بودند. حقش بود که برایش چیز خوب و به‌دردبخوری ببریم. بی‌بی که سن و سالی ازش گذشته بود و مویی سفید کرده بود، بین زن‌های همسن و قوم‌وخویش‌ها به پختگی و آداب‌دانی^۲ و سلیقه معروف بود. روی همین حساب مأمور شد که پیش از خریدن چشم‌روشنی، به بهانه‌ای برود خانه عروس، سروگوشی آب بدهد^۳ و ببیند چه چیزی کم‌وکسر دارند، تا همان چیز را برایش بخرند. او هم چادرش را انداخته بود سرش و رفته بود خانه عروس، حرف توی حرف آورده بود^۴ و یواش‌یواش دستگیرش شده بود که عروس اگر سماور خوب و خوشگلی داشته باشد، بد نیست. این بود که بی‌بی «مادرخرج»^۵ شد و از هرکس، به قدر وُسعش^۶، پولی گرفت. خودش هم پول گذاشت و صبح روز پاتختی^۷ عروس، با کوکب خانم و زن‌برادرش و اکرم خانم چادرچاقچور کردند^۸ و رفتند بازار. مرا هم دنبال خودشان انداختند و بردند.

-
۱. هدیه‌ای که به مناسبت رویدادی خوشحال‌کننده مانند عروسی و خرید خانه، به نشانه اظهار شادی و تهنیت‌گویی (تبریک گفتن)، برای کسی می‌برند.
 ۲. آشنایی با آداب و رسوم معاشرت و نشست‌وبرخاست
 ۳. سروگوش آب دادن: مخفیانه اطلاعی از وضع جایی به دست آوردن (کنایه)
 ۴. حرف توی حرف آوردن: پیش کشیدن مطلبی در میان مطلب و سخن دیگر به گونه‌ای که موضوع بحث عوض شود. (کنایه)
 ۵. کسی که در یک کار مشترک (مثلاً سفر، خرید یا گردش دسته‌جمعی) اداره مخارج را بر عهده گیرد و سرانجام با هریک از افراد تسویه حساب می‌کند.
 ۶. به قدر وُسع: به اندازه توانایی مالی
 ۷. مهمانی و جشن روز پس از عروسی در خانه داماد و نخستین دیدار خویشان و نزدیکان عروس با او.
 ۸. چادرچاقچور کردن: لباس پوشیدن زنان برای بیرون رفتن از خانه (در مورد مردان: کفش و کلاه کردن) (کنایه)

توی بازار گشتیم و گشتیم؛ بی‌بی مشکل‌پسند بود و هیچ سماوری چشمش را نمی‌گرفت.^۱ تا اینکه ته بازار توی یکی از دکان‌های سماورفروشی، یک سماورِ مسوار^۲ گردن‌کلفت و شکم‌گنده به چشم بی‌بی و سایر زن‌ها خوش آمد. من هم که از سماور و این جور چیزها سردر نمی‌آوردم، آن را پسندیدم. سماور چنان زرد تند و براق بود که رنگش به قرمزی می‌زد. عین آینه صورت آدمیزاد را نشان می‌داد، اما چشم و ابرو و دهان را کج و کوله و دراز می‌کرد و از ریخت می‌انداخت!

به هر حال، بی‌بی پایش را توی یک کفش کرد^۳ که حتماً باید همان را بخریم تا جلو چشم قوم‌و خویش‌های عروس‌خانم آبرویمان حفظ شود و نگویند که: وای وای، چه سلیقه‌ای داشتند! اما سماور تا دلتان بخواهد گران بود و پول جمع‌شده به آن نمی‌رسید. هرچه هم چک‌وچانه زدند، سماورفروش خر خودش را سوار بود و یک قران^۴ هم پایین نیامد.

بی‌بی خدا بی‌امرز اخلاق عجیبی داشت. اگر چشمش چیزی را می‌گرفت، از آن دل نمی‌کند. به‌هر حال کوکب‌خانم را کشید کنار و دم گوشش گفت: «این سماور چشم مرا گرفته؛ یا باید همین را بخریم یا اصلاً قید خرید سماور را بزنیم.^۵ خودم بقیه پولش را می‌دم. بگذار یک چیز حسابی براشون بخریم که هر وقت آن را به کار می‌زنن، یادمون بیفتن و برامون دعای خیر کنن. می‌خوام چیز یادگاری باشه».

خلاصه، بی‌بی یک‌خرده از پول‌های خودش را گذاشت روی پول‌هایی که از این و آن گرفته بود و پس از واریس حسابی و نگاه کردن زیر و بالای سماور، آن را خرید.

بردن سماور از بازار به خانه، دست مرا می‌بوسید.^۶ بی‌بی و همراهانش خیلی سفارش کردند که سماور تعریفی و گردن‌کلفت را صحیح و سالم به خانه برسانم و کاری نکنم که شیر یا

۱. چشم کسی را گرفتن: نظر کسی را جلب کردن (کنایه)

۲. مانند مس؛ فلزی که مخلوطی از مس و یک چیز دیگر باشد.

۳. پا را توی یک کفش کردن: در نظر و عقیده خود پافشاری کردن (کنایه)

۴. ریال

۵. قید چیزی را زدن: از چیزی چشم پوشیدن و آن را کنار گذاشتن یا فراموش کردن، از خیر چیزی گذشتن، دور چیزی را خط کشیدن (کنایه)

۶. دست کسی را بوسیدن: کنایه از انجام دادن کاری از کسی برآمدن یا برعهده او بودن

دسته‌اش بشکند. چراکه اگر خدای ناکرده بلایی سر سماور می‌آمد، بی‌بی می‌بایست، به قول خودش، جواب صد نفر را بدهد. من هم اَلحق^۱ سنگ تمام گذاشتم^۲ و سماور چاق و زیبا را چون جان شیرین در آغوش گرفتم و به هر سختی و زحمتی بود، به خانه رساندم. بین راه خیلی خسته شده بودم؛ بازو، دست‌ها و کمرم از زور^۳ درد از کار افتاده بود. اما به روی خودم نیاوردم^۴ و نگذاشتم که آب توی دل سماور تکان بخورد^۵. بی‌بی و دیگران هم عین خیالشان نبود؛ جلوجلو می‌رفتند و هرهر و کرکر می‌خندیدند و هی حرف می‌زدند و من سماور به بغل پشت سرشان هِن و هِن کنان می‌آمدم. به هر صورت، سماور مثل دسته گل، صحیح و سالم، به خانه رسید.

توی خانه، وقتی که جماعت، یا همان شریک‌های بی‌بی، چشمشان به سماور افتاد همه‌شان به سلیقه بی‌بی آفرین گفتند. کوکب خانم بقیه پول‌ها را که بی‌بی از کیسه^۶ خودش داده بود از دیگران گرفت و داد به او که ضرر نکند و عدالت برقرار شود.

کارها تا اینجا خوب پیش می‌رفت که کوکب خانم گفت: «مجید که زحمت کشیده سماور را تا اینجا آورده، بد نیست یک زحمت دیگه هم بکشه و بعد از ظهر آن را ببره خونه عروس؛ ما هم پشت سرش می‌ریم.»

تا این حرف از دهانش درآمد، فوری بهانه همیشگی و دم‌دست را پیش کشیدم. اخم کردم و گفتم: «من هزار جور کار دارم. باید به درس و مشقم برسم؛ پس فردا سر امتحان بیچاره می‌شم. خدا عمرتان بده اگر این کار را از گردن من بردارین.»

همه اهل مجلس از حرف من بدشان آمد. توقع نداشتند که من از زیر کار دربروم. بی‌بی گفت: «عیب نداره مادر. سماور را ببر خونه عروس و زود برگرد و به درس و مشقت برس.»

۱. به راستی، واقعاً

۲. سنگ تمام گذاشتن: کنایه از همه سعی خود را به کار بردن برای بهتر انجام دادن کاری یا محبت کردن به کسی

۳. از زور: از شدت، بر اثر فشار

۴. به روی خود نیاوردن: واکنش نشان ندادن (کنایه)

۵. آب توی دل کسی تکان نخوردن: در عین آرامش خاطر و آسودگی بودن

۶. پول، دارایی (در اینجا)

کوکب خانم، که زرنگ و شوخ و خوش خنده بود، زد به شوخی^۱ و گفت: «مرا بگو که می‌خواستم دخترم را بدم به تو؛ حقیقتش من داماد تنبل نمی‌خوام!».

توی این گیرودار، دخترش، که چهار سال و خرده‌ای بیشتر نداشت، به گریه افتاد و گفت: «من مجید را نمی‌خوام».

بی‌بی قضیه را جدی گرفت، توپید^۲ به دخترک که: «مگه بچه‌ام مجید چه عیبی داره؟»

دیدم همین حالا که سر عیب داشتن و نداشتن و دامادی من دعوا راه بیفتد و قضیه بیخ پیدا کند^۳؟ این بود که گفتم: «چشم، سماور را خودم می‌برم. شما دعوا نکنین. فقط یک دوچرخه برای من دست‌وپا کنین^۴ که سماور را بگذارم روی ترکش^۵ تا دست‌وبالم از کار نیفته.» کوکب خانم قبول کرد که دوچرخه شوهرش را بدهد به من، تا ترتیب بردن سماور را بدهم.

حدود دو ساعت از ظهر می‌رفت که سماور را قشنگ پیچیدند توی بقچه^۶ نو و خوشگلی و گذاشتند روی تَرَکِ دوچرخه حسین‌آقا، شوهر کوکب خانم؛ سماور را قرص و محکم طناب‌پیچ کردند تا لیز نخورد و نیفتد. بی‌بی شیر سماور را هم درآورد و انداخت تویش که بین راه نشکند. باری^۷، هر کاری که قرار بود برای به سلامت رسیدن سماور بکنند، کردند. بعد افتادند^۸ به سفارش کردن که من حق ندارم سوار دوچرخه بشوم. چون احتمال داشت که حواسم پرت شود؛ دوچرخه بیفتد تو چاله‌چوله‌ای و بلایی سرش بیاید.

تا از پیچ کوچه پیچیدم، صدای بی‌بی و کوکب خانم را پشت سرم می‌شنیدم که سفارش سماور را می‌کردند. اما همین که از دوسه تا کوچه رد شدم و به خیابان رسیدم دیدم که

۱. شروع کرد به شوخی.

۲. توپیدن: پرخاش کردن، با لحن تند اعتراض کردن

۳. بیخ پیدا کردن: به پیامد ناخوشایند دچار شدن (کنایه)

۴. فراهم کردن، به دست آوردن (کنایه)

۵. تَرَک: جایی برای نشستن در پشت‌سرِ سوارکار یا دوچرخه‌سوار و موتورسیکلت‌ران

۶. پارچه چهارگوش کمابیش به درازا و پهنای یک متر که وسایل خود را در آن می‌پیچند و چهارگوشه آن را به هم گره می‌زنند و به دست می‌گیرند یا زیر بغل می‌گذارند.

۷. خلاصه

۸. شروع کردند، بنا کردند (نگاه کنید به: درس هشتم همین کتاب، بخش اندیشیدنی، پرسش ۲)

پیاده رفتن، آن هم دوچرخه به دست، کار خوبی نیست. دوچرخه را که برای بردن سماور ساخته‌اند. آن را برای این ساخته‌اند که آدمیزاد ببرد رویش، رکاب بزند و مثل باد برود و به کار و زندگی‌اش برسد. این بود که دل به دریا زدم و سفارش‌ها را، که هنوز توی این گوشم بود، از آن گوشم در کردم و پریدم روی دوچرخه؛ البته با احتیاط پریدم که برای سماور خطری پیش نیاید. اما دیدم که زین دوچرخه بلند است و پاهای کوتاه من به رکاب نمی‌رسد. فوری آمدم پایین. دوچرخه را به درخت بغل خیابان تکیه دادم. پاچه‌های شلوارم را بالا زدم که شلوار نو و نازنینم خراب نشود - رخت‌های خوبم را پوشیده بودم و حیف بود که خراب بشوند - پای راستم را از زیر میله دوچرخه بردم آن طرف، زین و میله را با یک دستم بغل کردم و راه افتادم.

خیابان سنگی و خاکی بود. دوچرخه توی چاله‌چوله می‌افتاد و سماور روی ترک‌های تکان‌تکان می‌خورد و شیری که تویش افتاده بود تلق‌تلق صدا می‌کرد. به سروصدای سماور محل نگذاشتم^۱ و مثل تیر خودم را به خانه عروس‌خانم رساندم، بدون اینکه سماور عیب و علتی پیدا کند. اما هرچه پیش خودم حساب کردم دیدم که نمی‌توانم بدون بی‌بی و شریک‌هایش بروم خانه؛ خجالت می‌کشیدم؛ قرار بود که آنها پشت‌سر من فوری حرکت کنند و با هم برویم تو. ولی من زودتر رسیده بودم. گذشته از آن نمی‌توانستم سرگردان و بی‌کار نیم‌ساعت و شاید هم بیشتر سر کوچه بایستم. می‌خواستم وقت را یک‌جوری بگذرانم تا سایرین برسند. این بود که فکر کردم بروم خانه خاله‌صغری، که همان نزدیکی‌ها بود.

خاله‌صغری را مدت‌ها بود که ندیده بودم. زنِ باخدا و مهربان و دست‌تنگی بود. مرا خیلی دوست داشت. هم‌ولایتی^۲ بودیم و تو بچگی به من شیر داده بود. شنیده بودم که مریض است؛ بد نبود که به احوال‌پرسی‌اش بروم.

خلاصه، سر دوچرخه را کج کردم و یک‌راست رفتم دم خانه‌اش. درِ خانه باز بود؛ سرم را انداختم پایین و با دوچرخه رفتم تو. بیچاره گلیمی انداخته بود زیر درخت و دراز کشیده بود. نگاهش که به من افتاد، چشم‌هایش روشن شد و صورتش عین گل شکفت. بلند شد و آمد جلو، مرا گرفت توی بغلش و بنا کرد به گریه کردن. شُرُشُر اشک می‌ریخت و هِق‌هِق می‌کرد

۱. محل گذاشتن: اعتنا کردن (کنایه)

۲. یکی از معناهای ولایت، شهر یا روستا (به‌جز پایتخت) است. هم‌ولایتی بودن، در اینجا یعنی اهل یک روستا بودن.

و می گفت: «آفتاب از کدوم طرف دراومده که به احوالپرس من آمدی؟... تو که این قدر بی وفا نبودی. می دونی من چقدر به تو شیر دادم؟ چقدر پایت زحمت کشیدم؟ همه اش چشمم به این در بود که یک وقت بیایی تو. خوش آمدی، صفا آوردی!»

راستش، حرف ها و گریه هایش مرا هم از خود بیخود کرد^۱. اشک توی حلقه های چشمم گشت. دو چرخه را به دیوار تکیه دادم. خاله صغری، همان جور که با پیر^۲ چارقش اشک هایش را پاک می کرد، گفت: «بیا بنشین، برام تعریف کن، بگو ببینم کجا بودی... چه کار کردی... کلاس چند هستی؟»

خواستم بروم توی اتاق و همه چیز را برایش تعریف کنم. نگاهی به دو چرخه کردم، دیدم که دوتا گربه گنده پشت دو چرخه دارند بازی می کنند و به سروکلّه همدیگر می پرند. هوای کار دستم آمد که آخرش آن گربه ها دو چرخه را می اندازند، کلک سماور عروس خانم را می کنند^۳ و خجالتش برای ما می ماند. روی همین حساب، زود طناب را از دور سماور باز کردم. بغلش کردم و بردم گذاشتم گوشه اتاق خاله صغری، تا موقع رفتن آن را ببرم. خاله صغری، که نگاهش به سماور افتاد، آمد جلو. دوباره مرا بغل گرفت، بوسید، به گریه افتاد و گفت: «تو چقدر خوب و مهربونی مجید! چرا زحمت کشیدی؟ من که از تو توقع نداشتم.» و بعد خودش جواب خودش را داد: «چرا نباید توقع داشته باشم؟... بله که توقع دارم. شیرت دادم، بزرگ کردم. باید هم توقع داشته باشم... خدا عمرت بده مجید که به فکر من هستی!»

چندبار آمدم بگویم که: خاله صغری، این سماور مال تو نیست؛ ولی مگر می توانستم حرف بزنم؟ انگار زبانم را به ته حلقم دوخته بودند. فقط نگاه التماس انگیزی به او کردم و پیش خودم گفتم: «یواش یواش حالیش می کنم؛ خوب نیست یهو تو ذوقش بزنم، یک وقت می بینی پس می افته^۴».

خاله صغری رفته بود سراغ سماور، داشت بقچه را از دورش باز می کرد و می گفت: «می دونستی من سماور ندارم، که برام سماور آوردی؟... امروز چندروزه که با کتری چایی

۱. از خودبی خود کردن: کسی را از حال طبیعی و عادی خارج کردن

۲. گوشه، کناره

۳. کلک چیزی را کردن: آن را نابود کردن

۴. پس افتادن: بیهوش شدن و احياناً مردن

می خورم. یک سماور دارم که به لعنت خدا نمی‌ارزه^۱. چندبار دادم درستش کردن. اما هنوز از زیر شیرش آب چگه می‌کنه. بعد، رو کرد به آسمان و گفت: «ای خدا، تو چقدر مهربونی. همین دیشب خواب دیدم که یک آقای نورانی با شال سبز درِ خونه آمد و یک بسته به من داد. خوب، خواب تعبیر شد».

من همین جور زُل زُل^۲ خاله‌صغری را که خوشحال روی پاهایش بند نبود^۳، نگاه می‌کردم و نمی‌دانستم چه کار باید بکنم. چندبار به کله‌ام زد که پیرم مچ دستش را بگیرم، همه‌چیز را رُک و پوست‌کنده^۴ به او بگویم و خیال خودم را راحت کنم. اما جرئت نکردم. فقط زبانم را روی لب‌هایم کشیدم و زورکی لبخند زدم. خاله‌صغری سماور را بغل کرد و آورد گذاشت میان اتاق و خوب تماشایش کرد و گفت: «ماشاءالله چه سلیقه‌ای داری! فکر می‌کنم خرید این سماور کار بی‌بی‌ات باشه. راستی بی‌بی‌ات چطوره... حالش خوبه؟... اونم خیلی پای تو زحمت کشیده.» پیرزن بیچاره که از زور خوشی دست و پایش را گم کرده بود^۵، هی حرف می‌زد و احوالپرسی می‌کرد. بعد دور و بر و بالای سماور را خوب نگاه کرد و گفت: «الآن با همین سماور که خودت برام آوردی یک چایی خوب و خوش‌عطر درست می‌کنم با هم می‌خوریم»؛ خواست سر سماور را بردارد که فوری مچ دستش را گرفتم. خنده بی‌صدایی کرد و گفت: «خودت می‌خواهی سماور را آب و آتش کنی؟... باشه. خودت زحمتش را بکشی، قربون دستت».

چاره‌ای نبود؛ با دست‌های لرزان و زبان لال و دل پرغوغا، افتادم به کار. پیش خودم گفتم: «موقع چایی خوردن نرم‌نرمک^۶ قصه را پیش می‌کشم و همه‌چیز را به‌اش می‌گویم.» خاله‌صغری رفت توی اتاق عقبی و بشقابی که تویش دوتا انار خشکیده و چندتا گردو بود، آورد و گذاشت جلو من و گفت: «مردم می‌گن تو بعد از رفتن بچه‌ها کسی را نداری؛

۱. به لعنت خدا نیز زیدن: کنایه از هیچ ارزشی نداشتن، به هیچ دردی نخوردن

۲. پُر پُر، خیره‌خیره

۳. روی پای خود بند نبودن: کنایه از بی‌قرار بودن، آرام و قرار نداشتن (بیشتر بر اثر شادی)

۴. صاف و پوست‌کنده، با صراحت

۵. دست‌وپای خود را گم کردن: آرامش خود را از دست دادن (کنایه)

۶. آهسته‌آهسته

کجا هستن که ببینن تو برام سماور آوردی و آمدی سری بهام بزنی؟!».

به دلم شور افتاده بود. هوش و حواسم پیش بی‌بی و همراهان و عروس خانم بود. لابد منتظر من بودند و نمی‌دانستند چه بلایی سر سماور من آمده.

آب توی سماور قُل قُل جوش می‌خورد و من عین مجسمه چهارزانو^۱ نشسته بودم و نگاهش می‌کردم. سماور می‌جوشید؛ بیتابی می‌کرد و هیکل گنده‌اش می‌جنبید. بخار داغ از سوراخ‌ها و درزهایش بیرون می‌زد. من هم دست‌کمی از او نداشتم. همین‌جور حرص می‌خوردم؛ بیتابی می‌کردم، می‌لرزیدم و کله‌ام داغ شده بود. خیلی دلم می‌خواست زبانم به کار می‌افتاد و می‌توانستم حرف دلم را بزنم. اما مگر چنین چیزی امکان داشت؟... از عهده من که برنمی‌آمد. خاله‌صغری یک کف دست چایی توی قوری ریخت و رویش از شیر سماور، آب بست. گذاشت روی سر سماور تا دم بکشد و گفت: «مجید تا تو یکی از این انارها می‌خوری، من الآن برمی‌گردم».

گفتم: «خاله‌صغری، خبر داری که دختر طاهره‌خانم عروس شده؟ بی‌بی می‌خواهد بره پاتختی عروس. شما عروسی نرفتین؟ کاش می‌رفتین! اگر رفته بودین، الآن می‌بایست براش سماور ببرین.» تا این حرف را زدم جانم به لبم رسید. تازه نتوانستم آنچه را که می‌خواستم بگویم. خاله‌صغری که بلند شده بود و داشت کفش‌هایش را می‌پوشید گفت: «مرا دعوت نکردن. مهم نیست. وقتی تو را دارم آنها را می‌خوام چه کار؟» و رفت توی حیاط، از سر دیوار همسایه‌اش را صدا زد که: «بیاین چایی بخورین. مجید آمده، همان که براتون گفتم شیرش دادم و بزرگش کردم. برام سماوری آورده که لنگه‌اش پیدا نمی‌شه؛ الهی که پیر بشه و درد و بیماری نبینه!».

پشت‌بندش دوتا زن جافتاده آمدند که هم چایی بخورند و هم مرا ببینند. همسایه‌های خاله‌صغری که آمدند، کار من بدتر شد. خاله‌صغری زبان به دهان نمی‌گرفت و پشت هم از من تعریف می‌کرد. من زیر نگاه‌های تحسین‌انگیز همسایه‌ها و تعریف‌های خاله‌صغری

۱. نوعی نشستن به‌طوری‌که طرف کناری رانها و زانوها مُماس با زمین و ساقها روی هم نهاده و جمع شده به طرف شکم باشد.

وامانده و درمانده بودم. چایی خوردنم دیدنی بود. انگار داشتم از دواهای تلخ بی بی می خوردم. لب و لوله‌ام توی هم رفته بود و زورکی چایی را قورت می دادم. صورتم را توی سماور براق و خوشگل عروس خانم می دیدم که برایم شکلک درمی آورد. فکر می کردم که: «الآن بی بی چه حالی دارد و چه می کند؛ جواب دوستان و شریک‌هایش را چه جوری می دهد؟ شاید هم از مجلس آمده بیرون و دربه در دنبال من می گردد. چه غلطی کردم که با سماور آمدم سراغ خاله صغری». یکهو بلند شدم، انار و چای نیم خورده‌ام را گذاشتم و گفتم: «خدا حافظ، من می خوام برم. دیر شده».

خاله صغری بقیچه‌ای را که سماور تویش بود، چهارتا کرد و تکه‌ای نبات هم گذاشت توش داد به من. تعارف کرد که شب برای شام بمانم. گفتم: «نمی‌تونم بمونم؛ اجازه بدین برم. فقط می‌خواستم یک خواهش از شما بکنم؛ اگر ممکن است آن سماور را به من بدین. سماور خوبی نیست. آبش دیر جوش می‌آد. من یک سماور خوشگل‌تر و گنده‌تر براتون می‌آرم. این سماور قابل شما رو نداره».

خاله صغری باز پرید و مرا توی بغل گرفت. چشم‌هایش پر از اشک شد و گفت: «این حرفا چیه مجید؟... اتفاقاً سماور خیلی خوبیه. دیگه از این بهتر نمی‌شه. تو چقدر مهربون و ساده‌ای. همین سماور هم از سر من زیاده. به بی بی‌ات سلام برسون و بگو: زحمت کشیدین، سماور خیلی خوب بود، خاله صغری پسندید و خیلی هم خوشحال شد. آن نبات هم تبرّکه^۱؛ بخوره برای پادردش خوبه. برو جانم. زودتر برو که بی بی‌ات دلواپس نشه».

از خانه خاله صغری که بیرون آمدم، گیج و واخورده^۲ و سردرگم بودم. نمی‌دانستم خوشحال باشم یا غمگین. از قضای روزگار هم خوشحال و سرکشی^۳ بودم و هم غمگین. خوشی و خوشحالم از این بود که خاله صغری به سماور خوب و خوشگلی رسیده بود؛ و غمگینی‌ام مال این بود که می‌دانستم بی بی تو در دسر افتاده و آبرویش پیش این و آن رفته.

۱. تبرّک: خوش‌یُمی، مبارکی، خجستگی؛ تبرّک است یعنی از اماکن مقدّس (مثلاً مشهد) آمده و بنابراین، خوردن آن، موجب شفاست.

۲. افسرده و غم‌زده

۳. سرخوش، خوشحال

دست خالی نمی توانستم بروم خانه عروس خانم. یکهو فکری تو کلهام جرقه زد. پایم را از میان دوچرخه بردم آن طرف و زدم و رفتم خانه خودمان. در خانه بسته بود. هرجوری بود در خانه را باز کردم. کلکش دستم بود. می دانستم که بی بی کلید در اتاق را توی گلدان می گذارد. کلیدها را برداشتم و در اتاق را باز کردم. تگه نبات را گذاشتم توی کاسه ای و سماور قراضه و به درد نخور و کوچولوی بی بی را برداشتم و قشنگ پیچیدم توی بقچه و بستم روی ترک دوچرخه و طناب پیچ کردم، درها را بستم و مثل گلوله آمدم خانه عروس خانم.

همان طور که پیش بینی کرده بودم، بی بی دل توی دلش نبود. هی کله می کشید^۱ که ببیند من کی می آیم و کجا رفتم. توی اتاق پنج دری، بین یک مشت زن و مرد، نشسته بود و عروس خانم و مادرش بالای اتاق جا خوش کرده بودند. بی بی که چشمش به من افتاد و دید سماور به دست وارد شدم، از زور خوشحالی، نیم خیز شد. ولی زود نشست و اشاره کرد که سماور را ببرم بگذارم جلو عروس. چندبار با چشم و ابرو به او فهماندم که نباید بیرون کارش دارم؛ نیامد. من هم سماور بقچه پیچیده را جلو چشم همه بردم و گذاشتم جلو عروس و مثل موش از در اتاق زدم بیرون، رفتم توی حیاط که از آنجا بینم سر و ته قضیه چه جوری به هم می آید و آخر و عاقبت کار به کجا می کشد. بی بی، همان جور که نشسته بود، خنده ای کرد و گفت: «ما هم به کمک هم یک چیز ناقابل برای عروس تهیه کردیم؛ ان شاء الله می پسندد.» بعد بلند شد و رفت سراغ سماور. من تعجب را تو صورتش دیدم! سماور تو بقچه به چشمش خیلی کوچکتتر می آمد. داشت گره های بقچه را باز می کرد. من به دیوار کنار در تکیه داده بودم و دلم عین بچه گنجشک باران خورده و ترسیده می زد. پیش خودم خدا خدا می کردم و می گفتم: «خدا کنه بی بی پس نیفته!».

به هر حال بی بی گره اول را که باز کرد، جمعیت افتاد به کف زدن و هلهله کردن. بی بی کُئِف می کرد و سرفراز بود. کوکب خانم و سایر شریک هایش هم همین جور. نیش شان باز شده بود. اما گره دوم که باز شد، سماور ناجور سیاه سوخته و چرک و کهنه افتاد بیرون و زد تو ذوق جماعت. دهان بی بی همین جور واماند. جمعیت دست از کف زدن و هلهله کشیدن

۱. کله کشیدن: سر خود را پیش بردن برای بهتر دیدن

برداشت. نیش شریک‌های بی‌بی فوری بسته شد. چند تا دختر جوان و خوش‌خنده، خنده‌شان را ول کردند توی اتاق. بی‌بی، که سر پا نشسته بود، نتوانست خودش را نگه دارد؛ چهارزانو بغل سماور نشست. صورت پُر از چین‌وچروکش غرقِ عرق شد و دست گذاشت روی پیشانیش. مادر عروس گفت:

– دست شما درد نکنه بی‌بی، خیلی زحمت کشیدین از شما توقع همچین کاری نداشتیم. من مثل بید^۱ می‌لرزیدم. قیافهٔ حاج‌وواجِ مهمان‌ها را نگاه می‌کردم و لب‌هایم را می‌جویدم. کوکب‌خانم گفت: «پس آن سماور که خریدیم کو؟»

بی‌بی نمی‌دانست چه بگوید. دست‌هایش را ستونِ تنش کرد و بلند شد. رنگش شده بود عین زعفران، زرد. رمق نداشت بلند شود. می‌خواستم بپریم زیر بغلش را بگیرم و بلندش کنم. ولی به هر سختی بود، زودتر از من، خودش را جمع‌وجور کرد و پا شد. آمد توی حیاط. چشمش دنبال من می‌گشت. وقتی هم مرا دید، زبانش بند آمده بود و نمی‌دانست از کجا شروع کند... دستش را گرفتم، بردمش سر حوض تا آبی به صورتش بزند و حالش جا بیاید. آب که به صورتش زد، کشیدمش کنار. نشست سر پله‌ها. قضیهٔ رفتن به خانهٔ خاله‌صغری را برایش تعریف کردم و گفتم: «حالا که آبروی تو رفته، آبروی مرا پیش خاله‌صغری نبر. کاش بودی و خوشحالی‌اش را می‌دید. من خودم پول جمع می‌کنم، پول سماور را می‌دم. غصه نخور.» بعد دستش را ماچ کردم.

بی‌بی، که زن فهمیده و باگذشتی بود، بعد از آن‌که به حرف‌های من گوش داد، بلند شد و کوکب‌خانم را صدا کرد توی حیاط؛ خوش‌خوش^۲ کوکب‌خانم هم همه‌چیز دستگیرش شد و از آنجا که سرزبان‌دارتر^۳ از بی‌بی بود، داستان را برای عروس و مادرش و دیگران تعریف کرد و آنها هم که دیدند سماور خوشگل و گران، قسمت خاله‌صغری شده است، کوتاه آمدند و کلی هم خندیدند.

برگرداندن سماور سیاه‌سوختهٔ بی‌بی به خانه دست مرا می‌بوسید و همچنین رفتن به بازار

۱. درخت یا درختچه‌ای با برگ‌های باریک دراز که زینتی و دارویی‌اند. به عنوان نمادِ «بسیار ترسیدن یا توانایی مقاومت را از دست دادن» به کار می‌رود. بیدِ مجنون، از خانوادهٔ بید است.

۲. خوش‌خوشک، آرام‌آرام، نرم‌نرمک

۳. سرزبان‌دار: دارای توانایی در رساندن مقصود، حاضر جواب، سروزبان‌دار

و خریدن سماور تازه و آوردن آن به خانه و بردن آن به خانه عروس خانم. خلاصه، دوسه روزی، کارم شده بود سماور کشی. اما همه جا بی بی و همسایه ها مواظب بودند؛ حواسشان جمع بود که بین راه دست از پا خطا نکنم^۱ و به کسی سر نزنم، از کسی عیادت نکنم تا سماور به دست صاحبش برسد.

«نویسنده در این مقایسه روبه‌رو از واژه‌ای کمکی بهره گرفته است: «مثل تیر خودم را به خانه عروس خانم رساندم». آیا می‌توانید همین تشبیه را بدون بهره‌گیری از واژه کمکی (ادات تشبیه) بازنویسی کنید؟ آیا می‌توانید تشبیه‌ها و مقایسه‌های دیگری برای توصیف تند راندن دوچرخه بنویسید؟ پنج تشبیه دیگر در متن داستان بیابید و به همین شیوه بازنویسی کنید.

۱- تعلیق را در داستان سماور چگونه ارزیابی می‌کنید؟

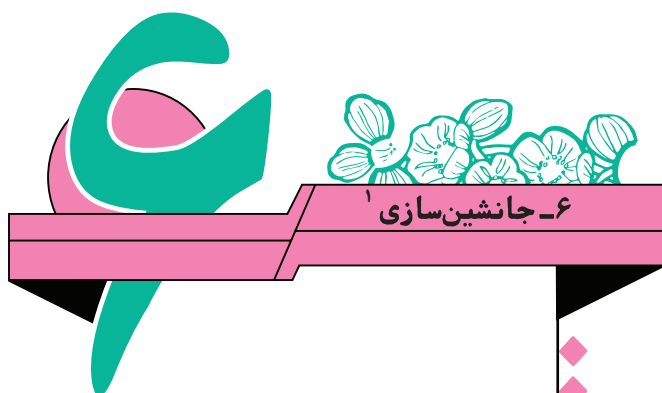
به نظر شما کدام بخش داستان از تعلیق بیشتر و قوی‌تری برخوردار است؟ فکر می‌کنید نویسنده تا چه اندازه توانسته است خواننده را وادارد از خود بپرسد: «یعنی حالا قراره چی بشه؟» نویسنده چگونه از عهده این کار برآمده است؟

۲- نویسنده سماوری را که بی بی پسند کرده با چه چیزهایی مقایسه می‌کند؟ جمله‌هایی را که در آن، توصیف سماور با بهره‌گیری از تشبیه انجام گرفته است، نشان دهید. آیا این مقایسه‌ها، از سماور تصویری روشن‌تر در ذهن خواننده نقش می‌کنند؟

۳- کدام بخش‌های داستان از دید شما طنزآمیز است؟

آیا می‌توان اصل ناسازگاری را در پدید آوردن طنز در این بخش‌ها اثرگذار دانست؟ چگونه؟

۱. دست از پا خطا نکردن: مرتکب عمل ناشایست یا کار خلاف نشدن (کنایه)

◀ در درس هفتم کتاب مهارت‌ها با جانشین‌سازی - نگاه کردن به دنیا از چشم اشیا و موجودات دیگر - آشنا شدیم.

پیش از این نیز در همین کتاب وقتی دربارهٔ سَبک مَرِیخی و آشنایی زُدایی می‌خواندیم، شگردی را شبیه به جانشین‌سازی تمرین کردیم (خود را جای موجودی گذاشتیم که هیچ آشنایی با دنیای ما ندارد). در درس هفتم کتاب مهارت‌ها فراگرفتیم که خود را به جای موضوعی که توصیف می‌کنیم، بگذاریم. به عبارت دیگر، در این شیوه که جانشین‌سازی یا «هم‌حسی» خوانده می‌شود، ما جهان را از دریچهٔ احساس و شعور موضوع می‌بینیم. اکنون که این شیوه را آموخته‌ایم، می‌توانیم گامی دیگر برداریم و به موجودات و اشیا جان (روح) و شخصیت انسانی ببخشیم و بگذاریم آنان در روایت‌مان - همان‌گونه که انسان با جهان پیرامونش تعامل می‌کند - با دیگر شخصیت‌ها گفت‌وگو کنند، دربارهٔ جهان اطرافشان بیندیشند، دستخوشِ عواطف انسانی (مانند شادی، اندوه، ترس، شوق، امید) شوند، بر دیگران تأثیر گذارند و... این شیوه - چنان‌که از درس اول فارسی هفتم به یاد دارید - «شخصیت‌بخشی» یا «تشخیص» نام دارد.

«می‌دانیم که در حکایت‌های مردم‌پسند و قدیمی، بعضی جانوران را به شخصیت ویژه‌شان می‌شناسند. مثلاً شیر، در بیشتر حکایت‌ها شخصیتی ترس و شجاع دارد. در چند واژه، شخصیت ویژه هریک از جانوران پایین را بنویسید: طاووس - گرگ - خرگوش - خر - روباه - اسب - خروس - موش - مورچه

آنگاه یکی از جانوران یادشده را برگزینید و در ده تا بیست سطر، داستان طنزآمیز کوتاهی بسازید که در آن، حیوان انتخابی‌تان - قهرمان داستان - برعکس شخصیتی که بیشتر مردم در ذهن دارند، رفتار می‌کند. به سخن دیگر، در داستان شما نباید میان رفتار قهرمان داستان و آنچه از او انتظار داریم، «سازگاری» و تناسب وجود داشته باشد (اصل «ناسازگاری» در طنز را به خاطر بیاورید). برای مثال، اگر شیر را به عنوان قهرمان برمی‌گزینید، داستانی بنویسید که شیر در آن داستان، با وجود هیبت ظاهری، ترسو است و با کوچک‌ترین صدایی چند متر از جایش می‌پرد!

۷- دگرگونه نوشتن، دگرگونه دیدن^۱

از درس هشتم کتاب مهارت‌ها، دگرگونه دیدن و دگرگونه نوشتن را فراگرفتیم. در این درس، کوشش می‌کنیم دگرگونه نوشتن و دگرگونه دیدن را به دیگر مهارت‌های نگارشی گسترش بدهیم.

در آغاز، خوب است بدانیم یکی از شگردهای کارآمد برای دگرگونه نوشتن، بهره‌گیری بجا از واژه‌های هم‌معنی (مترادف) است. بدین ترتیب از تکرار یک واژه در موقعیت‌های گوناگون پرهیز می‌کنیم و متنی متفاوت و زیباتر پدید می‌آوریم. برای بهره‌یابی از واژه‌های هم‌معنی باید گنجینه بزرگی از واژگان در ذهن داشته باشیم تا هرگاه نیاز بود، به سراغ آن برویم و واژه‌ای غیرتکراری برگزینیم. نویسندگان چیره‌دست، از توانایی خیره‌کننده‌ای در احضار و به‌کارگیری واژه‌های متناسب و متنوع برخوردارند. بهره‌یابی از فرهنگ لغت، ما را یاری می‌رساند تا گنجینه واژگان ذهنی خود را گسترش دهیم. فرهنگ لغت - که در آن، واژه‌ها به آرایش الفبایی گرد آمده‌اند - کمک می‌کند که مترادف‌هایی تازه برای هر واژه پیدا کنیم و بر پایه شاهد و مثال، با کاربرد آنها در زبان و ادبیات فارسی آشنا شویم.

البته باید دانست که اگرچه تکرار در نوشتن، غالباً نشانه‌ای از گنجینه کم‌حجم واژگان ذهنی و ضعف نویسنده است، اما از درس پنجم فارسی هفتم به خاطر داریم که گاهی نویسندگان، پاره‌ای واژه‌ها و جمله‌ها را آگاهانه تکرار می‌کنند تا بر زیبایی و اثربخشی نوشته خود بیفزایند.

۱. همسو با درس هشتم کتاب «آموزش مهارت‌های نوشتاری»

« در سخنرانی‌ها و در تبلیغات که هدف تأکید بر پیام است، تکرار بسیار کاربرد دارد. برای نمونه، به بخش پایانی سخنرانی دکتر علی شریعتی با عنوان «فاطمه فاطمه است» نگاه کنید و توضیح دهید که سخنران چگونه از شگرد تکرار بهره برده است.

خواستم بگویم فاطمه دختر خدیجه بزرگ است، دیدم فاطمه نیست.

خواستم بگویم که فاطمه دختر محمد است، دیدم که فاطمه نیست.

خواستم بگویم که فاطمه همسر علی است، دیدم که فاطمه نیست.

خواستم بگویم که فاطمه مادر حسنین است، دیدم که فاطمه نیست.

خواستم بگویم که فاطمه مادر زینب است، باز دیدم که فاطمه نیست.

نه، اینها همه هست و این همه فاطمه نیست. فاطمه، فاطمه است.

« با جست‌وجو در فرهنگ لغت، برای واژه‌های پایین، هم‌معنی (مترادف) بیابید.

♦ عاقبت: / /

♦ خوش‌بخت: / /

♦ هولناک: / /

♦ گستره: / /

برای یافتن مترادف‌ها، گاهی نیاز است که در آغاز، معنای یک واژه (مثلاً: پریشان) را بیابید: پریشان: نگران، مضطرب؛ آنگاه معناهای به‌دست‌آمده را اصل قرار دهیم و معنای آنها را جست‌وجو کنیم:

نگران: دلواپس - مضطرب: پریشان، آشفته.

البته باید دانست که غالباً دو واژه مترادف، هم‌پوشانی معنایی کامل ندارند و نمی‌توان همه‌جا برای پرهیز از تکرار، یکی را به جای دیگری به کار برد. برای مثال، دو واژه «خراب» و «ویران» مترادفند و «خرابه» و «ویرانه» نیز که از آن‌دو ساخته شده‌اند، مترادف به شمار می‌آیند. اما هرگز نمی‌توان به جای جمله «در جاده خودرویمان خراب شد»، گفت: «در جاده خودرویمان ویران شد!» بنابراین، پرهیز از تکرار در نوشتن، علاوه بر برخورداری از گنجینه پرمایه واژگانی، در گرو آگاهی از کاربردهای دقیق و ظریف واژه‌های مترادف است؛ و این آگاهی، جز با بسیار خواندن و بسیار نوشتن به دست نمی‌آید.

سرانجام در آخرین درس کتاب مهارت‌ها خواندیم که یکی از روش‌های دگرگونه دیدن، نگاه کردن به موضوع از روزنه چشم افراد مختلف است. اکنون می‌توانیم مهارتی را که در آن کتاب برای دگرگونه دیدن آموخته‌ایم گسترش دهیم: دیدیم که شاعر، گیاه‌شناس، پزشک، صنعتگر و باغبان، هریک از چه زاویه‌ای به گل نگاه می‌کنند. حال چرا همان‌گونه که از درس سوم آموختیم، از قوه تخیلمان - از چشم ذهنمان - بهره نبریم و شاعر و گیاه‌شناس و طبیب و صنعتگر و باغبان را از روزنه چشم گل نگاه نکنیم؟ حتی می‌توانیم گامی پیشتر برویم و بپرسیم اگر گل روزی شاعر یا پزشک و گیاه‌شناس شود، دنیای پیرامونش را چگونه می‌بیند؟ این واپسین گام را یکی از نویسندگان حوزه ادبیات کودکان و نوجوانان در داستان مشهورش «لافکادیو» به گونه‌ای دیگر برداشته است.

«لافکادیو: شیری که جواب گلوله را با گلوله داد»، ماجرای شیری است به نام خُراف یا مُمائف که سپس نام لافکادیو را بر او می‌گذارند. داستان از این قرار است که لافکادیو، شیر جوان، روزی در مواجهه با شکارچی‌ها به عکس شیرهای دیگر که همه پا به فرار می‌گذارند، از سر و وضع شکارچیان - با کلاه‌های قرمز و چوب‌های بامزه صدا دارشان - خوشش می‌آید و پس از گفت‌وگویی جالب با یکی از آنها، شکارچی را می‌خورد و تفنگش را برمی‌دارد. لافکادیو با تمرین، در مدّت کوتاهی چنان مهارتی در تیراندازی به دست می‌آورد که همه شکارچیان را فراری می‌دهد و لقب شجاع‌ترین شیر جنگل را از آن خود می‌کند. روزی در جنگل با صاحب سیرکی روبه‌رو می‌شود و به امید خوردن «باسلق»^۱ (شیرینی‌ای که تعریف آن را از شکارچیِ اوّل شنیده بود) همراه صاحب سیرک به شهر می‌رود. زندگی لافکادیو در شهر با حوادث باورنکردنی همراه است: در مهمان‌خانه، آسانسورچی را وادار می‌کند که او را بارها و بارها بالا و پایین ببرد؛ در آرایشگاه به جای پول، یک عُرش تحویل آرایشگر می‌دهد؛ در رستوران با یک «عُراغرر» پیش‌خدمت را وامی‌دارد که انواع باسلق را برایش فراهم کند؛ و در خیاطی به همین ترتیب دستور می‌دهد که یک دست کت و شلوارِ باسلقی برایش بدوزند! یک رویدادِ جذاب در داستان، آشناییِ اتفاقیِ لافکادیو در شهر با نویسنده (شل سیلورستاین) است که خود را «عمو شلّبی شما» معرفی می‌کند و همراه شیر به آرایشگاه و رستوران و خیاطی می‌رود... لافکادیو پس از هنرمندی‌های باورنکردنی با تفنگ در سیرک، به زودی به شهرت و ثروت بسیار می‌رسد و روزه‌روز بیشتر و بیشتر به انسان‌ها شبیه می‌شود: گلف و تنیس بازی می‌کند، شنا و غواصی یاد می‌گیرد و برای درست‌ایستادن ورزش‌های مختلفی می‌کند، آواز خواندن و گیتار نواختن را یاد می‌گیرد و «شیری اجتماعی» می‌شود!

اما یک‌روز با دوستش عمو شلّبی درد دل می‌کند که زندگی برایش تکراری و خسته‌کننده شده است و دلش می‌خواهد کار تازه‌ای انجام دهد؛ در این حال، صاحب سیرک وارد می‌شود و از لافکادیو دعوت می‌کند که همراه او برای شکار به آفریقا سفر کند.

۱. نوعی شیرینی لوله‌ای شکل که معمولاً درون آن مغز گردو و بادام می‌گذارند.

دنباله داستان را از کتاب «لافکادیو؛
شیری که جواب گلوله را با گلوله داد»
بخوانید.

به آفریقا که رسیدند، کلاه‌های قرمز خود را بر سر گذاشتند، تفنگ‌هایشان را برداشتند و به جنگل زدند. شکار شیر آغاز شد. ناگهان شیر خیلی خیلی پیری بعد از آنکه خوب به لافکادیو خیره شد، گفت:

آهای! صبر کن ببینم. من تو را نمی‌شناسم؟
لافکادیو گفت: گمان نمی‌کنم.

شیر خیلی خیلی پیر گفت: بسیار خوب، حالا چرا به روی ما تیراندازی می‌کنی؟
لافکادیو گفت: برای اینکه شما شیر هستید و من شکارچی.

شیر خیلی خیلی پیر با دقت بیشتر او را ورنانداز کرد و گفت: نه، تو شکارچی نیستی؛ تو شیری. من دُمت را که از زیر کنت بیرون زده، می‌بینم. بی‌بروبرگرد، شیری.

لافکادیو گفت: وای بر من، وای! راست می‌گویی. داشتم پاک فراموش می‌کردم.

صدای شکارچی‌ها بلند شد که می‌گفتند: آنجا چه خبر است لافکادیو؟ به جای حرف، گلوله بزن.

شیرِ خیلی خیلی پیر گفت: به حرف آنها گوش نده؛ تو شیری، عین ما. بیا و به ما کمک کن. ما بعد از اینکه کار شکارچی‌ها را ساختیم، برمی‌گردیم به جنگل و زیر آفتاب لَم می‌دهیم. در رودخانه شنا می‌کنیم، باز لای علف‌های بلند بازی می‌کنیم. خرگوش می‌خوریم و خوش می‌گذرانیم.

لافکادیو گفت: خرگوشِ خام! وای، نه!

شکارچی‌ها گفتند: به حرف او گوش نده؛ تو آدمی، مثل ما. به ما کمک کن؛ بعد از اینکه کار شیرها را تمام کردیم، سوار کشتی می‌شویم و به سرزمین مان می‌رویم. آنجا به مهمانی می‌رویم. بدمیتون بازی می‌کنیم. آبمیوه می‌نوشیم و خوش می‌گذرانیم.

لافکادیو گفت: آبمیوه! وای، نه!

شکارچی‌ها گفتند: اگر آدم هستی، بهتر است به ما کمک کنی تا شیرها را بکشیم و الا اگر شیر باشی، ما حتماً تو را می‌کشیم. پس تصمیم بگیر.

شیرِ خیلی خیلی پیر گفت: اگر شیر هستی، بهتر است به ما کمک کنی تا آدم‌ها را بخوریم و الا اگر آدم باشی، ما حتماً تو را می‌خوریم. پس تصمیم بگیر.

شکارچی‌ها گفتند: تصمیم بگیر لافکادیو.

آن وقت همه یک صدا گفتند: زود باش تصمیم بگیر! تصمیم بگیر!

بیچاره لافکادیوی بزرگ نمی‌توانست تصمیم بگیرد. او دیگر نه شیر واقعی بود و نه آدم واقعی.

آه، ای لافکادیوی بیچاره بینوا! اگر بخواهی نه شکارچی باشی و نه شیر، چه می‌کنی؟

سرانجام لافکادیو گفت: ببینید، من نمی‌خواهم هیچ شیری را بکشم و قطعاً نمی‌خواهم هیچ یک از شما شکارچی‌ها را بخورم. من نمی‌خواهم در جنگل بمانم و خرگوش خام بخورم و صدالبته نمی‌خواهم به شهر برگردم و آبمیوه بنوشم. نمی‌خواهم با دُم بازی کنم، اما کارت بازی را هم دوست ندارم. من فکر می‌کنم جزو شکارچی‌ها نیستم. به گمانم مال دنیای شیرها هم نیستم. من به هیچ جا تعلق ندارم، به هیچ جا.

این را گفت، سرش را تکان داد، تفنگش را زمین گذاشت، کلاهش را از سر برداشت، چندبار دماغش را بالا کشید و بعد راه خود را گرفت و از تپه دور شد. به دور از دارودسته شکارچی‌ها و به دور از گروه شیرها.

همچنان که به راه خود ادامه می‌داد، از دوردست‌ها صدای شکارچی‌ها را می‌شنید که شیرها را به گلوله می‌بستند و صدای شیرها را می‌شنید که شکارچی‌ها را می‌خوردند.

او به‌راستی نمی‌دانست به کجا می‌رود. اما این را می‌دانست به جایی می‌رود؛ چون هرکس به‌هرحال باید به جایی برود، مگر نه؟

او حقیقتاً نمی‌دانست چه اتفاقی خواهد افتاد، اما دست‌کم می‌دانست که به‌هرحال اتفاقی خواهد افتاد؛ چون همیشه اتفاقی می‌افتد، این‌طور نیست؟

آفتاب، تازه پشت تپه فرومی‌رفت و هوای جنگل کمی خنک می‌شد و باران گرمی آغاز به باریدن می‌کرد و لافکادیوی بزرگ تک‌وتنها در سراشیبی درّه پیش می‌رفت.

این آخرین چیزی است که از سرگذشت لافکادیوی بزرگ شنیده‌ام.

مطمئن بودم که با دو خط نامه حال‌واحوالی خواهد کرد و مرا از سلامتی خود باخبر خواهد ساخت یا احتمالاً برای جشن تولدم هدیه کوچکی خواهد فرستاد. اما هنوز نه دو کلمه نامه برایم نوشته و نه خبری از حال‌وروز او دارم.

البته اگر اطلاعی از او به دستم برسد، خودم شما را باخبر خواهم کرد. کسی چه می‌داند؟ ممکن است زودتر از من، خودتان او را جایی ببینید... مثلاً سر راهتان به مدرسه، یا در سینما یا بوستان، یا در آسانسور یا آرایشگاه و شاید در حال راه رفتن در خیابان.

شاید هم در شیرینی‌فروشی او را ببینید؛ درحالی‌که هفتاد‌هشتاد جعبه پُف‌نبات^۱ می‌خرد.

آخر، او عاشقِ پُف‌نبات است!

۱. نوعی آب‌نبات نرم که بافتی اسفنجی دارد.

۱- داستان لافکادیو چه شباهت‌هایی با شعر «یک مریخی کارت پستالی به خانه‌اش می‌فرستد» (درس ۳ از همین کتاب) دارد؟ در این داستان بهره بردن از «چشم ذهن» چگونه به کمک نویسنده می‌آید؟

۲- «طنز تلخ» به شیوه‌ی روایتی گفته می‌شود که هم در آن، مایه‌های غم و رنج هست و هم عناصر طنز. آیا می‌توانیم داستان لافکادیو را «طنز تلخ» بنامیم؟ آیا اصل ناسازگاری در ساختن طنز در این داستان نقشی داشته است؟

۳- در درس پیش درباره‌ی جانشین‌سازی و شخصیت‌بخشی آموختیم. شیر داستان لافکادیو چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی با تصوّر غالب از شیرهای داستان‌های دیگر دارد؟

۴- از روزه چشم شخصیت‌های دیگر داستان در فصل آخر کتاب (شیر پیر و شکارچی‌ها)، لافکادیو چگونه موجودی است؟ اگر سراسر کتاب را خوانده‌اید و یا در کتابخانه مدرسه‌تان به آن دسترسی دارید، به همین پرسش از نگاه بقیه شخصیت‌ها (پیشخدمت رستوران، آسانسورچی، خیاط، صاحب سیرک، عمو شلیبی) پاسخ دهید.

۵- در درس سوم کتاب فارسی با واژه «ازخودبیگانگی» آشنا شدید. به نظر شما آیا با خواندن داستان لافکادیو می‌توانیم مفهوم ازخودبیگانگی را بهتر درک کنیم؟ آیا لافکادیو ازخودبیگانه شده است؟ چرا؟ بر اساس داستانی که خواندید شخصیت ازخودبیگانه، چه ویژگی‌هایی دارد؟

کتابنامه

- قرآن کریم، ترجمه و توضیحات و واژه‌نامه از بهاء‌الدین خرّمشاهی، انتشارات جامی و انتشارات نیلوفر، چاپ اول، ۱۳۷۴
- آموزش مهارت‌های نوشتاری (نگارش و انشا) [پایه هشتم، دوره اول متوسطه]، گروه مؤلفان، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ سوم، ۱۳۹۵
- آموزش مهارت‌های نوشتاری (نگارش و انشا) [پایه هفتم، دوره اول متوسطه]، گروه مؤلفان، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ دوم، ۱۳۹۴ - چاپ سوم، ۱۳۹۵
- از به، رضا امیرخانی، کتاب نیستان، چاپ اول، ۱۳۸۰
- بوستان سعدی (سعدی‌نامه)، تصحیح و توضیح دکتر غلامحسین یوسفی، انتشارات خوارزمی، چاپ اول، ۱۳۵۹
- بیان، دکتر سیروس شمیسا، انتشارات فردوس و انتشارات مجید، چاپ اول، ۱۳۷۰
- ترجمه رساله قشیریه، به اهتمام و تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم، ۱۳۶۱
- درخت معرفت (جشن‌نامه استاد دکتر عبدالحسین زرین‌کوب)، به اهتمام علی‌اصغر محمدخانی، انتشارات سخن، چاپ اول، ۱۳۷۶
- دستور خط فارسی (مصوب فرهنگستان زبان و ادب فارسی)، نشر آثار، چاپ هفتم، ۱۳۸۶
- دستور زبان فارسی، دکتر پرویز ناتل خانلری، انتشارات توس، چاپ هشتم، ۱۳۶۶
- دیوان حافظ، تصحیح بهاء‌الدین خرّمشاهی، انتشارات نیلوفر، چاپ اول، ۱۳۷۳

- دیوان خواجه حافظ شیرازی (عکس و تصویر نسخه خطی خلخال)، به اهتمام شمس‌الدین خلخال، بی‌نا، چاپ اول، ۱۳۶۹
- راه‌ما (گفتارهایی از پروفسور محمود حسابی)، به کوشش بنیاد پروفسور دکتر سید محمود حسابی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۹
- رستاخیز کلمات، دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، انتشارات سخن، چاپ سوم، ۱۳۹۱
- ساخت آوایی زبان، دکتر مهدی مشکوة‌الدینی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، چاپ سوم، ۱۳۷۴
- ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز، دکتر ایران کلباسی، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۷۱
- سرگذشت لافکادیو (شیری که جواب گلوله را با گلوله داد)، نویسنده و تصویرگر: شل سیلوراستاین، ترجمه رضی خدادادی (هیرمندی)، نشر هستان، چاپ چهارم، ۱۳۸۱
- شرح بوستان، دکتر محمد خزائی، سازمان انتشارات جاویدان، چاپ دوم، ۱۳۵۳
- غلط‌نویسیم (فرهنگ دشواریهای زبان فارسی)، ابوالحسن نجفی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ سوم، ۱۳۷۰
- فارسی (پایه هشتم، دوره اول متوسطه)، گروه مؤلفان، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ سوم، ۱۳۹۵
- فارسی (پایه هفتم، دوره اول متوسطه)، گروه مؤلفان، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ سوم، ۱۳۹۴-۱۳۹۵
- فارسی (ویژه مدارس استعدادهای درخشان)، گروه مؤلفان، شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران، چاپ دوم، ۱۳۹۴
- فرزند ایران (داستانی بر پایه سرگذشت فردوسی)، دکتر میرجلال‌الدین کزازی، انتشارات معین، چاپ سوم، ۱۳۹۳
- فرهنگ ادبیات فارسی، محمد شریفی، فرهنگ نشر نو و انتشارات معین، چاپ اول، ۱۳۸۷

- فرهنگ امثال سخن، به سرپرستی حسن انوری، انتشارات سخن، چاپ اول، ۱۳۸۴
- فرهنگ بزرگ سخن، ۸ جلد، به سرپرستی حسن انوری، انتشارات سخن، چاپ اول، ۱۳۸۱
- فرهنگ جامع ضرب‌المثل‌های فارسی، بهمن دهگان، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار)، چاپ اول، ۱۳۸۳
- فرهنگ ریشه‌شناختی زبان فارسی (جلد اول: آ - ت)، دکتر محمد حسن‌دوست، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار)، چاپ اول، ۱۳۸۳
- فرهنگ واژه‌های مصوب فرهنگستان (۸ دفتر)، گروه واژه‌گزینی، نشر آثار، چاپ اول، ۱۳۸۳
- فرهنگنامه نام‌آوران، گروه نویسندگان، نشر طلایی، چاپ پنجم، ۱۳۹۲
- قابوس‌نامه، عنصرالمعالی کیکاووس بن اسکندر، به تصحیح غلامحسین یوسفی، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفتم، ۱۳۷۳
- قصه‌های مجید، هوشنگ مرادی کرمانی، انتشارات معین، چاپ هفدهم، ۱۳۸۵
- گلستان سعدی، تصحیح و توضیح دکتر حسن انوری، انتشارات قطره، چاپ دوم، ۱۳۷۹
- مثنوی معنوی (چاپ عکسی از روی نسخه خطی قونیه)، مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۷۱
- مقالات ادبی-زبان‌شناختی، دکتر علی‌محمد حق‌شناس، انتشارات نیلوفر، چاپ اول، ۱۳۷۰
- نهج‌البلاغه، مترجم: دکتر سیدجعفر شهیدی، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ پنجم، ۱۳۷۳
- واژه‌های برابر فرهنگستان ایران، حسن کیانوش، انتشارات سروش، چاپ اول، ۱۳۸۱
- ویژگی‌های نحوی زبان فارسی در نثر قرن پنجم و ششم هجری، مهین‌دخت صدیقیان، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (گروه نشر آثار)، چاپ اول، ۱۳۸۳
- یکی قطره باران (جشن‌نامه استاد دکتر عباس زریاب خویی)، به کوشش احمد تفضلی، نشر نو، چاپ اول، ۱۳۷۰

معلّمان محترم صاحب نظران دانش آموزان عزیز و اولیای آنان
می توانند نظر اصلاحی خود را درباره مطالب این کتاب از طریق
نامه به نشانی تهران خیابان سپهبد قمری نشیمی وزارت
آموزش و پرورش ساختمان مرحوم علاقمندان طبقه هفتم
کد پستی ۵۸۱۱۱ - ۱۵۹۹۹ و یا به نشانی رایانامه زیر
ارسال نمایند.

sampad@medu.ir

مرکز ملی پرورش استعداد های درخشان و دانش پژوهان جوان

